

Arşiv Dünyası

TÜRK ARŞİVCİLER DERNEĞİ'NİN HAKEMLİ DERGİSİDİR.

ISSN: 2147-2599 Kış-Yaz 2013 / SAYI: 14-15

- Arşiv Kanunlarının Karakteristik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme / **İSHAK KESKİN**
- Arşivlerde Kullanıcı Beklentilerine Yönelik Çalışmaların Önemi / **Ş. NİHAL SOMER**
 - Arşivsel Değerlendirme: Arşivciliğin İlk Adımı / **Burçak ŞENTÜRK**
- Jenkinson ve Schellenberg: Bir Karşılaştırma / **Mehmet Fahri FURAT**
 - Arşiv Bilincinin Toplumda Yansıması / **Sinan ÇULUK**
- Dünden Bugüne Kalite Anlayışı Hakkında Bazı Tespit ve Düşünceler / **Fuat YAVUZ**
 - Sultan, Waqf and Charity / **Ahmet KÖÇ**
- Yeni Belgeler Işığında Harf Devriminin Hazırlık Çalışmalarına Bakış / **Niyazi ÇİÇEK**
 - Bir Misyoner Gazetesinin Osmanlı Ülkesindeki Serüveni / **Kasım HIZLI**
 - Türk Devlet Geleneğinde Bürokrasi ve Memur / **Nazmi EROĞLU**
- Kelâmî-i Rûmî, Vekâyi'-i Ali Paşa [Yavuz Ali Paşa'nın Mısır Valiliği (1601-1603)] / **İlhan GÖK**
 - Osmanlı Arşiv Belgeleri / **Ebul Faruk ÖNAL**

OFİSİNİZDE YER AÇIN

ELEKTRONİK BELGE YÖNETİM SİSTEMİ
FİZİKSEL ARŞİVLEME **KURUMSAL İÇERİK YÖNETİMİ**
EVRAK YÖNETİM SİSTEMİ **DİJİTAL ARŞİVLEME**
DİJİTAL İMZA PROJELERİ **DOKÜMAN YÖNETİM SİSTEMİ**
ARŞİV YÖNETİM SİSTEMİ
arşivist EBYS

arşivist & dizayn

"İşimiz Belge ve Bilgiyi Yönetmek"

Kaptanpaşa Mah. Darülaceze Caddesi
Famas İş Merkezi A-Blok NO:45 Kat:3
OKMEYDANI - ŞİŞLİ - İSTANBUL

E-posta: info@arsivistdizayn.com.tr
Tel : 0 212 632 13 77 (pbx)
Fax : 0 212 632 13 76

Canon

CONTEX ORACLE

Top Image Systems

ARŞİV DÜNYASI DERGİSİ

ARŞİV-DER
KIŞ - YAZ 2013 / SAYI 14 - 15

HAKEM KURULU / REFEREE COMMITTEE*

Prof. Dr. Ali AÇIKEL	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut AK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hayrünnisa ALAN	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan ANAMERİÇ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ali ARSLAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir Kemal ATAMAN	Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Mesut AYAR	Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. Mesut AYDINER	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Yard. Doç. Dr. Ramazan BALCI	İstanbul Üniversitesi
Dr. Önder BAYIR	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı
Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Berat BİR	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ali BİRİNCİ	Polis Akademisi
Prof. Dr. İdris BOSTAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Tufan Ş. BUZPINAR	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet CANATAR	İstanbul Üniversitesi
Yard. Doç. Dr. Murat CANDEMİR	İstanbul Üniversitesi
Dr. Murat CEBECİOĞLU	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı
Prof. Dr. Çoşkun ÇAKIR	İstanbul Şehir Üniversitesi
Dr. Saffet ÇALIŞKAN	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı
Prof. Dr. Şenol ÇELİK	Balıkesir Üniversitesi
Dr. Ali Osman ÇINAR	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı
Doç. Dr. Hüseyin ÇINAR	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail Hakkı DEMİRCİOĞLU	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Fatmagül DEMİREL	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Muammer DEMİREL	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Feridun EMECEN	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Vahdettin ENGİN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Hacı Mustafa ERAVCI	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Ali GAZEL	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa GÜLER	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Rifat GÜNALAN	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Oğuz İÇİMSOY	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet İPŞİRLİ	Fatih Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer İŞBİLİR	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Prof. Dr. Hamza KANDUR	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Tuba KARATEPE	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman KIZILTOPRAK	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Prof. Dr. S. Serap KURBANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Yard. Doç. Dr. M. Hanefi KUTLUOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Dr. Mustafa KÜÇÜK	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı
Yard. Doç. Dr. Zekai METE	Trakya Üniversitesi
Dr. Aras NEFTÇİ	İstanbul Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin ODABAŞ	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Şaban ORTAK	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN	Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi
Prof. Dr. Azmi ÖZCAN	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Prof. Dr. Fahrettin ÖZDEMİRCİ	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Hamit PEHLIVANLI	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Çoşkun POLAT	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Fikret SARICAĞLU	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Güliden SARIYILDIZ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim SEZGİN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Ş. Nihal SOMER	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki TEKİN	Karabük Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet TEMEL	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Arzu TERZİ	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet TOPAL	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Yard. Doç. Dr. İsmail TÜRKOĞLU	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma ÜREKLİ	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet YARAMIŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi

* İsimler, soy adlarına göre düzenlenmiştir

Arşiv Dünyası Dergisi
Arşiv-Der Yayınıdır
The Archive World
is a publication of Arşiv-Der
Sayı / Number 14 - 15
Kış - Winter / Yaz - Summer 2013
ISSN 2147 – 2599

**Türk Arşivciler Derneği Adına Sahibi /
Owner in the name of Turkish Archivists**
Ali Osman UYSAL

**Sorumlu Yazı İşleri Müdürü (Editör) /
Managing Editor**
Ebul Faruk ÖNAL

Yayın Kurulu / Publication Committee
Doç. Dr. Bilgin AYDIN
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Niyazi ÇİÇEK
İstanbul Üniversitesi
Yard. Doç. Dr. Raşit GÜNDOĞDU
Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. Recep KARACAKAYA
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KAVAS
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. İshak KESKİN
İstanbul Üniversitesi
Yard. Doç. Dr. İsmail YÜCEDAĞ
Karabük Üniversitesi

Mali Sorumlu / Financially Responsible
Ebul Faruk ÖNAL

Grafik Uygulama / Graphics Application
Süleyman KÖKLÜ

İngilizce Tercüme / English Translation
Harun TUNCER

İdare Merkezi / Management Centre
**Türk Arşivciler Derneği (Genel Merkez) /
Society of Turkish Archivists (Head office)**
Talatpaşa Mh. Emirgazi Cd. Sarıtaş Sk. Nu. 2
Daire 3/5 Kağıthane/İSTANBUL
+90(212)512 06 84
Ankara Şubesi / Ankara Branch
Necatibey Cad. Nu. 4/107 Balıkcıoğlu İşhanı
Sıhhiye / ANKARA +90 (312) 232 66 37
www.arsivder.org.tr

Yayın Türü / Type of Periodical
6 aylık, yerel süreli / Semi-annual, local
periodical

Baskı / Printed by
Birlik Ofset

**Basım Yeri ve Tarihi /
Place and Date of Printing**
İstanbul / 2014

Arşiv Dünyası, yerel, süreli, ücretsiz bir dergidir. Yılda iki kez çıkar. **Hakemli bir dergidir.** Bütün yayın hakkı, Türk Arşivciler Derneği'ne aittir. Yazılara telif ücreti ödenmez. Dergide çıkan yazılar, kaynak gösterilerek iktibas edilebilir. Yayımlanan yazı, ilan ve reklamların fikri ve hukuki sorumluluğu, sahiplerine aittir. / The Archive World is a local, periodical and free of charge magazine. It is issued twice a year. It is a refereed journal. All copyright belongs to the Society of Turkish Archivists. No royalties are paid for the articles. All can be quoted partly or wholly with reference only. The legal and intellectual responsibility of all the articles, legal notices and ads concern their respective holders.

İÇİNDEKİLER - CONTENTS

- 4 Editörden / Editorial
- 6 Arşiv Kanunlarının Karakteristik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme
An Analysis of the Characteristic Structure of the Archival Laws
İshak KESKİN
- 25 Arşivlerde Kullanıcı Beklentilerine Yönelik Çalışmaların Önemi
Importance of User Expectations Oriented Studies in Archives
Ş. Nihal SOMER
- 34 Arşivsel Değerlendirme: Arşivciliğin İlk Adımı
Archival Appraisal: The First Step of Archival Science
Burçak ŞENTÜRK
- 39 Jenkinson ve Schellenberg: Bir Karşılaştırma
Jenkinson and Schellenberg: A Comparison
Mehmet Fahri FURAT
- 48 Arşiv Bilincinin Topluma Yansımaları
Awareness of Archives in the Society
Sinan ÇULUK
- 51 Dünden Bugüne Kalite Anlayışı Hakkında Bazı Tespit Ve Düşünceler
Findings And Thoughts About The Perception Of Quality From The Past To The Present
Fuat YAVUZ
- 55 Sultan, Waqf and Charity
Padişah, Vakıf ve Hayırseverlik
Ahmet KÖÇ
- 64 Yeni Belgeler Işığında Harf Devriminin Hazırlık Çalışmalarına Bakış
Look at the Light of Recent Documents to the Preparatory Work of Alphabet Revolution
Niyazi ÇİÇEK
- 76 Bir Misyoner Gazetesinin Osmanlı Ülkesindeki Serüveni
The Adventure Of A Missionary Newspaper That Serves The Ottoman
Kasım HIZLI
- KİTAPİYAT / BIBLIOGRAPHY**
- 82 Türk Devlet Geleneğinde Bürokrasi ve Memur
Nazmi EROĞLU
- 84 Kelâmî-i Rûmî, Vekâyi'-i Ali Paşa
[Yavuz Ali Paşa'nın Mısır Valiliği (1601–1603)]
İlhan GÖK
- 88 Osmanlı Arşiv Belgeleri
Ebul Faruk ÖNAL
- 90 Arşiv Dünyası Dergisi'nin Yayın İlkeleri
Publication Principles Of The "Archive World Magazine"

EDİTÖRDEN

EDITORIAL

Arşiv Dünyası Dergisi olarak yeni sayımızla siz okuyucularımızın tekrar huzurundayız. Bilindiği üzere yılda iki defa yayınlanması düşünülen ancak ücretsiz dağıtım sebebiyle maddi açıdan sıkıntılar yaşayan dergimizi arşivcilik âşığı bir sponsorumuz sayesinde nihayet yayınlama imkânı bulduk. Bize bu imkânı sağlayan sponsorumuza şükran borçlu olduğumuzu burada belirtmek isterim. İki sayıyı birleştirerek yayınlamak mecburiyetinde kaldığımız için de bizi anlayışla karşılayacağınızı ümit ederim.

Ülkemizde arşivciliğin başlangıcından günümüze kadar gelen tarihî süreçte henüz millî bir Arşiv Kanunu'nun olmayışı, arşiv hizmetlerinin ilkel bir imha kanunu çerçevesinde devam ettirilmesi, 21. yüzyılda ülkemiz açısından bir utanç vesikasıdır. Başta tarihî arşivlere sahip resmî kurumlar, üniversitelerin ilgili bölümleri ve sivil toplum kuruluşları bu konuya sahip çıkmalı, sonuç getirici organizasyonlar yapmalı ve Millî Arşiv Kanunu'nun ülke gerçeklerine uygun olarak çıkarılması sağlanmalıdır.

Bu sayımıza, Türk Arşivciler Derneği olarak uzun zamandır çeşitli platformlarda dile getirdiğimiz ve önceki sayılarımızda da yer verdiğimiz Millî Arşiv Kanunu ile ilgili bir makâle ile başlıyoruz. Millî Arşiv Kanunu üzerine kafa yoran ve bu konudaki araştırmalarıyla tanınan genç ilim adamı İshak

KESKİN, “Arşiv Kanunlarının Karakteristik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme” isimli makâlesinde, arşiv kanunu hazırlanırken ne tür temel dinamikler üzerinden hareket edilmesi gerektiğini inceliyor.

Arşivlerin bilgi ortamının vazgeçilmez bir parçası olma niteliğinin sürekli olarak geliştirilmesi gerekliliğinden yola çıkan Ş. Nihal SOMER, “Arşivlerde Kullanıcı Beklentilerine Yönelik Çalışmaların Önemi” isimli makâlesinde, arşivlerin günümüz değişimlerine uyum sağlamasında kullanıcı çalışmalarının rolünü açıklamaya çalışarak kullanıcı beklentilerini aksettiren çalışmaların, müşteri hizmetleri programlarında süregiden bir görev olarak yerini alması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Burçak ŞENTÜRK, “Arşivsel Değerlendirme: Arşivciliğin İlk Adımı” isimli makâlesinde, arşiv değerlendirmesinin ne olduğu, nasıl yapılması gerektiği, bu süreçte dikkat edilmesi gereken unsurlar ve bu süreç ile ilgili diğer teknik detayları irdeliyor.

Mehmet Fahri FURAT, “Jenkinson ve Schellenberg: Bir Karşılaştırma” isimli çevirisinde İngilizce konuşan arşiv toplumunda sağlam arşiv ilke ve teknikleri oluşturmak için çalışan Sir Hilary Jenkinson ve Theodore R. Schellenberg'in arşivin doğası, provenans ilkesi ve bu ilkenin düzenleme, tanımlama, değerlendirme ve seçim ile ilişkisi, ayrıca arşivcinin eğitimi ile ilgili fikirlerini bize aktaracaktır.

Çeyrek asırlık arşivci Sinan ÇULUK, “Arşiv Bilinecinin Topluma Yansıması” isimli makâlesiyle, uzun yıllar Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı’nın AR-GE koordinatörlüğünü yürütmüş olan Fuat YAVUZ ise “Dünden Bugüne Kalite Anlayışı Hakkında Bazı Tespit ve Düşünceler” başlıklı yazısı ile bilgi ve birikimlerini bizlerle paylaştılar.

Ahmet KÖÇ, “Sultan, Waqf and Charity” başlıklı makâlesinde padişah, hanedan ve askerî sınıf mensuplarının sadaka veya vakıf kurmaya yönelik insansever/filantropik davranışlarının kökenlerini ve amaçlarını incelemektedir.

“Yeni Belgeler Işığında Harf Devrimi’nin Hazırlık Çalışmalarına Bakış” isimli makâlesinde Niyazi ÇİÇEK, Harf İnkılâbı öncesi hükümetin aldığı tedbirler ve hazırlık çalışmalarını Cumhuriyet Arşivi belgeleri ışığında okuyuculara aktarıyor.

Genç arşivci Kasım HIZLI, “Bir Misyoner Gazetesinin Osmanlı Ülkesindeki Serüveni” isimli makâlesinde, 1909 yılında Filibe’de çıkan *Güneş* gazetesinin yaptığı yayın faaliyeti ile bölgedeki

Müslüman nüfusu etkileme çabaları, gazeteyi çıkaran şahıslar, gazetenin Osmanlı sınırları içine girip takibata uğraması ve bu esnada yaşanan olayları sizlere sunuyor.

Kitabiyât bölümünde ise, yine çeyrek asırlık arşivcilerimizden Mehmet Akif TERZİ’nin “Türk Devlet Geleneğinde Bürokrasi ve Memur” isimli kitabı ile genç tarihçi Soner DEMİRİSOY’un neşrettiği Kelâmî-i Rûmî’nin “Vekâyi’-i Ali Paşa [Yavuz Ali Paşa’nın Mısır Valiliği (1601–1603)]” ve akademisyen Recep KARACAKAYA ile İsmail YÜCEDAĞ’ın birlikte hazırladıkları “Osmanlı Arşiv Vesikaları” isimli eserlerinin tanıtım yazılarına yer verilmiştir.

Bu sayıyı hazırlarken yardımlarını esirgemeyen Dernek Yönetim Kurulu ve Dergi Yayın Kurulu üyeleri ile genç meslektaşlarımız Kasım HIZLI ve Süleyman BÜTÜNER’e teşekkür ederim.

Yeni sayımızda buluşmak dileği ile...

ARŞİV KANUNLARININ KARAKTERİSTİK YAPISI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

AN ANALYSIS OF THE CHARACTERISTIC STRUCTURE OF THE ARCHIVAL LAWS

* Bu makale; VII. Türk Arşiv Günü Toplantısı'nda (29 Kasım 2012) "Arşiv Kanunlarının Ortak Özellikleri", başlığıyla sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

ÖZET

Arşiv kanunları, arşiv kurumlarını, çalışanlarını, arşiv üretenlerini, elinde arşiv malzemesi bulunduranları ve araştırmacıları mesleki uygulamalar bakımından bağlayıcı ilkelere sahiptir. Bu ilkeler, arşiv idarelerinin yanı sıra diğer idarelerin arşivcilik kapsamında yürüttükleri iş ve işlemlerde de kendini hissettirir. Arşivsel iş ve işlemlerin yürütülmesine yönelik bağlayıcı bir arşiv kanununun olmayışı, belgelerin üretiminden düzenlenmesine, devrinden korunmasına ve erişimine kadar arşivcilikle ilişkili olan bütün uygulama alanlarında olumsuzlukların yaşanmasına yol açabilmektedir. Bu durum arşiv kanunlarının hazırlanışının hassas bir konu olduğunu ve temel özelliklerin belirlendiği yol gösterici örneklere ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, arşiv kanunlarının içeriği ülkelere ve bunlara ait bilimsel, mesleki, sosyal, idari, siyasi ve ekonomik yapı ve geleneklere göre değişebilmektedir. Bu çalışmanın amacı, bir arşiv kanunu hazırlanışı sırasında ne tür temel dinamikler üzerinden hareket edilmesi gerektiği konusunu açıklamaktır.

Anahtar Kelimeler: Arşivcilik, arşiv mevzuatı, arşiv kanunu, arşiv kanunlarının karakteristik yapısı.

ABSTRACT

Archival legislation has some occupational principles which bind archival institutions, archival researchers and archival staff. These principles are noticeable in archival works and procedures performed at archival as well as some other administrations. Due to the lack of a law made to organise all the archival work, many problems occur at many different processes related to archival documents, like producing, organizing, transferring, protecting and having access to documents. This situation clearly shows that preparing an archival law is a sensitive subject and it needs to be guided by examples where the basic features are determined. Also, the content of archival law can vary depending on the country and the scientific, occupational, social, administrative, political and economic structures and traditions in the country concerned. The aim of this study is to show on what grounds a binding archival law should be constructed.

Keywords: Archival study, archival legislation, archival law, the characteristic structure of the archival laws

İshak KESKİN

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü. E-posta: ishakkeskin@hotmail.com

Giriş

Farklı alanlarda meydana gelen birçok gelişme nedeniyle günümüz toplumları ile kurumları sürekli bir değişim halindedir. Yönetimsel, toplumsal, ekonomik, siyasal, bilimsel, teknik ve mesleki bağlamda ortaya çıkan bu gelişmeler, aynı zamanda bütün mesleklerin teori ve uygulamalarını da derinden etkilemektedir. Bu durum, ülkelerin toplumsal ve idari

ri yapıları için olduğu kadar, arşivcilik mesleğinin teori ve uygulamaları için de geçerlidir. Dolayısıyla söz konusu gelişmeler, belgelerin üretiminden tasfiyesine kadar arşivcilik mesleğinin bütün uygulama alanları üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Söz konusu arşivsel uygulamaların gereği gibi yerine getirilmesi ise, kuşkusuz önemli ölçüde mesleğe ait yasal düzenlemelere (özellikle de arşiv kanunlarına)

bağlıdır. Bu yasal düzenlemeler, ülkelerin tarihine, geleneklerine, idari yapılarına, sosyal şartlarına ve ekonomik uygulamalarına göre farklı özelliklere sahip olabilirler. Bu yüzden, arşiv kanunları, ülkelerin geleneklerine, idari yapılarına, uygulanan ekonomik sisteme bağlı belli karakteristik yapı(lar) arz ederler.

Arşivcilikle ilgili uygulama sorunlarının çözümüne temel oluşturacak alanlardan biri arşiv kanunlarıdır. Ağırlıklı olarak idare hukukunu, özel arşivler yönüyle de özel hukuku ilgilendiren bağlayıcı ilkelere sahip arşiv kanunları, mesleğe ilişkin bir uygulamayla alakalı temel davranışların nasıl olması gerektiği yönünde belirleyicidir. Bu sayede sorunların kişiye, döneme ve şartlara bağlı olarak, yani öznel bir tarzda çözümlenmesi engellenmiş olmaktadır. Arşiv kanunları, bu yönleriyle nesnel ilkeler de ortaya koyarlar. Bu durum, arşiv uygulamalarının gereği gibi yerine getirilmesinin önemli ölçüde kanun (ve çıkartılacak diğer uygulama¹) metinlerine bağlı olduğunu anlatmaktadır.

Bütün bu anlatılanlar, kanun düzeyinde gerçekleştirilecek olan arşivsel bir düzenlemenin karakteristik yapısı meselesinin tartışmaya değer olduğunu göstermektedir. Zira arşivcilikle ilgili temel prosedürlerin ve ihtiyaçların belirlenmesi hatta idari yapının ve ekonomik sistemin bilinmesi, bir kanun metninin hazırlanışı sırasında önemli ölçüde yol gösterici olabilmektedir. Bu bağlamda devletlere (ve hatta toplumlara) ait bazı temel özelliklerin arşiv kanunlarının karakterinin belirlenmesi noktasında oldukça ve kesin şekilde etkin olduğu söylenebilir. Diğer yandan bu durum, arşivcilikle ilgili bir kanun metninin hazırlanışında rehber niteliğinde bir referans modelin belirli ölçülerde hazır olmasının yararına da işaret etmektedir. Daha işin başında, yani arşiv kanunlarının hazırlanışı sırasında yol gösterici olacak olan böyle bir rehberin, temel mesleki

ihtiyaçların ve ülkelerin idari, sosyal, ekonomik ve yasal uygulamalarının temel alınarak hazırlanması, her ülkenin söz konusu rehber içinde kendi arşivsel ihtiyaçlarına cevap verecek çözümler bulmasına yardımcı da olabilecektir.

Bu çalışmanın amacı; en temelde, bir arşiv kanun metninin hazırlanışına yardımcı ve yol gösterici olabilmek üzere arşiv kanunlarının ortak özelliklerinin ne olduğunun tespit edilmesidir. Bu bağlamda bir arşiv kanununun amaç, kapsam ve tanımlardan oluşan uygulama alanı, arşiv idaresinin yapısı ve bunun bağlı bulunması gereken üst devlet teşkilatı, arşiv teşkilatının ülke çapına yayılma biçimi, belgelere uygulanacak işlemler, kamu arşiv belgeleri ile ilgili prensipler, kamuya ait olmayan arşivler, arşivci yetiştirilmesi, hizmet içi eğitim, uluslararası arşiv örgütüyle ve diğer kuruluşlarla ilişkiler, personel, resmi yayınlar deposu ve arşiv kütüphanesi, teknik gelişmelerin arşivlerde uygulanması, arşive ilişkin suçlar ve bunlara verilecek cezalar konularına değinilmiştir.

Arşiv Kanunlarının İçeriği Sorunu

Tarihsel süreçte arşivcilik mesleğinin vizyonu, sürekli gelişme gösterse de, özellikle Fransız İhtilâli'nden itibaren siyasal, bilimsel, mesleki, ekonomik, toplumsal ve yönetsel birçok yeni gelişmelerle ve bu gelişmelerden kaynaklı sorunlarla karşı karşıya kaldığı bilinmektedir. Bu gelişme ve sorunlar, arşivciliğe dair konuların (iş ve işlemlerin) ülke genelinde nasıl bir politikayla çözüme kavuşturulacağı ve bunun için nasıl bir yöntem izleneceği meselesini gündeme getirmektedir. Bunların çözüme kavuşturulabilmesi, kuşkusuz ilgili tarafları bağlayıcılığı olan bir arşivcilik kanunuyla mümkündür.

Arşiv kanunları, arşiv idarelerinin faaliyetini belirlemek ve diğer paydaşların bu idareyle olan ilişkilerini düzenlemek üzere hazırlanırlar². Bu bağlamda arşiv kanunları; arşiv idaresinin bağlı bulunması gereken makam, nasıl bir idari makam tarafından yönetiminin sağlanacağı, örgütlenme biçimi, her türden belgeye uygulanacak esaslar, özel hukuk gerçek ve tüzel kişileri tarafından üretilen belge ve oluşturulan arşivlere yaklaşımın nasıl olması gerektiği gibi birtakım temel konular üzerinde durur. Ayrıca araştırmacıların arşivlerden hangi şartlarda yararlanabileceklerine ilişkin temel kuralların ortaya konulmasını sağlar. Arşiv kanunlarında düzenlenmesi gereken bu konular, kamu idarelerinde tutulan bel-

1 Uygulama metinlerinin de bazı özellikleri söz konusudur. Ayrıntı için bkz.: Robert-Henri Bautier, "Principles of Archival Legislation", *A Manual of Tropical Archivologie*, ed. Yves Pérotin, Paris: Unesco, 1966, s. 52-58; Tülin Aren, *Arşiv Problemleri ve Arşivcilik*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1976, s. 20-14; Çiçek, Niyazi. "Türkiye'deki Belge Yönetimi Uygulamalarında Mevzuat Problemi: Dosya Yönergesi Örneği", *Bilgi Eksenli Kuram ve Uygulamalar: Sorgulayıcı ve Çözümleyici Yaklaşımlar Sempozyumu (31 Mayıs-02 Haziran 2012 Ürgüp Nevşehir) Bildiriler*, Ankara: Ankara Üniversitesi, 2012, s. 403-419.

2 Bautier, *a.g.m.*, s. 33-52.

gelerin hangi şartlarda üretilmeleri, düzenlenmeleri ve korunmaları gerektiği, üretildikleri kurumdan arşiv idarelerine devrinin nasıl gerçekleştirileceği, mülkiyet sahibi yönetim/şahıs ile araştırmacı erişiminin hangi şartlar altında mümkün olabileceği gibi temel durumları açıklar. Bu durumlar, arşiv kanunlarının sahip olması gereken birtakım ortak özellikler hakkında temel bir fikir verdiği gibi, onlara ortak bir karakter yapısı da kazandırır.

Bu karakter yapısının nasıl olması gerektiği ise, daha önce belirtildiği üzere, ülkelere ait idare geleneği, mevcut idari ve ekonomik yapı, hatta sosyal durum ile yakından ilişkilidir. Ükelere göre değişe(bile)n bu hususlar; bir yandan arşiv kanunlarının temel karakterini ortaya koyarken, bir yandan da ülkelere ait ortak bir arşiv kanununun düzenlenmeyeceğini / geçerli olamayabileceğini de açık bir şekilde gözler önüne sermektedir. Ancak bu durum, arşiv kanunlarının bazı farklılıklarla birlikte ortak özelliklere sahip olarak hazırlanmasının önünde bir engel teşkil etmemektedir.

O halde, arşiv kanunlarının hem ortak özelliklere sahip olduğunu hem de bazı farklılıkları ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. Örneğin ABD ve Almanya gibi eyalet yapısına sahip ülkeler ile Fransa, İngiltere, Türkiye gibi merkezi idare şeklini benimsemiş ülkeler arasında belirgin farklar mevcuttur. Hatta bir arşiv kanunu, ilgili devletin federal bir devlet olup olmayışına, merkezi idarenin mahalli ve etnik idarelerin özerklik (otonomi) derecesine, merkezi idarenin mahalli idarelere az veya çok müdahale edişine göre farklılıklar da gösterir³. Kanun ayrıca, ülkedeki sosyal yapıya, özel mülkiyet hakkının genişliğine, geçmişte olduğu gibi sosyalist ekonomi biçimlerinin uygulanmasına, devletin şirketler ve dini faaliyet alanlarına müdahale derecesine sıkı sıkıya bağlıdır⁴. Hatta ülkelerin büyüklük ve küçüklüklerinin de bunlar üzerinde etkili oldukları, arşiv kurumlarının bağlı buldukları üst devlet teşkilatlarından anlaşılabilir⁵. Örneğin arşiv idareleri, Türkiye⁶ ve Avusturya'da Başbakanlık

(Bundeskanzleramt)⁷, İngiltere'de Adalet Bakanlığı (Lord Chancellor)⁸, Almanya'da Federal Kültür Bakanlığı (Kulturstaatsministerium)⁹, Fransa'da Kültür ve İletişim Bakanlığı (Ministère de la Culture et de la Communication)¹⁰, Romanya'da İçişleri Bakanlığı (Ministerul de Interne)¹¹,

(g). Bu maddenin (g) bendine göre Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, T.C. Başbakanlık makamına bağlıdır. Bu kesin bilgiye karşın, ilgili başka mevzuatta arşiv sahasına ilişkin bazı düzenlemelerin yürütülmesi sorumluluğunun Başbakanlık yanı sıra Bakanlar Kurulu'na da ihale edildiği anlaşılmaktadır. Örneğin; "Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik" in (T.C. Başbakanlık. Resmi Gazete, sayı: 19816, yayımlandığı tarih 16 Mayıs 1988) 49. maddesine göre ilgili Yönetmeliğin yürütülmesi sorumluluğu Başbakanlık makamına havale edilmiştir. Bununla birlikte 3473 sayılı "Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Malzemenin Yok Edilmesi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun" un (T.C. Başbakanlık. Resmi Gazete, sayı: 19949, yayım tarihi: 4 Ekim 1988) 9. maddesine göre ise, ilgili Kanun hükümlerinin uygulama yetkisi Bakanlar Kurulu'na verilmiştir. Bu durum, arşivcilikle ilgili hükümlerin uygulanmasında çift başlılığın varlığına işaret etmektedir.

- 7 Republik Österreich, "Österreichisches Staatsarchiv – Kurzinformation", 20 Mart 2013 tarihinde <http://www.oesta.gv.at/site/4979/default.aspx> adresinden erişildi.
- 8 United Kingdom, "The Public Record Act 1958", 15 Şubat 2013 tarihinde <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Eliz2/6-7/51> adresinden erişildi; bu konuda ayrıca bkz.: Lâle Özdemir, "The National Archives and the Lord Chancellor's Advisory Council on National Records and Archives in the Freedom of Information Era", *Journal of the Society of Archivists*, 30/2 (October 2009), s. 137-145.
- 9 Bundesrepublik Deutschland, "Amtsleitung", 20 Mart 2013 tarihinde <http://www.bundesarchiv.de/bundesarchiv/organisation/amtsleitung/index.html.de> adresinden erişildi.
- 10 République française, "Archives de France", 25 Şubat 2013 tarihinde <http://www.culturecommunication.gouv.fr/Disciplines-et-secteurs/Archives2> adresinden erişildi.
- 11 Republicii România, "Romanian Law of the National Archive". Artikel 3. 21 Mart 2013 tarihinde <http://www.right2info.org/resources/publications/laws-1/>

3 Bautier, *a.g.m.*, s. 34.

4 Bautier, *a.g.m.*, s. 33-58.

5 Börje Justrell, *What is This Thing We Call Archival Science? A Report on an International Survey*, Stockholm: The National Archives Sweden, 1999, s. 108.

6 T.C. Başbakanlık. Resmi Gazete. "Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun", mad. 2

Macaristan'da Beşeri Kaynaklar Bakanlığı (Emberi Erőforrások Minisztériuma)¹², Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Cumhurbaşkanlığı¹³, Svaziland'da Enformasyon, İletişim ve Teknoloji Bakanlığı (The Ministry of Information, Communications and Technology)¹⁴ gibi çeşitli makamlara bağlı olması da bunu açıkça ifade etmektedir.

Arşivlerin milli geçmişin ve mevcut idari teşkilatın bir yansıması olarak teşekkül etmesi nedeniyle, araştırmacılar tarafından ortaya konulan arşiv kanunlarına ilişkin ortak özelliklerde farklı detaylar da söz konusudur. Bu detaylar, hiç şüphesiz, ilgili devletin federal bir devlet olup olmayışından, merkezi idarelere bağlı mahalli idarelerin özerklik derecesinden, merkezi idarenin mahalli idarelere az veya çok müdahale edişinden etkilenmiş görünmektedir. Yine bu detaylar; kanunun hazırlanışında ülkelerin sosyal yapısını, özel mülkiyet hakkının genişliğini, ekonomik sistemlerin uygulanış biçimini, devletin şirketler ve dini faaliyet alanlarına müdahale derecesini de dikkate alarak oluşturulmuştur.¹⁵

Yukarıda verilen bilgilerden özetle anlaşılması gereken, arşivcilik konusunda bir kanun metni ortaya koyabilmek öncelikle bu sahada belli konuların ve uygulamaların belirlenmesiyle, daha doğrusu ülkelere ait özel şartların daha başlangıçta kesin şekilde tespitiyle mümkündür. Bu konu ve uygulamalar, aynı zamanda arşiv kanunlarının ortak özelliklerle-

ri olarak ortaya konulmuş olur. Söz konusu ortak özellikler arşiv kanunlarının hazırlanışında büyük önemi haizdir.

Literatür İncelemesi ve Arşiv Kanununun Karakteristik Yapısına Dair Görüşler

Kısa bir literatür incelemesinde dahi arşiv kanunuyla ilgili birçok çalışmanın yapılmış olduğu görülür. Bu çalışmaların bazıları arşiv mevzuatı konusunu doğrudan ele alırken, bazıları da, araştırmanın bir kısmının konuya ayrılması şeklindedir. Yine konuya hasredilen kitap ve makaleler olduğu kadar, bir kitabın ve bir makalenin sadece bir kısmında konunun incelendiği çalışmalar da mevcuttur. Bunlardan bazıları hakkında burada kısa bir değerlendirme de yapılması mümkündür. Örneğin konu hakkında Salvatore Carbone ve Raoul Guêze tarafından bir kitap çalışması yapılmış ve Robert-Henri Bautier tarafından da bir makale kaleme alınmıştır. Bunların yanı sıra Bruno Delmas, Eric Ketelaar, Tülin Aren ve İsmet Binark tarafından yapılan kitap çalışmalarında bu konuya birer bölüm ayrılmıştır. A. Fikret Ar ve İshak Keskin tarafından yapılmış makale çalışmalarında ise, konuya makale içinde alt başlık şeklinde yer verildiği dikkat çekmektedir.

Bu çalışmalarda arşiv kanunlarının ortak özellikleri şu şekilde verilmiştir:

Salvatore Carbone ve Raoul Guêze¹⁶, eserlerinde, arşiv kanunlarının karakteristik yapısını (anatomisini) onaltı ana başlık altında vermişlerdir. Yazarlar, konuyu incelerken aynı zamanda federal yönetim biçimine sahip ülkeler için bir arşiv kanununun nasıl olması gerektiği sorusuna da cevap aramışlardır. Diğer yandan, Dışişleri ve Savunma Bakanlıklarına ait arşivler hakkında bir değerlendirmenin arşiv kanunlarında yer alması gerektiği düşüncesiyle, sözü edilen konuyu ayrıca değerlendirmeyi de uygun bulmuşlardır.

Robert-Henri Bautier¹⁷, konu hakkında kaleme alınan eserler arasında önemli bir yere sahip bulunan makalesinde, arşiv kanununun anatomisini beş ana madde altında toplamıştır. Buna göre bir arşiv kanunu; uygulama alanının tanımı, arşiv idaresinin bağlı bulunduğu makam ve bir arşiv idaresinin organları, arşivcilik ağı, arşivcilik usulü, kamu arşiv

romania-law-on-national-archives/view adresinden erişildi.

12 Magyar Köztársaság, "Jogszabálykereső", 21 Mart 2013 tarihinde http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99500066.TV adresinden erişildi.

13 Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, "Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi (Kuruluş, Görev ve Çalışma Esasları) Yasası", *KKTC Resmi Gazete*, 1 Mart 1990, madde 14, yayım tarihi: 1 Mart 1990. 26 Mart 2013 tarihinde <http://arsiv.kamunet.net/mevzuat/15-1990s.htm> adresinden erişildi.

14 Kingdom of Swaziland, "Ministry of Information, Communications and Technology", 15 Şubat 2013 tarihinde http://www.gov.sz/index.php?option=com_content&view=article&id=213&Itemid=303 adresinden erişildi. Bu ülkeye ait arşiv idaresinin daha önce bağlı bulunduğu bakanlık ise Tabi Kaynaklar ve Toprak Bakanlığı / Ministry of National Resources and Land Utilisation (bkz.; Justrell, *a.g.e.*, s. 108.

15 Bautier, *a.g.m.*, s. 33-58.

16 Salvatore Carbone and Raoul Guêze, *Draft Mdel Law on Archives: description and Text*, Paris: Unesco, 1972, s. 21-117.

17 Bautier, *a.g.m.*, s. 33-58.

dokümanları ile ilgili ilkeler ve kamusal olmayan arşivler konularına temelde açıklık getirmelidir.

Bruno Delmas¹⁸, arşivcilik konusunu genel olarak ele aldığı kitabında, arşiv kanununun anatomisini altı madde altında, ancak kısaca incelemeyi tercih etmiştir. Buna göre bir arşiv kanunu; temel ilkeler, sorumluluklar, arşiv idaresinin bağlı olacağı otoritenin tespiti, arşiv idaresinin ve arşiv ağının organizasyonu ile kamuya ait olmayan arşivler kısımlarından oluşmalıdır.

Eric Ketelaar¹⁹, arşiv mevzuatı ve düzenlemeleri için dikkate alınması gereken temel konuların bir özeti sunduğu çalışmasında, konuyu 19 madde altında incelemiştir. O, eserinde, konuyu şu başlıklar altında ele almayı tercih etmiştir: Kayıt ve arşiv kavramlarının açıklanması, kamu evrak ve arşivinin tanımı, kamu arşivlerinin devredilemezliği (elden çıkarılamayacağı), kamusal olmayan arşivler, kamu arşiv hizmetlerinin organizasyonu, millî arşiv sistemi, bakanlığa ait sorumluluklar, arşiv konseyi, belge yönetimi, denetim hakkı, kayıt merkezi, seçme ve imha, transfer (devir), resmi yayınlar deposu, koruma, düzenleme ve tanımlama, erişim, çoğaltma, personel, cezai hükümler.

Çalışmasını önemli ölçüde Robert-Henri Bautier'nin²⁰ makalesinden yola çıkarak kaleme alan Tülin Aren²¹, arşiv kanununun uygulama alanı, arşiv idaresi ve bağlı bulunduğu merci, arşiv ağı, arşivcilik usulü, kamu arşiv belgeleri ile ilgili prensipler, kamu sektörüne ait olmayan arşivlerin statüsü konularını değerlendirmiştir.

A. Fikret Ar²², arşiv kanununun anatomisini on iki ana madde altında vermeyi uygun bulmuştur. Buna göre bir arşiv kanunu; arşivlerle ilgili çeşitli tanımlar, arşiv belgelerine uygulanacak işlemler, arşive ilişkin suçlar ve bunlara verilecek cezalar, arşiv hizmetlerinin yürütülmesinden sorumlu üst teşkilat, bu teşkilatın örgütlenmesi, kurum ve birim arşivleri,

Devlet Arşiv Danışma Kurulu, devlet-kurum arşivi ilişkisi, arşivci yetiştirilmesi ve hizmet içi eğitim, uluslar arası arşiv örgütleri, mevcut arşiv malzemesine uygulanacak işlemler, arşiv malzemesinin ve arşivlik malzemenin saklanma süreleri, teknik gelişmelerin arşivlerde uygulanması temel alanlarına bağlı kalarak konuyu değerlendirmiştir.

İshak Keskin²³ ise, arşiv kanununun anatomisini on altı ana başlık altında ancak kısa açıklamalarla vermiştir. Buna göre bir arşiv kanununun anatomisi şu şekilde belirtilmiştir: Kanun metninin hazırlanma amaç ve kapsamı, arşivlerle ve arşivcilikle ilgili tanımlar, arşiv belgelerine uygulanacak işlemler, arşiv hizmetlerinin yürütülmesinden sorumlu üst teşkilatın ve bu teşkilata bağlı birimlerin görev, yetki ve sorumlulukları, kent arşivlerinin görev, yetki ve sorumlulukları, kurum ve birim arşivlerinin görev, yetki ve sorumlulukları, arşiv biriminin sorumlu olacağı ana otorite, devlet-kurum arşivi ilişkileri, arşiv denetleme kurulunun örgütlenmesi, arşiv danışma kurulunun kurulması, arşiv ağının örgütlenmesi, arşivci yetiştirilmesi ve hizmet içi eğitim, uluslar arası arşiv örgütüyle (ICA) ve diğer kuruluşlarla ilişkiler, teknik gelişmelerin arşivlerde uygulanması, kamuya ait olmayan arşivler, arşive ilişkin suçlar ve bunlara verilecek cezalar.

Yukarıda sunular bütün bakış açıları farklı sayılardan oluşan maddelerde ve derinlikte konuyu ele almış olsalar da, hemen hemen tamamı aynı konulara temas ederek arşiv kanunlarının ortak özelliklerini belirlemeye çalışmışlardır. Bununla birlikte araştırmacılar, arşiv kanunlarının ortak yanlarını kimi zaman genelleme haline dönüştürülmüş ana başlıklarla ele almayı tercih de etmişlerdir. Ortak özelliklerin genelleme yapılmak suretiyle verildiği izlenimi bir olumsuzluk gibi görünse de, bu sözde(!) kusurun, konunun belli ana başlıklar altında toplanarak ve bu başlıkların altında alt başlıkların oluşturulabilmesi nedeniyle, aslında önemsenmesi gerekir. Hatta, her bir ayrıntının neredeyse farklı başlıklar veya birtakım ana başlıklar altında incelenmesi ve yine bunların altında bazı alt başlıkların oluşturulması sayesinde, konunun, sistematik bir şekilde incelenmesine imkân vermesi bakımından daha uygun olacağı düşünülebilir.

Arşiv Kanunlarının Genel Yapısının Nasıl Ola-

18 Bruno Delmas, *Arşivler*, Nihal Somer (Çev.), Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1991, s. 22-24.

19 Eric Ketelaar, *Archival and Records Management Legislation and Regulations. A RAMP Study with Guidelines*, Paris: Unesco, 1985, s. 102-113.

20 Bautier, *a.g.m.*, s. 33-58.

21 Aren, *a.g.e.*, s. 13-20.

22 A. Fikret Ar, "Yeni Bir Arşiv Yasası ve Arşivin Yeniden Örgütlenmesi İçin Modeller", *Amme İdaresi Dergisi*, 15/4 (1982), s. 3-18.

23 İshak Keskin, "Türkiye İçin Bir Arşiv Kanunu Yazmak: Bir Model Önerisi", *Arşiv Dünyası*, 13 (2012), s. 6-7.

bileceğine Dair

Kapsamı her ülkenin kendine özel şartlarına göre belli ölçülerde değişmekle beraber, arşiv kanunlarının araştırmacılar tarafından birtakım ortak özellikleri belirlenmiştir. Bu ortak özellikler, ülkelerin tarihine, geleneklerine, idari yapılarına, sosyal şartlarına ve ekonomik sistem uygulamalarına göre değişik karakterler arz etmektedir. Bu temel karakterlerden hangisinin tercih edileceği, arşiv kanunu hazırlama eğiliminde olan ülkelerin özel durumlarına bağlıdır; diğer yandan, önceden hazırlanmış bir arşiv kanununa sahip ülkeler söz konusu olduğunda ise, bu ülkeler, mevcut kanun metni üzerinde kolay bir şekilde kendi şartlarına uygun değişiklikler veya eklemeler yapabilir.

Aşağıda, ülkelerin kendi şartlarına uygun bir arşiv kanunu modeli oluşturabilmelerinde kolaylık sağlayabilecek temel konular üzerinde durulmuştur. Belirtildiği üzere, bu özelliklerin tamamı bir arşiv kanununda yer alması mümkün değildir; bununla birlikte, hangisinin / hangilerinin olabileceği ise, ihtiyaç sahipleri tarafından kararlaştırılacaktır. Arşiv kanunlarının genel karakter tablosu aşağıda başlıklar halinde açıklanmaya çalışılmıştır²⁴.

1. Kanunun uygulama alanı: Amaç, kapsam ve tanımlar²⁵

a. Amaç²⁶

Arşiv kanununun daha başlangıç kısmında ilgili kanunun hangi amaç doğrultusunda hazırlandığı, kapsamının ne olduğu, yani hangi fonları kapsadığı ve hangi belgelere uygulanacağı ayrıntılarına yer verilir.

Bir arşiv kanununun amaç kısmında; milli arşiv hizmet ve faaliyetlerinin yürütülmesine, denetlenmesine, güncel ve yarı güncel kullanım değerine sahip belgeler ile arşivlerde bulunan arşiv belgeleri ve arşivlik belgelerin tespitine, düzenlenmesine, korunmasına, bilimsel araştırmalara, milli menfaatlere ve kamu yararına uygun olarak kullanılmasına,

saklanması gerekli görülmeyen belgelerin ayıklama ve imhasına dair usul ve esasları düzenlemek olduğu ifade edilir.

b. Kapsam²⁷

Bütün arşiv kanunlarının daha başlarında özellikle kanunun uygulanacağı arşiv fonlarının tanımlanmasında yarar vardır. Bu kısım, aynı zamanda sorumluluğun bütünü ile arşiv idaresinde olduğu (kamu idareleri tarafından üretilen) arşiv belgeleri ile arşiv idaresinin çeşitli biçimler altında bazı kontrol haklarına sahip olduğu özel kişi ve kuruluş arşivi belgelerinin birbirinden ayrıtıldığı bir kısımdır.

Arşiv kanunu temelde arşiv fonlarının bütününe uygulanmakla birlikte, herhangi bir soruna ve yanlış anlaşılmaya imkân vermemek üzere kanunun kamu, özerk, mahalli ve özel kuruluşlar tarafından üretilen evrak ve fonları kapsayıp kapsamadığı açıklanır. Bu durum ülkelerin idari yapısına göre değişmekle birlikte, genel anlamda ifade edilecek olursa, kanunun her ne ad ve statüde kurulursa kurulsunlar, bütün merkezi ve mahalli kamu kurum ve kuruluşlarını hatta kamu hizmeti gören özerk kurumları, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ile bunlar tarafından üretilen her türlü belgeleri kapsadığı açıkça belirtilir. Ancak burada ülkelerin idari yapısına ve geleneklerine uygun bir düzenlemenin hâkim olduğundan söz etmek gerekmektedir.

Diğer yandan belgeler hangi taşıyıcı ortamda bulunursa bulunsun, kanunun bütün arşiv belgelerine uygulanacağı açıkça belirtilmelidir. Arşiv belgeleri; el yazısı veya daktilo yazısı, baskı veya teksir halinde resmi yayın, mali ve istatistik doküman, harita ve plan, fotoğraf, film, plak veya diğer biçimlerde sesli görüntülü dokümanlar ve günümüzde yoğun şekilde üretildiği gibi elektronik ortamda üretilmiş veya bu ortama sonradan dijitalleştirme yapılmak suretiyle nakledilmiş bir belge olabilir. Taşıyıcı ortamları farklı farklı da olsa, bütün bunlar, arşiv malzemesi niteliğinde ise, arşiv kanununda yer bulmalıdır.

c. Tanımlar²⁸

Bu kısımda; sahip olunan belge türüne bakılmaksızın kanun metninde geçen arşivlerle ve/veya

24 Bir arşiv kanununun genel niteliklerine ilişkin verilen bilgiler temelde Carbone ve Guêze (*a.g.e.*, s. 19-119), Bautier, (*a.g.m.*, s. 33-58., Ar (1982, s. 15-17), Delmas (*a.g.e.*, s. 22-24), Ketelaar (*a.g.e.*, s. 102-113), Aren (*a.g.e.*, s. 13-20) ve Keskin (*a.g.m.*, s. 6-8) tarafından verilen bilgilere dayanmaktadır.

25 Carbone and Guêze, *a.g.e.*, s. 21-30; Ketelaar, *a.g.e.*, s. 103.

26 Bautier, *a.g.m.*, s. 35-36; Ar, *a.g.m.*, s. 15; Aren, *a.g.e.*, s. 14; Keskin, *a.g.m.*, s. 7.

27 Bautier, *a.g.m.*, s. 33-58; Ketelaar, *a.g.e.*, s. 103; Ar, *a.g.m.*, s. 15; Keskin, *a.g.m.*, s. 7.

28 Ketelaar, *a.g.e.*, s. 103-104; Ar, *a.g.m.*, s. 15; Keskin, *a.g.m.*, s. 7.

arşiv gruplarıyla ilgili kavramların açıklaması yapılır. Bu açıklamalara devletin her kademesindeki arşiv/arşiv grupları ve üzerinde (birtakım) kontrol hakları bulunan özel arşivler dâhildir. Tanımlar kısmında; arşivcilikle ilgili olarak ara depo, doküman, belge, arşivlik belge, arşiv belgesi, ayıklama, birim arşivi, şehir arşivi, bölge arşivi, dosya planı, eyalet arşivi, arşivin bağlı bulunduğu makam (genel müdürlük) ve bu makamın (genel müdürlüğün) sorumluluğu üst teşkilat (başbakanlık, bakanlık adı vs.) gibi idari merci, mahalli arşiv, eyalet arşivi, il arşivi, ilçe arşivi, kurum arşivi, mükellef, özel arşiv, saklama planı, saklanması gerekli görülmeyen belge, tasnif, ayıklama ve imha gibi en temel kavramlar başta olmak üzere kanun metninde geçen bütün terminoloji açıklanır.

2. Arşiv idaresinin teşkilatlanması²⁹

a. Arşiv idaresinin devlet teşkilatındaki yeri³⁰

Arşiv hizmetlerinin bağlı olduğu üst devlet organı (başbakanlık, bakanlık vs.) kanunda belirtilir. Bu durum, arşiv hizmetlerinin bağlı bulunduğu / arşiv hizmetlerinin sorumlu olduğu idarenin sık sık değiştirilmesi ihtimaline karşı ve söz konusu hizmetlerin yürütülmesinde istikrarı sağlama yönünden yarar sağlar.

Arşiv hizmetlerinin bağlanacağı ana otorite konusu; arşiv hizmetlerinin geniş yetkiye sahip bakanlıklar arası ya da başbakanlık gibi bakanlıklar üstü bir devlet kuruluşuna verilmesini kapsar.

Arşiv idaresinin sorumlu olduğu üst teşkilat konusu dünya genelinde birbirinden çok farklı şekillerde çözüme kavuşturulmuştur³¹. Arşiv idaresi,

29 Carbone and Guêze, *a.g.e.*, s. 31-38; Ketelaar, *a.g.e.*, s. 108.

30 Bautier, *a.g.m.*, s. 36-37; Ketelaar, *a.g.e.*, s. 108; Aren, *a.g.e.*, s. 14-15; Keskin, *a.g.m.*, s. 7.

31 Justrell (*a.g.e.*, s. 108), eserinde arşiv idarelerinin bağlı bulunduğu bakanlıkları şu şekilde sıralamıştır: Kültür Bakanlığı ve Yönetim Bakanlığı, Eğitim ve Kültür Bakanlığı, Bilim, Sanat, Kültür Bilim ve Teknoloji Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Gençlik Spor ve Kültür Bakanlığı, Gençlik Spor ve Kültür Bakanlığı, Bilgi ve Sanat Bakanlığı, Dini İşler ve Kültür Bakanlığı, Kültür Bakanlığı, Milli Eğitim ve İnanç Bakanlığı, Teknoloji ve Eğitim-Öğretim Bakanlığı, Federal İçişleri Bakanlığı, Milli Miras ve İçişleri Bakanlığı, Çalışma ve İçişleri Bakanlığı, Devlet Genel Sekreterliği, Kabine İşleri Bakanlığı, Tabi Kaynaklar ve

bunlardan hangisine bağlanırsa bağlansın, bu sayede, bütün idari teşkilatla doğrudan doğruya ve etkin bir biçimde ilişki kurabilir. Arşiv hizmetlerinin Hükümet Sekreterliği (La Secrétaire d'Etat) (Vatikan), Başbakanlık (Türkiye), Federal Başbakanlık (Avusturya), Cumhurbaşkanlığı (KKTC), Devlet Başkanlığı (ABD) mercilerinden birine bağlanması, bu hizmetlerin idari açıdan etkin yürütülmesini daha da mümkün kılar. Ancak bu durumda, arşiv hizmetlerinin çok önemli olan kültürel niteliğinin zafra uğraması, idari hatta siyasi bir nitelik kazanma tehlikesiyle karşı karşıya kalınması ihtimali belirir. Bununla birlikte arşiv hizmetlerinin bir idari hizmet ve aynı zamanda araştırma hizmetleri bakımından büyük değeri söz konusudur ve bütün arşivsel faaliyetler anılan bu iki temel konu bağlamında değerlendirilerek yürütülür. Bu yüzden, arşiv hizmetlerinin bağlanacağı temel devlet teşkilatı, söz konusu olan iki temel arşivsel görevin (idari ve araştırma hizmetlerinin) yerine getirilmesi bakımından sorun yaratmamalıdır.

Arşiv hizmetlerinin kültürel yanının ihmal edilmesi tehlikesi, arşivin içişleri, milli eğitim veya kültür bakanlıklarından birine bağlanması halinde azalır. İçişleri Bakanlığının çok ağır bir genel idare ve içişlerine dönük güvenlik sorumluluğunun bulunması, bakanlık yetkililerinin arşiv hizmetlerini idari açıdan önemsiz görmesine ve arşiv hizmetleriyle yeteri kadar ilgilen(e)memelerine sebep olabilir. Arşiv hizmetlerinin kültür ve milli eğitim bakanlıklarından birine bağlanması halinde ise, bilimsel açıdan personelin yetişmesi, yöneticilerin teknik nitelikleri, milli tarihle ilgili her türlü hususun korunması açısından tatmin edici sonuçların elde edilmesinin daha fazla mümkün olabileceği düşünülebilir.

Bununla birlikte, arşiv hizmetlerinin bağlı bulunacağı bu iki teşkilatın temel kamu hizmetlerinden kaynaklı önemli sakıncaları da bulunmaktadır. Örneğin temel eğitim gibi büyük bir ihtiyacı karşılamakla sorumlu milli eğitim bakanlığı bünyesinde faaliyet gösteren arşiv idaresi, arşivcilerin mesleki eğitiminin güçlendirilmesinde önemli ölçüde etkin olabilir; ancak, ne var ki, mesleki taleplerin bu teşkilat içinde beklenen ölçüde karşılanması mümkün de ol(a)mayabilir. Aynı şekilde kültür bakanlığına bağlı arşiv hizmetlerinin tamamen kültürel yönünün ön planda tutulması sağlanmış olabilir. Ancak bu

Toprak Bakanlığı, Bilgi ve Sanat Bakanlığı, (Federal) İletişim ve Sanat Bakanlığı.

sefer arşivlerin idari görev, yetki ve sorumluluklarının ihmal edilmesi tehlikesi baş gösterebilir.

*b. Arşiv hizmetlerinin yürütülmesinden sorumlu makam*³²

Arşiv hizmetinin ülke çapında iyi işleminin şartlarından biri de görev ve yetkileri kanunla açıkça belirlenmiş bir idari teşkilatın bulunmasıdır. Hizmetlerin etkin yürütülebilmesi bakımından bu idari teşkilatın genel müdürlük seviyesinde bir idari yapıya sahip bulunması yerinde olur. Bu teşkilatla ilgili daha ayrıntılı bilgi, yine bu kamu tüzel kişiliğine özel çıkartılması gereken teşkilat kanununda açıklanmalıdır. Böylelikle söz konusu tüzel kişiliğin kamu idaresindeki yeri, yetki sahası, sorumlulukları, personel durumu ve ülke arşiv hizmetlerini temsil niteliği ayrıca değerlendirilmiş olur.

Söz konusu arşiv genel müdürlüğünün yöneticisi, genel müdür unvanına sahip olmalı, ülke düzeyinde arşiv işlerinden sorumlu ve arşivin bağlı olduğu devlet başkanı / cumhurbaşkanı, hükümet genel sekreteri, başbakan veya bakanla doğrudan doğruya temas kurabilmelidir. Arşivcilik üst düzeyde teknik bir uzmanlık görevi olduğundan, arşiv hizmetlerinin yürütülmesinden ve örgütlenmesinden sorumlu makamın (genel müdürlüğün) arşivcilik konusunda özel tecrübesi bulunmayan bir kişiye verilmesi kabul edilemez. Bu yüzden arşiv kanununda, nasıl bir mesleki eğitim, teknik nitelik ve beceriye sahip bir kişinin bu kurumun başına getirilebileceği açıkça ifade edilmelidir. Diğer yandan, bu başlık altında, arşiv idaresinden sorumlu olacak kişinin atanmasında arşiv kurumunun tüzel kişiliğini temsil kabiliyeti ve siyasi angajmandan uzak oluş gibi nitelikler de göz önünde bulundurulmalıdır.

Arşiv genel müdürünün görevini nerede yürüteceği de önemli bir konudur. İdari kolaylık kaygılarıyla arşiv genel müdürü çoğunlukla devlet arşivi genel deposunun bulunduğu yerde görevini icra eder. Arşiv genel müdürlüğünün yetki alanı ilgili ülkenin idari ve ekonomik sistemiyle yakından ilgilidir. Bu bakımdan arşiv genel müdürlüğünün görev ve yetki alanı ülkenin bütün kurumlarını kapsayacağı kadar, federal yönetim organları tarafından üretilen fonlarla sınırlı da tutulabilir. Her ne kadar ideal olan yetkilendirme biçimi ülkenin bütün kurumlarınca üretilen fonların

sorumluluğunun bu makama verilmesi ise de, bu durum, kamu hukuku bakımından imkânsızdır. Bu nedenle arşiv hizmetlerinin depoların tefişi, personel niteliklerinin ve mesleki yönetimin takibi gibi teknik kontrolle sınırlandırılarak arşiv genel müdürlüğüne bağlanması daha anlamlıdır.

Arşiv hizmetlerinin yürütülmesinde merkezi bir yönetim biçiminin benimsenmesi halinde, söz konusu makamın görevlerinin şu konulardan oluşması gerektiği düşünülebilir: Arşiv idaresi ile ilgili genel düzenlemeleri ve personel ile ilgili kişisel tedbirleri sorumlu olduğu makama (devlet başkanlığı / cumhurbaşkanlığı, hükümet genel sekreterliği, başbakanlık, bakanlık) teklif etmek; arşiv bütçe teklifini ve arşive verilen kaynakların kullanım biçimi teklifini hazırlamak; arşiv depolarının belge devrini, bu belgelerin tasfiyesini ve tasnifini, envanterlerinin hazırlanmasını, yayınlanmasını ve (idari ve araştırma yönleriyle) kullanımını teknik ve idari bakımdan yönetmek; idari, mahalli, özel ve tarihi önemi haiz arşivleri her daim gözetmek ve arşivlerin günün şartlarına uygun idare, gelişme, iyileşme, tanıtım ve kullanımını sağlayacak arşiv politikaları geliştirmek.

*c. Milli arşiv şûrası*³³

Çıkarılacak bir arşiv kanununda milli arşiv politikalarıyla ilgili tavsiyelerde bulunacak bir "milli arşiv şûrası"nın kurulmasına ilişkin bir hükme de yer verilmelidir. Diğer yandan arşiv idaresinin bağlanacağı idari teşkilatla ilgili üretilen çözümler nedeniyle karşılaşılabilecek muhtemel sakıncalar bu şûranın kurulmasıyla azaltılabilir. Zira, üyelerinin farklı birikime sahip olmaları ve şûranın temel sorumluluğunun da karşılaşılan / karşılaşılabilecek muhtemel sorunların çözümünde arşiv idaresine tavsiyelerde bulunmak olması nedeniyle, bu şûra, çeşitli şekillerde ortaya çıkan sakıncaların bertaraf edilmesinde etkin bir rol oynayabilir. Böylelikle arşiv idaresinin bağlanacağı üst devlet teşkilatından kaynaklanabilecek sorunların giderilmesi mümkün olabilir.

Arşiv konusu; kapsamlı olması, ulusal bir nitelik ve değer taşıması nedeniyle pek çok bilim da-

32 Bautier, *a.g.m.*, s. 38-40; Ketelaar, *a.g.e.*, s. 104-106; Aren, *a.g.e.*, s. 15-16; Ar, *a.g.m.*, s. 15; Keskin, *a.g.m.*, s. 7.

33 Bautier, *a.g.m.*, s. 37-38; Carbone and Guêze, *a.g.e.*, s. 49-51; Ketelaar, *a.g.e.*, s. 108-109; Aren, *a.g.e.*, s. 15; Ar, *a.g.m.*, s. 15-16; Nejat Göyünç, "Devlet veya Millî Arşiv Kurulu Lüzumu ve Teşkilî Hakkında", I. Millî Arşiv Şûrası -20-21 Nisan 1998- Tebliğler-Tartışmalar, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1998, s. 15-21; Keskin, "a.g.m.", s. 7.

lını ilgilendirir. Bundan dolayı birçok disiplinden bilim adamı, uzman ve yetkili kişiler bu kurulda yer almalıdır. Yani bakanlıklardan, üniversitelerden, akademilerden, bilimsel araştırma enstitülerinden seçilmiş yetkin temsilciler bu kurulda görev almaktadır. Bu nedenle, kurula üye verecek kuruluşlar ile kurulun toplanma ve çalışma yöntemlerinin çıkartılacak bir yönetmelikle belirleneceği kanunda ayrıca hükme bağlanmalıdır. Ancak gelecekte karşılaşılabilecek sorunlar ve bu yüzden farklı uzmanlara ihtiyaç duyulmasının söz konusu olabileceği göz önünde bulundurularak, şûraya seçilecek üyelerin çalıştıkları kurum adlarının verilmesinden özellikle kaçınmak gerekir. Aksi takdirde, kanun metninde zamanla düzeltme yapılması kaçınılmaz olabilir.

Öte yandan, arşiv hizmetlerinde görev alan personelin bu şûrada yer alması doğal bir durumdur. Bu nedenle arşiv hizmetlerinin çeşitli kademelerinde (merkezi ve mahalli arşiv personeli ile bilimsel ve teknik personel statülerinde) görev almış personel arasından yeterli sayıda üyenin -hatta arşiv hizmetlerinde çalışan personelin ağırlıklı olarak bağlı bulunduğu bir sendika söz konusuysa, bu sendikayı temsilen seçilmiş bir delegenin de- bu kurula katılması gerekir. Federal tipte yönetilen devletlerde böyle bir şûra, arşivcilik politikasını koordine edebilmek için federal arşiv müdürleri ile beraber, eyaletlerin arşiv idare müdürlerini de bünyesine alır. Merkezi devlet arşiv idaresinden bağımsız olarak faaliyet gösteren arşivlerin (Örneğin Fransa'da dışişleri, milli savunma vs. bakanlıkların arşivleri yahut Türkiye'de Vakıflar Genel Müdürlüğü, Genel Kurmay Başkanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı gibi tarihi nitelikli arşivler gibi) söz konusu olduğu devletlerde, bu depo temsilcilerinin de şûraya dâhil edilmesi yerinde olur.

Genel anlamda milli arşiv şûrası, arşiv hizmetlerinin bağlı bulunduğu ana otorite yetkilisinin veya idari ve kültürel nitelikleri bakımından kabul görmüş bir kişinin başkanlığında, arşivcilik konusunda mevzuat çalışmaları yapabilir ve arşiv idaresince yapılan çalışmalara katılabilir; ülkedeki arşivcilik politikasında koordinasyonu sağlamak üzere çalışmalar yapar; ülke çapında arşiv hizmetlerinin örgütlenmesi konusunda çalışmalar yürütür; doküman teslimi, tavsiyesi ve yararlanma usullerini tespit eder; personelin teşkilat içinde doğru dağılımını ve personel statüsünün iyi uygulanmasını takip eder; çalışma araçları ve yayınlar konusunda öncelikleri tespit eder; sergi açma tarihlerini belirler (vs.). İda-

re ve ekonomisi kalkınma planları ile düzenlenen devletlerde ise, milli arşiv şûrası bir nevi planlama organı görevi icra eder; arşiv idaresinin teklifleri ile hükümet emirleri ve akademiler ile diğer bilimsel araştırma kurumlarının istekleri arasında uyumu sağlar; ayrıca planın uygulanmasını kontrol eder. Bütün bunlara rağmen, milli arşiv şûrasının temel yükümlülüğünün, görev alanına dâhil olan sahalarda arşiv idaresine tavsiyelerde bulunmak olduğu ve bu tavsiyelerin hiçbir şekilde "talimat" niteliği taşımadığı / taşımaması gerektiği bilinmelidir.

ç. Arşiv denetleme komisyonu³⁴

Arşiv idaresinin ülke çapında dağılışı, arşiv genel müdürlüğüne doğrudan ve dolaylı olarak bağlı depoların varlığı ve bu depoların çalışmasının kontrol edilmesinin gerekliliği bir arşiv denetleme komisyonunun teşkilini bir bakıma zorunlu kılar. Bürolarda muhafaza edilen evrakın gözetimiyle ilgili olarak ortaya çıkan gereklilik de bu zorunluluğu destekler. Bu teftiş yetkisi genellikle arşiv genel müdürü tarafından bizzat kullanılır. Ancak arşiv genel müdürü, sorumluluk ve yetki alanına giren her hizmetin görülmesini doğrudan yürütemeyeceği için, teftiş yetkisini süreli / süresiz olarak hatta belirli bir görev için başka bir meslektaşına devredebilir.

Bununla birlikte, depo sayısının fazla olduğu ve arşiv sorunlarının oldukça karmaşık bir hal aldığı ülkelerde, kanunla, ülke çapındaki bütün arşiv kurumlarını denetleyebilecek bir komisyonunun teşkili sağlanabilir. Bu durumda denetim görevlileri, milli ve mahalli arşivlere nezaret ve devlete ait olmayan arşivlerde sayım yapma yetkilerini haiz olmalıdır. Ülkenin coğrafi genişliği veya darlığı arşiv denetleme komisyonunun yetki sahasını şekillendirebilir. Bu durumda teftiş görevi, merkezi idarece seçilmiş kişiler yerine bölgesel arşiv depo müdürlerine verilmesi daha uygun olabilir.

Arşivcilik faaliyetlerinin yürütülmesini denetleyen ve kurumsal sorunlarda arabuluculuk görevi üstlenen denetleme komisyonu, arşiv genel müdürünün başkanlığında faaliyetlerini yürütür. Bu komisyon, işlemleri ve arşivcilik faaliyetleri hakkında tecrübe sahibi gerekli sayıda üyeden oluşur; yine bu komisyon, bağlı arşiv depolarının faaliyetlerinin nezaretine ihtiyaç duyulduğunda veya arşiv

34 Bautier, *a.g.m.*, s. 40-41; Carbone and Guêze, *a.g.e.*, s. 46-47, 64-67; Ketelaar, *a.g.e.*, s. 110; Aren, *a.g.e.*, s. 15.

faaliyetlerinin ülke çapında koordine edilmesinde ve denetlenmesinde devreye girer. Bu komisyonun en temel görevlerinden birisi de, arşiv genel müdürlüğüne çalışmalarında yardımcı olmaktır. Bununla birlikte bu komisyon, ülke arşiv idaresinde, yani karar mekanizmasının işleminde iki başlılığa neden olacak şekilde yetkilendirilmemelidir.

*d. Arşiv ayıklama ve imha komisyonu*³⁵

Evrak ayırma işlemi, gelecekte araştırmacıların ne tür belgeler üzerinden araştırma yapabileceklerini sınırlandırdığından, dikkat edilmesi ve önemsenmesi gereken bir konudur. Bu yüzden, bu işlemin yerine getirilmesi için, özel bir komisyonun teşkili gerekir. Bu komisyon arşiv idaresi ve ilgili kamu dairesi tarafından hazırlanan tasfiye listelerini kontrol eder ve belgelerin mecburi muhafaza edilmesi sürelerini tespit eder. Yine, ülke düzeyinde kamu idarelerine evrak muhafaza ve imha süreleri hatta üretilen evrakın arşiv depolarına devri konularında danışma ve yönlendirme işlevi görmesi beklenir.

Konusunda uzmanlaşmış olan bu komisyon, araştırmacıların gelecekte ne tür belgeye ihtiyaç duyacakları konusunda öngörü sahibi olabilecek üyelerden teşkil edilir. Komisyon, evrak ayırma işi için arşivci, tarihçi, idareci, hukukçu ve iktisatçılardan oluşan uzman üyeye sahip olmalıdır. Ayrıca bu komisyon, ihtiyaç hissedilen başka alanlardan üye tayiniyle daha da güçlendirilebilir. Bununla birlikte, böyle bir kurulun, bürokratik işleyişi olumsuz etkilemesi ve arşivcinin sorumluluk anlayışının azalmasına neden olması mümkündür. Bu olumsuzluğu ortadan kaldırmak; kurul üyelerinin çoğunluğunun veya bir kısmının yetkin arşiv personeli arasından seçilmesiyle ve komisyon yetkisinin üst idareye yönelik tavsiye niteliğinde, kamu idarelerinde çalışan arşivcilerin saklama palanlarını etkileyecek sorunlarına yönelik yol gösterici kararlar almasıyla mümkün olabilir.

*e. Eyalet arşivleri*³⁶

Eyalet arşivlerinin bir ülkedeki varlığı, ilgili ülkenin yönetim biçimine bağlıdır. Eyalet arşivlerinin kuruluşuna izin veren bir idari sistemde, eyalet ar-

şivlerinin kuruluş esasları ve işleyişi ile bunların temel görev, yetki ve sorumlulukları arşiv kanunlarında yerini almalıdır. Bu bakımdan eyalet arşivlerine evrak devreden kamu ve diğer idarelerin arşiv genel müdürlüğüne doğrudan bağlı arşiv depolarına evrak devretme gibi bir zorunluluğunun bulunmadığı kanunda belirtilmelidir. Yine bu arşivlerin, gerektiğinde kendi sorumluluk saha ve coğrafyasıyla ilişkili görülen belgeleri satın alabileceği, bağış ve emanet yoluyla bunları koleksiyonlarına dâhil edebileceği hususu kanun metninde kendine yer bulmalıdır. Bütün bunlara karşın arşiv genel müdürlüğü tarafından bu arşivlerin denetleneceği, burada bulunan belgelerle ilgili ve ilişkili kişilerin gizliliklerinin korunması gerektiği gibi konular kayıt altına alınmalıdır.

*f. Ara depo*³⁷

Ara depoların bir ülkedeki varlığı, arşiv örgütünün idari olarak yapılanmasına bağlıdır. Ara depolar, kamu idarelerine ait arşiv belgelerini, üretilmiş oldukları kuruluş ve kuruluş arşiv depolarından çıktıktan sonra, geçici bir süre için saklayan yerlerdir. Kuruldukları yerler ise, tercihe bağlı olmakla birlikte, ülkenin idari bölümlenmesine uygun olmalıdır, yani bölgesel bazda olması tercih edilmelidir. Ara depolarda kurum arşivlerinde uygulanan yerleştirme işlemi geçerli olur. Tatbikatta, kamu sektörü idarecileri, bu depolardaki koleksiyonlara ve bunlar için uygulanan işleme hiçbir şekilde müdahale edemezler. Ancak kendi kurumlarına ait olan ve istedikleri her dokümanı görüp, ondan yararlanmak hakkına da sahiptirler.

Tarihi değer taşıyan belgelerin / fonların çoğu milli arşivlerin merkezi deposu altında toplanır. Devlet daireleri tarafından üretilen idari belgelerin idari açıdan değersiz olanlarının imha edilmesi, sürekli saklanacakların belirlenmesi, bu maksatla milli arşive periyodik olarak devredilmesi gibi işlemler, milli arşiv servisinin muvafakatiyle, belli bir program dâhilinde işlem görür. Bununla birlikte yerine getirilmesi gerekli bir başka husus daha vardır: Kamu dairelerine ait dosyaların muhafaza edilmesi. Çok az da olsalar, bu belge birikiminin girişi yapmak suretiyle muhafaza edilmesi gerekir.

Eldeki belgelerin çok çeşitli olması, hepsinin

35 Bruce W. Dearstyne, *Arşivsel Girişim. Modern Arşivcilik İlkeleri, Uygulamaları ve Yönetim Teknikleri*, Çev. Mustafa Akbulut ve A. Oğuz İcimsoy, İstanbul 2001, s. 103-104, 109-122.

36 Bautier, *a.g.m.*, s. 41-42; Carbone and Guêze, *a.g.e.*, s. 38-46, 70-71, 95-98.

37 Carbone and Guêze, *a.g.e.*, s. 68-71; Delmas, *a.g.e.*, s. 89-95; İsmet Binark, *Arşiv ve Arşivcilik Bilgileri*, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1980, s. 78-80.

değerinin birbirinden farklı oluşu ve geçen zaman içerisinde her belgenin değerinin değişmesi sebebiyle, kamu idarelerine ait belgelerin ve bunlara uygulanacak işlemlerin koordinasyonu zorlaşır. Bu aşamada, milli arşiv servisinin bütün dikkati belgelerin muhafaza edilmesi maliyeti ve kendisinden beklenen hizmetlerin düzgün yürütülmesi için çeşitli faktörler üzerinde yoğunlaşır. Yine bu aşamada, depolama maliyetini düşürmesi nedeniyle, ara depoda belgelerin depolanması gibi bir çareye başvurulur. Bu yüzden, dikkate alınan ilk kriter ara depo sisteminin kurulum ve işletim maliyetidir. Böylelikle, asli görevleri olmadığı halde kendi dosyalarının yönetimi sıkıntısından, ilgili devlet dairesi kurtarılmış olur. (Bunun içindir ki, genellikle dosya yönetim işi o dairece hep ihmal edilir.) Onun yerine bu iş o mesleği icra eden kişilere, yani milli arşiv servisinde görev alan arşivcilere verilmelidir.

Bir arşiv kanununda ara depoların idaresinin yanı sıra arşiv idaresi ile belgelerini korumak yükümlülüğünü aldığı kamu idaresine karşı üstlenmiş olduğu sorumluluğun açık bir şekilde ifade edilmesi gerekir. Yine burada kontrolün arşiv genel müdürlüğünde olduğu, ara depoların kuruluş esasları, kamu idarelerine ait belgelerin korunması, düzenlenmesi, burada bulunan belgelerden yararlanma şartları ve milli arşiv deposuna devri konuları ilgili taraflar arasında ihtilafa yer vermeyecek düzeyde açıklanır. Ayrıca ara depoların, arşiv genel müdürlüğü tarafından denetlenebileceği, burada bulunan belgelerle ilgili ve ilişkili kişilerin gizliliklerinin korunması gerektiği kayıt altına alınmalıdır.

g. Mahalli arşivler³⁸

Mahalli arşivlerin (bu kapsama mahalli düzeyde faaliyet gösteren belediye, il, ilçe arşivleri gibi bütün arşiv tipleri dâhildir) bir ülkedeki varlığı, arşiv örgütünün idari olarak yapılanmasına bağlıdır. Bu meyanda mahalli arşivlerin kuruluşuna izin veren bir idari sistemde, mahalli arşivlerin kuruluş esasları ve işleyişi ile bunların temel görev, yetki ve sorumlulukları arşiv kanunlarında yerini almalıdır. Bu bakımdan, mahalli arşivlere evrak devreden kamu ve diğer yerel idarelerin arşiv genel müdürlüğüne doğrudan bağlı arşiv depolarına evrak devretme gibi bir zorunluluğunun bulunmadığı kanunda belirtilmelidir. Yine bu arşivlerin, gerektiğinde yerel kültürle ilişkili görülen belge ve bilgileri satın alma, bağış ve emanet yoluyla koleksiyonlarına dâhil ede-

bileceği kanun metninde kendine yer bulmalıdır. Bütün bunlara karşın, arşiv genel müdürlüğü tarafından bu arşivlerin denetleneceği, burada bulunan belgelerle ilgili ve ilişkili kişilerin gizliliklerinin korunması gerektiği kayıt altına alınmalıdır.

ğ. Kurum ve birim arşivleri³⁹

Kanunda, kurum ve birim arşivlerinin kuruluş esasları ile bunların temel görev, yetki ve sorumlulukları açıklanmalıdır. Yine her bakanlık, kurum ve kuruluşun merkez kuruluşlarında birer “Arşiv Müdürlüğü”, taşra örgütlerinde ise, ihtiyaca göre bir “Evrak-Dosya ve Arşiv Şefliği ya da Memurluğu” benzeri bir birimin kurulması, bunların temel görev, yetki ve sorumluluklarının ne oldukları kanunda yer bulmalıdır. Ayrıca, gerek kurum gerekse birim arşivlerinin arşiv genel müdürlüğü ile bağlı bulunduğu idareye karşı sorumlulukları belirtilmelidir.

3. Arşiv teşkilatının ülke çapına yayılma biçimi⁴⁰

Bir ülkede arşiv şebekesinin yapısı kanunla belirlenir. Milli arşiv, devlet arşivinin merkez deposu olarak görülmelidir. Eğer ülke idare sistemi, aksine bir uygulamayı işaret etmiyorsa, devletin bütün idari teşkilatlarında üretilmiş, saklama sürelerini doldurmuş ve sürekli muhafazası gereken evrak bu depoya teslim edilir. Halen idari bürolarda işlemde olan ve işlem sırasında kullanıma ihtimali nedeniyle korunan evrak da, sorumlu arşivcilerin denetimine bırakılır. Milli arşiv, sahip olduğu fon ve koleksiyon açısından devlet arşivinden daha geniştir. Yani milli arşiv, kimin elinde bulunursa bulunsun (kişi, aile, şirket, herhangi bir kuruluşa ait evrak, her türlü koleksiyon vs.) ülkenin bütün tarihi kaynaklarını toplama, kabul ve muhafaza yetkilerini haizdir. Böylesine ciddi bir sorumluluğun yerine getirilmesi ise, ancak ülke geneline dağılmış arşiv şebekesiyle mümkün olabilir.

Kanun, mevcut olan bütün arşiv depolarının statülerini tanımlamalı ve arşivcilik şebekesinin kurulmasını teşvik etmeli, hatta zorunlu tutmalıdır. Ülke geneline yayılmış etkin bir arşiv ağı; eyalet, il veya temel idari bölümlerde bir arşiv deposunun kurulması anlamına gelmektedir. İl arşivleri, mahalli kuruluşların çalışması sonucu doğan arşivleri ve devletin bu bölgedeki faaliyetinden doğan valilik, kaymakamlık gibi kuruluşlara ait arşivleri muhafazayla görevlidir.

39 Ar, a.g.m., s. 16.

40 Bautier, a.g.m., s. 41-42; Aren, a.g.e., s. 16-17.

38 Carbone and Guêze, a.g.e., s. 99-103.

Belediye veya diğer mahalli idareler de ülkenin arşiv şebekesinin bir parçası olarak kendi başlarına özerk bir depo kurabilir veya sahip oldukları evrakı il arşiv deposuna teslim edebilir. Bu depolar, hangi kaynaktan gelirlerse gelsinler, bölgede yaşamış veya yaşamakta olan nüfusun tarihi kaynaklarını oluşturan her türlü arşiv koleksiyonunu da toplamayı kabul edebilmelidir. Yine, kanun metninde başka şekilde karşılık bulmakla birlikte, arşiv idaresinin teşkilatlanmasının bir parçası olmaları nedeniyle, ara depolar konusuna bu metinde yer verilebilir.

Bir arşiv kanunu, il depolarının giderlerinin nasıl ve hangi makam tarafından karşılanacağı üzerinde de durmalıdır. Buna göre il depoları inşaat, denetim, bakım ve işletim giderlerine sahiptir ve bu giderlerin bütünü ile veya kısmen merkezi hükümet, il veya mahalli makamlardan hangisi tarafından karşılanacağı belirtilir.

Kanun, bir ülkenin arşiv ağının nasıl örgütlendiğini, yani arşiv şebekesini genel çizgileri ile tespit eder; söz konusu olan milli arşiv deposu olsa bile, bu arşiv deposunun iç teşkilatının ayrıntılarına girmez. Zira bu depoya bağlı şube ve servislerin sayısı ve yetki alanı ihtiyaca göre değişebilir. Ancak daha sonra başka kanun ve yetkilendirmeler dolayısıyla ortaya çıkabilecek sorunların oluşmasını engellemek üzere arşiv kanununun, milli arşive bağlı mikrofilm, belge çoğaltma ve dokümantasyon merkezleri, arşivcilik enstitüsü ile milli tarih müzesi vb. bazı yan kuruluşların var olacağını belirtmesinde yarar vardır.

4. Belgelere uygulanacak işlemler⁴¹

Arşiv müdürlüğünün mutlak yetki alanında bulunan belgelere uygulanacak teknik ve usul ayrıntılarına girmemekle beraber, kanunda, arşiv hizmetlerinin nasıl görüleceğine dair prensipler belirtilmelidir. Devlet arşiv teşkilatına, evrak teslim alma ve tasfiyesini kontrol için, bütün idari evrakı inceleme yetkisi tanınmalıdır. Kanunda, uygulama ile ilgili usuller değil, aksine yalnızca prensiplerin belirlenmesi gerektiği halde, bazı durumlarda ayrıntıya da girilebilir. Bu ayrıntılar; belgelerin belli bir süre sonunda arşive teslimini mecburi tutmak; aynı şekilde tapu ve kadastro, ipotek, istatistikî vb. bilgi içeren belgelerin arşive teslimi için normalden daha uzun bir süre tayin etmek, tasfiye edilecek

evrakın / dosyaların listesinin hazırlanmasını hükme bağlamak şeklinde olabilir. Elektronik ortamda üretilen belgelere uygulanacak prosedür, bunların üretilmesi, korunması, düzenlenmesi, erişimi, arşive devri, ayıklama imhası işlemlerinden başka işletim sistemlerinin korunması ve uygun olanlarla değiştirilmesi, sayısallaştırma, sertifikalandırma ve e-imza gibi işlemlerin nasıl gerçekleştirileceği hususu kanun metninde ayrıca genel anlamda açığa kavuşturulmalıdır.

Bunlardan başka, ilga edilen bütün dairelerin, dağıtılan kamu kuruluşlarının, sahihsiz özel mülklerin, varisi bulunmayan belgesel nitelikli kültürel mirasın, devletleştirilen (veya devletleştirilecek) şirketlerin evrakının arşive teslim edileceği prensibi kanunda kesin olarak yer almalıdır. Eğer ilga olunan kurumların yerini başka bir kuruluş alıyorsa, arşiv idaresi, bu yeni kuruluşun faaliyeti için gereksiz olan evrakı teslim alır. Tasfiye ve gerekli evrakın yeni kuruluşa intikali arşiv idaresinin kontrolü altında yapılmalıdır⁴².

Mevcut arşiv malzemesine uygulanacak işlemlere ilişkin esasların da arşiv kanununda yer alması önemli bir konu olmalıdır. Bu bölüm; arşiv kapsamına giren kamu kurum ve kuruluşlarına ait arşiv ve fonların yanı sıra özel arşivlerin sahip oldukları belgelerin yönetimi ile ilgili üstlendiği sorumluluğu ve bunlara uygulanacak esasları; kamu belgelerinin arşiv hizmetlerinden sorumlu resmi kurum/lar dışında devredilemezliği; işlemi tamamlanmış veya daha önce belirlenmiş olan işlem tarihini doldurmuş belgelerin birimler tarafından arşive devrini; arşive devredilen belgeleri inceleme hakkını ve ayıklama işlemlerine nezaret etme yetkisini; tasnif esaslarını; belgeleri üreten birim ile arşiv birimi arasında mutabakat sağlanarak imha edilecek belgelerin listesinin ve imha zamanlamasının tespitini ve bunlara ilişkin ayrıntıların çıkarılacak tüzük ve yönetmeliklerle belirleneceği ayrıntılarını; arşiv belgelerinin izinsiz yayınlanamazlık kuralını ve gizlilik sürelerini içermelidir. Aynı zamanda kamu arşivlerinin taşınmazlık özelliği, devletin ve üçüncü şahısların yararlarının korunması ve belgelerin güvenliğinin sağlanması için belli bir erişim süresi sınırının belirtilmesi kuralını ihtiva etmeli; arşiv belgelerinin tek oluşuna ve bunun sağladığı imkânların yanı sıra arşiv grup-

41 Bautier, *a.g.m.*, s. 43-44; Carbone and Guêze, *a.g.e.*, s. 72-76; Ketelaar, *a.g.e.*, s. 109, 110-111; Aren, *a.g.e.*, s. 17; Ar, *a.g.m.*, s. 16.

42 Geniş bilgi için Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'nın 21.11.1995 tarih ve 1995/DG-06 sayılı Genelgesi'ne bakılabilir.

larının hiç zarar görmeyecek şekilde korunmasına ilişkin ilkeleri kapsamalıdır. Kanun bu konuda da temel hükmü koyup işin bir yönetmelikle düzenlenerek yürütüleceğini belirtmekle yetinmelidir.

Bununla birlikte, bu kısımda belge ve arşiv yönetimi ilkeleri, yani belgenin üretilmesi, dosyalanması / düzenlenmesi, erişimi, korunması (gerek kurumlarda üretilen gerekse arşiv depolarında bulunan evrakın mesleki kurallara uygun şekilde nasıl korunması gerektiği, -genel açıklaması hazırlanacak olan diğer düzenleyici metinlere bırakılmak kaydıyla- bu sorumluluğun nasıl gerçekleştirileceği), envanter ve kataloglarının hazırlanması, devir işlemleri (belgelerin üretildikleri andan itibaren saklama planları dâhilinde belirlenmiş zaman aralıklarına göre üretildikleri yerlerden birim, kurum ve devlet arşivlerine nasıl transfer edilecekleri) ve ayıklama-imha işlemlerinin nasıl olması gerektiği (bu işlemlerin nasıl gerçekleştirileceği, kimin veya hangi kurumun bu iş için yetkili ve sorumlu olduğu) konusu net bir şekilde ve genel olarak açıklanmak durumundadır.

5. Kamu arşiv belgeleri ile ilgili prensipler

a. Kamu evrakının statüsü⁴³

Kanun, öncelikle yürürlükteki kanuni mevzuata uygun bir şekilde kamu evrakı kavramından neyin anlaşılması gerektiğini açıklamalıdır. Genel kural olarak kamu evrakı, gösterdiği faaliyet nedeni ile bir daire veya kamu kurumlarında, yani devlet, eyalet, il ve ilçe düzeyinde faaliyet gösteren kamu organlarında biriken evraka denir.

Kamu evrakı, üretici otorite tarafından hakkın-da kesin bir karar verilmedikçe tasfiye edilemez. Bu evrakın bir kamu arşiv deposundan alınması, muhafazası gereken yerde dikkatsizlikten kaybolması, bir kamu kuruluşu personeli veya başkaları tarafından yasal olmayan bir yolla edinilmesi (çalınması) bu durumu değiştirmez. Arşiv ve diğer arşiv unsurları, tarihi ne olursa olsun devlet veya diğer kamu kurumlarının malı sayılır. Zira bu evrak, kanunların uygulanmasında sürekli bir delil teşkil eder ve üçüncü şahısların haklarının korunması da bir kamu görevidir.

Kanun bütün kamu yetkililerini, faaliyetleri sırasında oluşturdukları evrakı, faaliyetlerinin bitiminde kamu arşivine vermeye mecbur kılmalıdır.

43 Bautier, *a.g.m.*, s. 44-46; Ketelaar, *a.g.e.*, s. 104; Aren, *a.g.e.*, s. 18.

Bunun ihmal edilmesi halinde kişinin ölümünde bu evrakın alınması yoluna gidilmelidir. Haklı veya haksız bir biçimde mirasçıların eline geçen devlet evrakı, tarihi ne olursa olsun, devlet evrakı için zaman aşımı olmadığından geri alınabilir. Bu önlem, ilgili yetkililerin kimler olduklarını açıkça belirtmek şeklinde olabilir. Söz konusu yetkililer; icra organı, kanun koyucu, adliye teşkilatı mensupları, devlet idarecileri olabilir.

b. Devlet arşivi ile kurum arşivi ilişkileri⁴⁴

Kanunda yer alacak diğer bir hükümle, devlet arşivi ile kurum arşivi ilişkisi ve bu ilişkinin esasları düzenlenmelidir. Devlet arşivlerinin kurum arşivleriyle ilişkisi, devlet arşivlerinin kamu arşivlerini kontrol etmesi ya da bunlara rehberlik yapması şeklinde olabilir. Bu bağlamda devlet arşivlerinin bölge kuruluşlarına ait arşivlerin düzenlenmesinde danışmanlık ve rehberlik etmekle birlikte, gerekli gördükçe onları inceleme yetkisine de sahip olmalıdır. Arşiv hizmetinin yürütülmesinde gördükleri eksik ve yanlışları bir raporla ilgililere duyurabilmelidirler.

c. Kamu arşivlerin(d)e erişim⁴⁵

Arşivler kamusal bir niteliğe sahiptir; arşive ücretsiz ve özgürce giriş vatandaşın anayasal olarak tanınmış mutlak hakkıdır, hakkı olmalıdır. Bununla birlikte, haklı bazı nedenler bu prensibin ihlal edilmesini, daha doğrusu yürütülmesinde bazı sınırlamalar getirilmesini gerektirir. Zira devlete ait çok yeni tarihli evrakın bazı art niyetli ve ölçsüz davranışlara karşı korunması; ayrıca üçüncü kişilerin hak ve yararlarının muhafazası kaçınılmaz bir gerekliliktir. Bütün bunlar, arşiv evrakının halk tarafından serbestçe kullanılması için asgari bir süre tayinini zorunlu kılar. Bu süre 50, 30 ve hatta 20 yıl olabilir. İlgili evrakın kişilerle ilgili olması halinde bu sürelerin çok daha uzun olması söz konusudur. Diğer yandan bu süreler, evrak üzerinde hiçbir araştırma yapılmayacağı anlamına gelmez. Kimi durumlarda özel önlemler alınarak evrakın araştırmaya açılması sağlanabilir. Daha doğrusu, bazı durumlarda bilgi edinme mevzuatından yararlanılarak kamu yararı görülenlerin erişime açılması mümkündür. Yine

44 Bautier, *a.g.m.*, s. 44-46; Aren, *a.g.e.*, s. 14; Ar, *a.g.m.*, s. 16.

45 Bautier, *a.g.m.*, s. 46-48; Carbone and Guêze, *a.g.e.*, s. 81-94; Ketelaar, *a.g.e.*, s. 111-112; Aren, *a.g.e.*, s. 18-19.

yabancıların arşivden yararlanma şartlarının da (örneğin mütekabiliyet ilkesi doğrultusunda) kanunda belirtilmesi gerekir.

*ç. Arşiv belgelerinin kopyalarının alınması ve tasdiki*⁴⁶

Arşivlerde bulunan evrakın korunması asli bir amaç olduğundan, bunların muhafazasına özel bir önem verilir. Bu nedenle, talep sahibine bir evrakın tasdik edilmiş veya kurum adının damgalanmış olduğu kopyaların verilmesi yoluna gidilir. Bu durum, kanunda, belgelerin kopyalarının verilmesi ve tasdiki ile ilgili bir hükme yer verilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

*d. Fonlara saygı ilkesi*⁴⁷

Bütün arşiv uygulamalarının temeli ve temel bir düzenleme sistemi olarak fonlara saygı ilkesinin (provenans ilkesinin) arşivlerde uygulanacağı kanunda açıkça belirtilmelidir. Bununla, farklı menşeli evrakın birleştirilemeyeceği veya aksine aynı menşeli evrakın ayrılamayacağı hatta bir kısmının fondan çıkarılmayacağı anlaşılır.

6. Personel⁴⁸

Bir arşiv kanununda personel hakkında bilgi verilmelidir. Bu kısımda, personelin sahip olması gereken eğitim ve mesleki nitelikleri ile statüleri açıklanmalıdır. Ayrıca hangi pozisyonların ne tür bir mesleki ve teknik beceri gerektirdiği, bunların eğitimlerinin nasıl bir eğitim derecesi gerektirdiği konusu net bir şekilde açıklanmalıdır.

7. Kamuya ait olmayan arşivler⁴⁹

*a. Özel arşivlerin devlet arşivleriyle ilişkisi*⁵⁰

Bir arşiv kanununda özel arşivlerin durumu değerlendirilmelidir. Ancak bu arşivlerin durumu, mahalli otoritelerin bağımsızlık derecesine ve ülkenin ekonomik ve sosyal durumuna bağlı olarak belirlenir. Kanunda devlete ait olmayan arşivlerin statüsü de belirtilmelidir. Fakat bu statü mahalli idarelerin

özerklik derecesine göre değişebileceği gibi, ülkenin iktisadi ve sosyal yapısına göre de büyük değişiklikler gösterir. Örneğin; mahalli idarelerin özerk olduğu yönetim sistemlerinde, özel arşivlerden belge devralınması işinin mahalli arşiv yönetimleri tarafından da kullanılabileceği ihtimali burada söz konusudur.

Diğer yandan, liberal ekonomi sisteminde ve demokratik yönetim biçiminin hakim olduğu ülkelerde, her özel hukuk gerçek ve tüzel kişinin kendine ait bir mülk olarak arşivini oluşturması ve bunu sürekli olarak koruması hakkı olmalıdır. Ancak devlet; koruma, düzenleme ve doğrudan maddi destek gibi birtakım yardımlar karşılığında, özel arşivlerin önemli görülen fonları veya önemli görülen fonların bir kısmını tarihi arşiv statüsüne kabul edebilir ve bu durumda, bu arşivler, mülkiyet hakkı mülk sahibinde olsalar bile, araştırmaya sunulması konusunda bazı kurallar geliştirebilir.

Özel arşiv fonları arasında dini arşivler, mensupları milletin hayatında önemli rol oynayan aile arşivleri ve hatta iktisadi yönden temsili nitelikteki şirketlerin arşivleri yer almaktadır. Söz konusu arşivlere ayrıcalıklı bir önem atfetmede herkes aynı görüşü paylaşıyorsa da, devletin bu fonlara verdiği önem geçerli siyasi ve sosyal rejimlere göre büyük değişiklikler gösterir. Bazı hallerde kısıtlayıcı kuralların konulması da gereklidir. Bu kısıtlayıcı kurallar; fonların satılmasının, arşiv yetkililerinin izni olmadan veya hiç olmazsa önceden haberi olmadan başka yere taşınmasının yasaklanması; fonun bütün olarak muhafazasının ve dokümanların aile fertleri arasında bölüşülmesinin önlenmesi; dokümanın tahribi halinde cezai hüküm uygulanması olabilir. Ayrıca fon sahibi, arşiv dokümanlarını yerinde veya en yakın arşiv deposunda bakmak üzere vermeye mecbur kılınabilir. Bu yardımın karşılığında dokümanları mikrofilme alma ve tarihi yarar sağlama amacı ile envanterleri yayınlama hakkı devlete tanınır.

*b. Özel arşivlere erişim*⁵¹

Her şeyden önce, kamu yararı taşıyan özel arşivlerin, tarihi arşiv statüsünde kabul edilmesi için, devlet arşivleri tarafından kayıt altına alınmaları gerekir. Bundan başka, özel arşivlere erişim konusuna kanunda yer verilmelidir. Ancak bu uygulama, her şeyden önce özel arşiv sahiplerinin izni ile mümkün

46 Bautier, *a.g.m.*, s. 48-49; Aren, *a.g.e.*, s. 19.

47 Bautier, *a.g.m.*, s. 49; Aren, *a.g.e.*, s. 19.

48 Ketelaar, *a.g.e.*, s. 112.

49 Carbone and Guêze, *a.g.e.*, s. 104-116.

50 Bautier, *a.g.m.*, s. 49-52; Ketelaar, *a.g.e.*, s. 104; Aren, *a.g.e.*, s. 20.

51 Bautier, *a.g.m.*, s. 49-52; Aren, *a.g.e.*, s. 22.

olmalıdır. Bununla birlikte, özel arşivlerin çeşitli yönlerden devletten ve devlet arşivlerinden alacağı mali destek ve uzman personel desteği de, özel arşivlerin kamuya açılması yönünde teşvik edici bir unsur olarak değerlendirilebilir. Zira, özel arşiv sahiplerinin, kendilerine ait olan belgelerin korunması ve düzenlenmesi amacıyla aldıkları kamu desteği, aynı zamanda onların kamuya açılması karşılığında verilmiş bir destek olmalıdır. Kısaca bir arşiv kanununda, özel arşivlere ilişkin kayıt altına alma, koruma, düzenleme ve erişim konuları kesin şekilde yer almalıdır.

c. Özel arşiv evrakının alınıp-satılması⁵²

Tarihi önemi haiz özel arşiv fon ve evrakının ihracının önlenmesi gerekir. Bu anlamda gerçekleştirilecek her türlü ihraç teşebbüsü devlet arşivinin yazılı iznine tabi tutulmalıdır. Özel arşiv evrakı eğer genel tarihi önemi haiz veya kamu dokümanı olarak ayrılmışsa, ihraç müsaadesi şüphesiz verilmez. Eğer söz konusu dokümanlar, yukarıda belirtilen nitelikleri taşııyorsa bile, ihraçtan önce devlet arşivine bu dokümanların mikrofilmlerini almak veya beyan edilen ihracat fiyatına (aşırı derecede yüksek gösterilen bir fiyatlandırma söz konusuysa bir uzman yeniden değerlendirmelidir) evrakı satın alma hakkı tanınmalıdır. Yine genel müdürlüğün, satışa çıkarılan bu tür evrakı satış fiyatı üzerinden öncelikli satın alma hakkı olmalıdır.

8. Arşivci yetiştirilmesi, hizmet içi eğitim, uluslararası arşiv örgütüyle ve diğer kuruluşlarla ilişkiler⁵³

a. Arşivci yetiştirilmesi ve hizmet içi eğitim⁵⁴

Personel sayısı sık sık değişikliğe uğrayacağından, kanunda belirtilmemelidir. Fakat yapılan çalışmalar ve hiyerarşik yapıya göre personelin temel ayırımı kanunla yapılmalıdır. Yine hangi makamın hangi eğitimsel, yönetsel ve mesleki nitelikleri gerektirdiği kanunda yer almalıdır. Bu ayırım, depo yönetimi, doküman kabulü, doküman tasfiyesi, doküman tasnifi, envanter çıkarılması; bilimsel arşivlerin yönetiminde arşiv hizmeti görenlere teknik personel; bekçi ve diğer hizmetli personel şeklin-

52 Bautier, *a.g.m.*, s. 49-52; Aren, *a.g.e.*, s. 22.

53 Carbone and Guêze, *a.g.e.*, s. 117-118.

54 Ar, *a.g.m.*, s. 16.

de yapılmalıdır. Kanun yapılırken, yeni bir kanun hazırlama aşamasında, bu nitelikleri haiz olmayan halen çalışan personelin lehine geçici hükümler de öngörülmelidir.

Kanun, arşivci yetiştirilmesi yanı sıra halen arşiv işlerinde çalışan personelin hizmet içi eğitim ve yönetici ataması konusuna yer vermelidir. Arşiv idaresinin öğretim kurumlarıyla işbirliği çalışmaları yürütmesi ve arşivcilik konusunda gelişmiş ülkelere öğrenci gönderilmesi gibi çalışmalar, yeni nesil arşivcilerin yetiştirilmesi konusunda önemli adımlardır. Ayrıca uygulamalar bakımından ileri düzeyde olan yabancı arşiv kurumlarıyla ve mevcut imkânların desteğiyle halen çalışmakta olan personelin her konuda eğitim-öğretimlerinin devam ettirilmesi ve mesleki becerilerinin güncel tutulması önemli bir çabadır.

b. Uluslararası arşiv örgütüyle ve diğer kuruluşlarla ilişkiler⁵⁵

Uluslararası arşiv örgütüyle yakın ve karşılıklı ilişkiler, bilimsel ve teknik yardımlaşma içinde bulunulması ile arşivlerin tüm ülkelerin ve ilgililerin yararına sunulması kanunda bir madde halinde yer almalıdır. Böylece bu hususlar, kişilerin ve siyasi iktidarların istek ve ilgisinden çıkarılarak yasal ve kurumsal bir zorunluluk ve etkinliğe bağlanmış olur.

9. Arşivcilik enstitüsü, milli tarih müzesi ve arşiv eğitim servisi

a. Arşivcilik enstitüsü

Kanunda, arşivcilik sahasında mesleki faaliyetler kapsamında eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütülmesi, hizmet içi eğitim verilmesi, telif ve çeviri biçiminde ve çeşitli düzeylerde ağırlıkları olan mesleki yayınların yapılması, arşivlerde bulunan defterlerin bu enstitü vasıtasıyla yayınlanması, mesleki gelişmelerin ulusal ve uluslararası düzeyde takibi gibi konular üzerinde faaliyetlerde bulunmak üzere bir arşivcilik enstitüsünün kurulması konusuna da yer verilebilir. Bütün bu çalışmaların, özellikle yayın faaliyetlerinin siyasi angajmandan ve endişelerden uzak bir tarzda gerçekleştirilmesi gerekir.

b. Milli tarih müzesi

Bundan başka, bir kanun metninde milli tarih

55 Ar, *a.g.m.*, s. 16.

müzesi gibi bir adla kurulup faaliyette bulunacak olan bir birimin teşkili de yararlıdır. Bu, özellikle yapılandırmacı öğretim bağlamında öğrenci ziyaretleri ve sınıf dışı ders ortamlarının iyileştirilmesi anlamında büyük önem arz etmektedir. Yine bilgi ve kültürel kurumlar olarak arşivlerin kamuya tanıtılması ve kültür turizminde etkin rol oynamaları böylelikle daha da mümkün hale getirilmiş olur.

c. Arşiv eğitim servisi⁵⁶

Arşiv eğitim servisleri, okul-arşiv kurumu ilişkisinin geliştirilmesine ve arşivlerin gelecekteki kullanım düzeyinin güçlendirilmesine destek veren bir birimdir. Bu yüzden, burada, pedagoji uzman(lar)ının istihdamı gereklidir. Genel anlamda arşiv kurumuna yönelik tanıtım faaliyetlerinin başarılı bir şekilde yürütülmesi için gayret gösterecek olan bu birim, çeşitli etkinlikleri hayata geçirir. Bu amaçla; sergi, belge okuma ve yorumlama kursları, rehber eşliğinde gezi etkinlikleri düzenlenmesi, sosyal bilgiler ve tarih gibi birtakım derslerin başarılı bir şekilde yürütülmesi amacıyla okul-arşiv işbirliğinin güçlendirilmesi ve halka yönelik çeşitli düzeylerde etkinliklerin hayata geçirilmesi gibi önemli faaliyetlerde bulunur.

10. Resmi yayınlar deposu ve arşiv kütüphanesi⁵⁷

Yayınlara depolanması öncelikle ülkelerin milli arşivlerine verilen bir yetkidir. Bununla birlikte, her ne kadar kitapların ve diğer basılı yayınların yasal olarak depolanması konusuna ilişkin ilkeler arşiv mevzuatıyla ilişkili değilse de, her “resmi yayının” kopyası milli arşivde depolanabilir. Milli kütüphanelerde resmi olsun veya olmasın yayınlanmış bütün kitapların depolandığı bu tarz bir depo olsun veya olmasın bu durum değişmemelidir. Böylelikle milli arşivlerde araştırma yapmak üzere gelen araştırmacılar, bir taraftan arşivde araştırmasını yaparken diğer taraftan da o an ihtiyaç duyduğu resmi yayınlardan kolaylıkla yararlanabilir. Bu konunun diğer yönü ise, araştırma için gelen araştırmacıların

resmi yayınlar dışında yoğun şekilde ihtiyaç duyacakları bir takım başka kaynak ve araştırma eserleri üzerinde araştırmalarını derinleştirmek, araştırma yapacakları konu üzerinde daha önce araştırma yapıp yapılmadığını tespit etmek ve sorunlarına daha önce yapılmış çalışmalardan cevaplar bulmalarını temin etmek üzere danışma kütüphanesi niteliğinde bir arşiv kütüphanesi teşkil etmektir. Bu tür yayınların önemli bir kısmı arşive araştırma için gelen araştırmacıların yaptıkları yayınların ilgili araştırmacı tarafından arşiv kütüphanesine teslimi yoluyla gerçekleştirilir. Böylelikle, bir arşiv idaresi, hem resmi yayınlara ve hem de yapılmış araştırma eserlerine sahip olmuş olur.

11. Teknik gelişmelerin arşivlerde uygulanması⁵⁸

Arşiv hizmetlerinde yararlanılacak tekniğin öznelendirilmesi ve tek bir teknikten söz edilmesi gibi ayrıntıların kanun metninde belirtilmesi sakıncalıdır. Zaman içinde teknolojiye ortaya çıkacak her türlü yenilikten yararlanabilmenin yolu sürekli açık tutulmalıdır. Bu yüzden çıkarılacak kanunda “her türlü teknolojik imkân ve gelişmelerden yararlanılacağı” belirtilmeli, belli teknik ve sistemlerden söz edilerek uygulamaları daraltacak sınırlamalardan kaçınılmalıdır.

12. Arşive ilişkin suçlar ve bunlara verilecek cezalar⁵⁹

Arşive ilişkin suçlar ve bunlara verilecek cezalar konusunda kanun metninde bilgi verilmelidir. Özellikle işlenen suçlar ve bunlara verilecek cezaların hangi kanunda karşılığının bulunduğu konusuna açıklık getirilmelidir. Kanun, ayrıca, doğabilecek muhtemel yeni suç tarzlarına karşı önlemler alınmış (ya da alınabilmesine imkân tanıyacak) bir şekilde yazılmalıdır.

Kamu evrakı, üretici otorite tarafından hakkinda kesin bir karar verilmedikçe tasfiye edilemez. Bu evrakın bir kamu arşiv deposundan alınması, muhafazası gereken yerde dikkatsizlikten kaybolması, bir kamu kuruluşu personeli tarafından çalınması bu durumu değiştirmez. Tüm bu durumlar söz konusu evrakın olması gereken yerden kanunsuz olarak çıkartılmış olduğunu gösterir. Arşiv dokümanlarının

56 Paule Rene Bazin, “Arşiv Sergileri ve Tanıtım: Arşivcilikte Mesleki Derneklerin Rolü”, *Arşivcilik Konferansları I*, Çev. Ahmet Oğuz İcimsoy, haz. Hamza Kandur, İstanbul: Librairie de Péra, 1995, s. 26-33; Bekir Kemal Ataman, “Arşivler ve Halkla İlişkiler”, *Bilgi Yönetimi: Akademik Yaklaşımlar*, haz. Berat Bir Bayraktar, İstanbul: Beta, 2006, s. 205-223.

57 Ketelaar, *a.g.e.*, 1985, s. 111.

58 Ar, *a.g.m.*, s. 17.

59 Bautier, *a.g.m.*, s. 44-46; Aren, *a.g.e.*, s. 18; Ar, *a.g.m.*, s. 15.

istek dışı tahribi veya kaybı halinde, bu husus çok önemli bir mesleki hata olduğundan, idari bir ceza öngörülmalıdır. Yine, eğer devletin aleyhine bir evrak tahribi, kaybı, saklanması veya tahrifatı söz konusu ise, kanuni bir ceza gerekmektedir.

Sonuç

Arşiv idarelerinin çalışmalarını nasıl yapacağı- nın belirlenmesi, arşiv idareleri dışında kalan diğer idarelerin, hatta özel hukuk gerçek kişileri ile tüzel kişilerin arşiv idaresi ile ilişkilerinin düzenlenmesi önemlidir. Bu bakımdan arşiv idarelerinin çalışma şeklini belirlemek ve arşiv idaresinin diğer idarelerle ilişkisini düzenlemek üzere temel bir arşiv kanununun hazırlanması gerekir. Yine bu türden çalışmalarda yol gösterici olarak değerlendirilebilecek olan arşiv kanunlarının temel özelliklerinin belirlenmesi, kanun metni hazırlama durumunda olanlar açısından gereklidir.

Ancak arşiv kanunlarında ülkelere ait tarih, gelenek, idari, sosyal ve ekonomik yapının dikkate alınması nedeniyle, her ülke, bir arşiv kanununun hazırlanışı sırasında kendine ait söz konusu özel şartları dikkate almalı, kendisine ait arşiv kanununun çerçevesini buna göre belirlemelidir. Her arşiv kanununun bir takım karakteristik yapı arz etmesi gerektiğini ortaya koyan bu durum, aynı zamanda hazırlanacak olan bir arşiv kanununun hazırlanışında yardımcı bir rol oynar. Böyle bir metnin var olması (veya erkenden ortaya konulmuş olması), bir arşiv kanunu hazırlanışı sırasında hangi etkenlere bağlı olarak bir düzenleme metni ortaya koyulabileceği ve temel karakterinin hangi etkenlere bağlı olarak belirleneceği konusunda yol gösterici olur.

Yukarıda verilen bilgiden anlaşılması gereken, arşivcilik konusunda bir kanun metni ortaya koyabilmek öncelikle bu sahada belli konuların ve uygulamaların belirlenmesiyle, daha doğrusu ülkelere ait özel şartların daha başlangıçta kesin şekilde tespitiyle mümkün olduğudur. Bu konu ve uygulamalar, aynı zamanda arşiv kanunlarına ait bir karakter yapısıyla ortaya konulmuş olur. Söz konusu karakteristik yapı arşiv kanunlarının hazırlanışında büyük önemi haizdir.

Kuşkusuz bir kanunun hazırlanışında pek çok güçlükler söz konusudur. Bu güçlüklerden ilki; öncelikle bu konuda ortak ve her ülke için geçerli olabilecek bir metnin ortaya koyulamamasıdır. Zira bir arşiv kanununun hazırlanışında ülkelerin tarihi geçmişi, geçmişten itibaren ortaya koyduğu ve hat-

ta mevcut idari gelenek yapısı, devletin ekonomik ve sosyal algıları, bilimsel ve teknik seviye etkilidir. Sayılan bu nedenler her ülke için geçerli olabilecek ortak bir arşiv kanunu metninin hazırlanışına engel olmakla birlikte, yine de, arşiv kanunları açısından ortak ilkelerin belirlenmesi mümkündür. Bu ilkeler sayesinde arşiv kanunlarının karakteristik yapısının belirlenmesi ve her ülkenin diğerinden ayrılan yönlerinin bilincinde olarak bundan yararlanması mümkündür. Bu durum, ayrıca, herhangi bir ülkeye ait bir arşiv kanununun temel özelliklerinin ne olması gerektiğinin belirlenmesini ve buna göre bir kanun metni hazırlanmasını kolaylaştırmaktadır.

Arşiv kanunlarının nasıl bir karaktere sahip olması gerektiği konusu arşivcilik mesleğinin ilgi alanına uzun süre önce dâhil olmuştur. Arşiv kanunları, arşiv idarelerinin faaliyetlerini ve bu konuda nasıl bir politika izleneceğini belirler, diğer idarelerin ve özel mülkiyet sahasında oluşan arşivlerin arşiv idaresiyle ilişkisini hatta belgelere erişim şartlarını düzenler. Uygulayıcıları ve yararlananları bağlayıcı niteliğe sahip bu kuralların mevcut olmayışı, belgelerin üretiminden düzenlenmesine, devrinden korunmasına ve erişimine kadar bütün arşivsel uygulama alanlarında hizmet şartlarının değişmesine neden olabilmektedir.

Arşiv uygulamalarına dair sorunlar temelde arşivciliğe yönelik bir kamu politikasının hatta bir arşiv kanununun olmayışından olduğu kadar, henüz arşiv şuurunun oluşmamasından, var olan bir kanunun bilimsel, teknik, idari, ekonomik ve sosyal durumlar karşısında yetersiz kalışından, hatta zamanında güncellenmemesinden de kaynaklanabilmektedir. Ülkelerin arşivcilik uygulamalarına ilişkin hiçbir şekilde -veya yeterliliği belli bir düzeye ulaşmış olan- bir kanunun olmayışı, ülke çapında üretilen belgelerin (dolayısıyla oluşan arşivlerin) üretilmelerinden korunmalarına, düzenlenmelerinden devirlerine ve erişimlerine kadar bütün arşivsel uygulama sahasında sorunların yaşanmasına sebep olabilmektedir. Bu bakımdan arşiv idarelerinin faaliyetini belirlemek ve bunun dışında kalan diğer idarelerin (hatta özel hukuk gerçek kişileri ile tüzel kişilerin) arşiv idaresi ile ilişkilerini düzenlemek üzere, arşivcilik mesleğinin gereklerine dair uygulamaları açık bir biçimde ortaya koyacak temel bir kanunun hazırlanarak yürürlüğe girmesinde büyük yararlar vardır.

Bir arşiv kanunu ortak ilkeler bakımından şu hususları içermelidir: Kanunun uygulama alanının ta-

nımlanması, arşiv idaresinin bağlı olduğu merci ve sahip olabileceği alt organlar, arşiv şebekesi, arşivlik belge ve arşiv belgelerine uygulanacak işlemler, kamu arşiv belgeleri ile ilgili prensipler, kamuya ait olmayan arşivler, arşivci yetiştirilmesi, hizmet içi eğitim, uluslararası arşiv örgütüyle ve diğer kuruluşlarla ilişkiler, teknik gelişmelerin arşivlerde uygulanması, arşive ilişkin suçlar ve bunlara verilecek cezalar⁶⁰.

Kaynakça

Ar, A. Fikret. “Yeni Bir Arşiv Yasası ve Arşivin Yeniden Örgütlenmesi İçin Modeller”, *Amme İdaresi Dergisi*, 15/4 (1982), s. 3-18.

Aren, Tülin. *Arşiv Problemleri ve Arşivcilik*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1976.

Ataman, Bekir Kemal. “Arşivler ve Halkla İlişkiler”, *Bilgi Yönetimi: Akademik Yaklaşımlar*. haz. Berat Bir Bayraktar, İstanbul: Beta, 2006, s. 205-223.

Bautier, Robert-Henri. “Principles of Archival Legislation”, *A Manual of Tropical Archivologie*, ed. Yves Pérotin, Paris: The Hague, 1966.

Bazin, Paule Rene. “Arşiv Sergileri ve Tanıtım: Arşivcilikte Mesleki Derneklerin Rolü”, *Arşivcilik Konferansları I*, Çev. Ahmet Oğuz İcimsoy, haz. Hamza Kandur, İstanbul: Librairie de Péra, 1995, s. 26-36.

Binark, İsmet. *Arşiv ve Arşivcilik Bilgileri*, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1980.

Bundesrepublik Deutschland. “Amtsleitung”. 20 Mart 2013 tarihinde <http://www.bundesarchiv.de/bundesarchiv/organisation/amtsleitung/index.html> adresinden erişildi.

Carbone, Salvatore ve Raoul Guêze. *Draft Mdel Law on Archives: description and Text*, Paris: Unesco, 1972.

Çiçek, Niyazi. “Türkiye’deki Belge Yönetimi Uygulamalarında Mevzuat Problemi: Dosya Yönergesi Örneği”, *Bilgi Eksenli Kuram ve Uygulamalar: Sorgulayıcı ve Çözümleyici Yaklaşımlar Sempozyumu (31 Mayıs-02 Haziran 2012 Ürgüp Nevşehir)*

Bildiriler, Ankara: Ankara Üniversitesi, 2012, ss. 403-419.

Delmas, Bruno. *Arşivler*, Nihal Somer (Çev.), Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1991.

Dearstyne, Bruce W. *Arşivsel Girişim. Modern Arşivcilik İlkeleri, Uygulamaları ve Yönetim Teknikleri*, Çev. Mustafa Akbulut ve A. Oğuz İcimsoy, İstanbul 2001.

Göyünç, Nejat. “Devlet veya Millî Arşiv Kurulu Lüzumu ve Teşkili Hakkında”, *I. Millî Arşiv Şûrası -20-21 Nisan 1998- Tebliğler-Tartışmalar*, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1998, s. 15-21.

Justrell, Börje. *What is This Thing We Call Archival Science? A Report on an International Survey*, Stockholm: The National Archives Sweden, 1999.

Keskin, İshak. “Türkiye İçin Bir Arşiv Kanunu Yazmak: Bir Model Önerisi”, *Arşiv Dünyası*, 13 (2012), s. 5-19.

Ketelaar, Eric. *Archival and Records Management Legislation and Regulations. A RAMP Study with Guidelines*, Paris: Unesco, 1985.

Kingdom of Swaziland. “Ministry of Information, Communications and Technology”. 15 Şubat 2013 tarihinde http://www.gov.sz/index.php?option=com_content&view=article&id=213&Itemid=303 adresinden erişildi.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti. KKTC Resmi Gazete, “Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi (Kuruluş, Görev ve Çalışma Esasları) Yasası”. yayım tarihi: 1 Mart 1990, Sayı: , 26 Mart 2013 tarihinde <http://arsiv.kamunet.net/mevzuat/15-1990s.htm> adresinden erişildi.

Magyar Köztársaság. “Jogsabálykereső”. 21 Mart 2013 tarihinde http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99500066.TV adresinden erişildi.

Özdemir, Lâle. “The National Archives and the Lord Chancellor’s Advisory Council on National Records and Archives in the Freedom of Information Era”, *Journal of the Society of Archivists*, 30/2 (October 2009), s. 137-145.

Republicii România. “Romanian Law of the National Archive”. 21 Mart 2013 tarihinde <http://www.right2info.org/resources/publications/laws-1/romania-law-on-national-archives/view> adresinden erişildi.

60 Makalenin hazırlanışında görüş, öneri ve düzeltmele-riyle yardımını esirgemeyen Doç. Dr. Niyazi Çiçek’e teşekkürlerimi sunarım.

Republik Österreich. “Österreichisches Staatsarchiv-Kurzinformation”. 20 Mart 2013 tarihinde <http://www.oesta.gv.at/site/4979/default.aspx> adresinden erişildi.

République française. “Archives de France”. 25 Şubat 2013 tarihinde <http://www.culturecommunication.gouv.fr/Disciplines-et-secteurs/Archives2> adresinden erişildi.

T.C. Başbakanlık. Resmi Gazete. “Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun”, kanun sayısı: 3056, yayımlandığı Resmi Gazete sayısı: 18550, yayım tarihi: 19 Ekim 1984.

T.C. Başbakanlık, Resmi Gazete, “Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik”, sayı: 19816, yayım tarihi: 16 Mayıs 1988.

T.C. Başbakanlık, Resmi Gazete, “Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Malzemenin Yok Edilmesi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnemenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun”, kanun no: 3473, *Resmi Gazete*’nin sayısı: 19949, yayım tarihi: 4 Ekim 1988.

United Kingdom. “The Public Record Act 1958”. 15 Şubat 2013 tarihinde <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Eliz2/6-7/51> adresinden erişildi.

ARŞİVLERDE KULLANICI BEKLENTİLERİNE YÖNELİK ÇALIŞMALARIN ÖNEMİ*

IMPORTANCE OF USER EXPECTATIONS ORIENTED STUDIES IN ARCHIVES

* Bu makale, "Osmanlının İzinde Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı", İstanbul 2013, Cilt. II, s. 441-452." de İngilizce olarak yayınlanmıştır.

ÖZET

Sayısal evrimi ve bilgi çağını yaşadığımız dünyamızda, toplumun iletişim yollarından bilgi kullanımına kadar birçok şey değişmektedir. Araştırmacılar, arama davranışları ve araştırma araçları yanı sıra arşivsel dokümantasyonda aranan bilgi türlerinde de değişim yaşanmaktadır. Arşivsel bilgiden azami yararlanılmasını amaçlayan arşivlerin bu değişimlerin gerisinde kalmaları, toplumun, diğer bilgi kaynaklarından elde edemeyeceği bilgiden yoksun bırakılması anlamına gelir. Ayrıca bilgi pazarındaki haklı yeri koruyabilmeleri için arşivlerin bu değişimlere hazırlıklı olmaları gerekir. Bu nedenle de kayıtları (analog ve sayısal) koruma ve içerdikleri kültürel ve bilimsel bilgiye erişimi çağın getirdiği beklentiler doğrultusunda sürdürebilme sorumluluğu taşıyan arşivcilerin, değişen koşulları izlemeleri ve onlara uyum sağlamaları hayati önem arz etmektedir.

Arşivlerin bilgi ortamının vazgeçilmez bir parçası olma niteliğinin sürekli olarak geliştirilmesi gerekliliğinden yola çıkan bu yazıda, arşivlerin günümüz değişimlerine uyum sağlamasında kullanıcı çalışmalarının rolü açıklanmaya çalışılmış ve kullanıcı beklentilerini aksettiren çalışmaların, müşteri hizmetleri programlarında sürediren bir görev olarak yerini alması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kullanım, kullanıcı, kullanım/kullanıcı çalışmaları, arşivsel araştırma

ABSTRACT

In our contemporary world witnessing digital evolution and information age, from societies' communication ways to use of information, many things are changing. Changes are being experienced in researchers, information seeking behaviors and finding aids, along with the information types searched in archival documentation. When archives, aiming to maximize the use of archived information, lag behind this change, the society will be deprived of the information that cannot be obtained from other sources. Furthermore, in order to maintain their deserved position in the information market, archives should be prepared for such changes. Therefore, it is of vital importance that the archivists, who are responsible for preserving the records (both digital and analogue) and sustaining the access to the cultural and scientific information in these records in line with the expectations brought by the age, follow the changing environment and adapt to these changes.

Setting out from the necessity of continuous development in the archives as an essential component of the information media, in this paper the role of user oriented studies in the adaptation of the archives to the contemporary changes has been tried to be explained and it has been concluded that the studies reflecting user expectations should become an ongoing duty of the customer services programs.

Keywords: Use, user, use/user studies, archival research

Ş. Nihal SOMER

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü. E-posta: nihal.somer@gmail.com

1. Giriş

Günümüzde insanların arşivlerden beklentileri sürekli değişmektedir. Arşivsel araştırmalarda eğilim, daha önce araştırılmamış sosyal içerikli

konulara yönelmektedir. Teknolojik yenilikler doğrultusunda; saklama ortamları analogdan sayısal, araştırma araçları kâğıt ortamdan uzaktan erişim araçlarına dönüşmekte, araştırma yerleri referans salonlarından evlere, ofislere ve hatta ceplere taşın-

maktadır. Araştırmacılar, istedikleri bilgiyi en hızlı ve en kolay yoldan elde etme peşindedirler. Arşivler de bu değişimi dikkate alarak müşteri çekmek için, mevcutları satmak yerine müşteri odaklı ‘pazarlama’ olgusunu kabul etmek ve gelen müşterilerle yetinmek yerine elektronik dünyada arşivlerin gerçek potansiyelini analiz etmek durumundadırlar.

Theodore Levitt, 1960 yılında Harvard Business Review’da yayınlanan “Marketing Myopia” adlı makalesi ile pazarlamaya, günümüze kadar geçerliliğini yitirmemiş yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Levitt’e göre işletmeler bir şeyler üretici değil müşteri tatmin edici yapılarıdır; onlara *müşteri-yaratıcı* ve *müşteri-tatmin edici* örgütler olarak bakılması gerekir. Bu bakış açısıyla işletmeler, öncelikle beklentilerin neler olduğunun, daha sonra bunların nasıl karşılanabileceğinin saptanması ve son olarak da bu beklentilerin karşılanmasını sağlayacak hammaddelerin temin edilmesi tarzındaki pazarlama yönelimini benimsemelidirler¹. Arşivler, hedefi azami araştırmacının değişen beklentilerini en iyi biçimde karşılamak olan bilgi işletmeleri olarak kabul edildiğinde, onların da, müşterilerine yönelmeleri, değişen beklentiler doğrultusunda onları dinlemeleri, gereksinim ve sorunlarını doğru anlamaları ve bunları karşılayacak uygulamalar yapmaları gerekir.

Bilimsel kaynaklar incelendiğinde arşiv ve kütüphanelerde kullanıcı çalışmalarının 1980’lerden itibaren başladığı görülmektedir. Başlangıçta bu çalışmaların çoğu kullanıcı ve kullanılan materyal istatistiklerinin niceliksel analizi üzerinde yoğunlaşırken, ilerleyen süreçte çalışmaların yelpazesi gittikçe genişlemiş ve son yıllardaki eğilim ise, kullanıcı davranışları (kullanıcıların veya kullanıcı gruplarının tipolojisi ile araştırma stratejileri ve teknikleri) üzerinde odaklanmak şeklinde olmuştur. Önemi gittikçe artan kullanıcı çalışmaları, müşteri hizmetlerinin temel unsurlarından biri olarak kabul görerek arşivsel programlarda yerini almaya başlamış ve bu süreç yeni teknolojilerin girişiyle hızlanmıştır².

2. Kullanım ve Kullanıcı

En basit anlatımla arşivlerde *kullanım*, arşivsel bilginin kullanımı; *kullanıcı* ise bu bilgileri kullananlar anlamına gelir. William J. Maher kullanımı, *elyazması ve arşivsel mevcut içerisinden araştırma araçlarını ve danışma personelinin bilgi ve deneyimini kullanarak bilgiye erişmek*³ şeklinde tanımlar. Bu tanımdaki bilgiye erişimde, sadece arşive gelenlerin şimdiki erişimi değil; bununla birlikte, arşive gelerek ya da uzaktan erişimle arşivin sunduğu hizmetlerin hem şimdiki hem de olası erişimlerde kullanımını dikkate alınmalıdır⁴.

Richard Pearce-Moses tarafından hazırlanan A Glossary of Archival Terminology (Arşiv Terminolojisi Sözlüğü) adlı çalışmada kullanıcı, *bir deponun koleksiyonlarını ve hizmetlerini kullanan bir birey, bir müşteri, bir okuyucu, bir araştırmacı*⁵ şeklinde tanımlanır. Elektronik ortamda depolanan bilgi miktarının hızla artışıyla birlikte bilgi merkezi olarak arşivlerin çevrimiçi kullanıcıları da kullanıcılarının gittikçe artan kısmını oluşturmakta ve bunlar arşive giren fiziksel kullanıcılar kadar önem arz etmektedir⁶. O halde bu tanımlamaya çevrimiçi kullanıcıların da dâhil edildiği unutulmamalıdır. Conway, hiç arşive gelmeyen ve(ya) arşivsel bilgiye uzaktan erişmemiş olan ama arşivsel bilgiyi dolaylı olarak kullananları da arşiv kullanıcıları olarak nitelemek gerektiğini ki-

1 Theodore Levitt, “Marketing Myopia”, *Harvard Business Review*, September-October 1975, s. 11.

2 Kellie Snow ve diğerleri, “Considering the User Perspective: Research into Usage and Communication of Digital Information”, *D-Lib Magazine*, 14 (5/6), May/June 2008, 2 Aralık 2011 tarihinde <http://www.dlib.org/dlib/may08/ross/05ross.html> adresinden erişildi.

3 William J. Maher, “Use of User Studies”, *The Midwestern Archivist*, XI (1), 1986, s. 15.

4 Lawrence Dowler’e göre kayıtların değerini belirleyen temel unsur onların kullanımınıdır. Bununla birlikte, kullanım sadece şimdiki kullanım sınırlanmamalı aynı zamanda arşivdeki bilgiyi kim kullanabilirdi, kim kullanabilir ve hatta kim kullanmalı gibi cevaplar da kullanım tanımı ve çalışmaları içerisinde ele alınmalıdır (Lawrence Dowler, “The Role of Use in Defining Archival Practice and Principles: A Research Agenda for the Availability and Use of Records”, *American Archivist*, 51, Winter and Spring 1988, s. 78.).

5 Richard Pearce-Moses, *A Glossary of Archival and Records Terminology*, The Society of American Archivists, Chicago 2005, 2 Aralık 2011 tarihinde <http://www2.archivists.org/glossary/terms/u/user> adresinden erişildi.

6 Amanda Hill, “Serving the Invisible Researcher: Meeting the Needs of Online Users”, *Journal of the Society of Archivists*, 25(2), 2004, s. 147.

saca arşiv kullanıcıları, tarihsel bilgiden yararlanan herkesi kapsar şeklinde belirtmektedir⁷.

Kullanım ve kullanıcı iki türde ele alınmaktadır: Dolaysız ve dolaylı. *Dolaysız kullanım*, arşivsel araştırmayla karşılanabilecek bilgi gereksinimleri olan insanların yani *dolaysız kullanıcılar*'ın arşive bizzat gelerek veya uzaktan erişimle gerçekleştirdikleri kullanımdır. *Dolaylı kullanım* ise, belgelerden, doğrudan kullanarak değil onlara dayalı çalışmalardan yararlanan insanların yani *dolaylı kullanıcılar*'ın kullanımlarıdır. Dolaysız kullanımın önemi; arşiv kaynaklarından çıkartılan bilginin miktarına, bunların doğru yorumlanmasına ve kullanılmasına, diğer bilgilerle iyi bağdaştırılmasına ve yayınlanarak diğer insanlara da ulaşmasına bağlı olarak değişir. Dolaylı kullanım ise, arşivsel bilginin bireylere, gruplara ya da bütünüyle topluma yararlılığı açısından önemlidir⁸.

Arşivlerde genellikle kullanım ölçümleri; belirli bir süre içerisinde arşive kaç kişinin geldiği, bir koleksiyon ya da belgenin kaç kez kullanıldığı veya hangilerine kaç kez erişildiği, arşivin kaç kez telefonla arandığı, kaç müşteriden mektup, e-posta vb. geldiğinin sayılması ve kaydedilmesiyle yapılır. Oysa gerçekçi bir kullanım ölçümü, gereksinim duyduğu bilgiyi yaptığı araştırmayla bulabilmiş insanlar tarafından kayıtların ne kadarının kullanıldığı yani *anlamli kullanım* ile yapılmalıdır⁹ ve bu tür kullanıcıların sayısı bize arşivlerin gerçek kullanımı hakkında bilgi verir. Şüphesiz türlü yollarla arşivde bilgi arayan ancak beklentileri karşılan(a)mayanların, yani arşivde anlamli kullanım gerçekleştir(e)meyenlerin bilgilerinin de ayrı değeri vardır. Bunlar; 'insanların arşivlerde neler aradıkları', 'aradık-

larını bulamama nedenleri', 'aradıklarını bulamayanların arşiv dışında hangi kaynaklara yönlendirilebileceği' gibi soruların cevaplarını arayan arşivci için önemli ipuçlarıdır.

3. Kullanıcı/Kullanım Çalışmalarının Amacı

İnsanlar arşivlerde bilgi gereksinimlerini karşılamak için araştırma yaparlar. Paul Conway bilgi gereksinimini, *basitçe, arşivsel bilginin kısmen ya da bütünüyle cevaplayabilmesi için sorulan sorudur*¹⁰ şeklinde tanımlar. Araştırmacı arşivsel bilgiye ya gerekli, ya değerli ya da merak uyandırıcı¹¹ olduğu için gereksinim duyar ve araştırma yapar. Genelde araştırmalar, bilinmeyen öğeler üzerinde yapılır, ayrıca hangi kayıtların var olduğunu çıkartmak için yani eleme süreci olarak da kullanılır¹².

Sebebi ne olursa olsun, müşterilerinin beklentilerini iyi bir şekilde karşılamak için arşivcilerin, cevapları az bilinen/bilinmeyen/ihmal edilebilen ya da yaşanan koşullara bağlı olarak değişen şu soruların yanıtlarını aramaları gerekecektir:

- Kullanıcı arşivi ve malzemeyi nasıl öğrendi?
- Arşivleri kullananlar kimlerdir, meslekleri nedir, ilgi alanları nelerdir?
- Başkaları için mi araştırma yapmaktadırlar, yoksa kendileri için mi?
- Kullanıcı grupları nelerdir?
- Kullanıcıların arşiv deposu algıları nelerdir?
- Arşive gelişlerinde ya da uzaktan erişimle yollarını nasıl bulurlar?
- Araştırma araçlarını nasıl kullanırlar? Yeterli bulmuşlar mıdır? Bulmadılarsa nedenleri nelerdir?
- Hangi araştırma araçlarını tercih ederler?
- Kullanıcılar niçin arşivsel kaynaklarda bilgi ararlar?
- Gereksinimleri nelerdir?
- Birincil kaynaklarda araştırma yapan kullanıcı-

7 Paul Conway, "Facts and Frameworks: An Approach to Studying the Users of Archives", *American Archivist*, 49, Fall 1986, s. 395-396.

8 Bruce W. Dearstyne, *Arşivsel Girişim: Modern Arşivcilik İlkeleri, Uygulamaları ve Yönetim Teknikleri* (trc. Mustafa Akbulut ve A. Oğuz İcimsöy), İstanbul 2001, s. 170; Conway, *a.g.e.*, s. 396.

9 Bruce W. Dearstyne, "What is the Use of Archives? A Challenge for the Profession", *American Archivists*, 50(1987), s. 82. Dearstyne, mevcutlarının anlamli araştırma kullanımını arttırmak ve o kullanımın öneminin verdiği mesajı kamuya bildirmek için arşivcilerin bir pazarlama stratejisine ve uyuma ihtiyaçları olduğunu vurgular (s. 85).

10 Conway, *a.g.m.*, s. 396.

11 Randall C. Jimerson, "Redefining Archival Identity: Meeting User Needs in the Information Society", *American Archivist*, 52, Summer 1989, s. 339.

12 Elizabeth Yakel ve Deborah A. Torres, "AI: Archival Intelligence and User Expertise", *American Archivist*, 66, Spring /Summer 2003, s. 59.

caların davranışlarının altında yatan muhakemeler ve nedenler nelerdir?

- Aradıklarını bulabildiler mi/ beklentileri karşılanabildi mi?

- Elde ettikleri bilgi ne denli zengin ve kapsamlıdır?

- Elde ettikleri bilgi, araştırılan konuyu aydınlatmış mı yoksa yeni soruların çıkmasına mı yol açmıştır?

- Malzemenin çalışılması, araştırmacının takip edeceği başka kaynakları ortaya çıkartmış mıdır ya da yenilerini mi önermektedir?

- Elde ettikleri bilgileri nere(ler)de ve nasıl kullanırlar /değerlendirirler/ yorumlarlar?

- Elde ettikleri bilgileri yayınladılar mı?

- Kullanılan malzemenin miktarı nedir?

- Arşivin araştırmayı teşvik etme faaliyetleri ne denli etkili olmaktadır?

Arşivi kullananlara ve onların belgelerden yararlanarak yaptıkları araştırmalara yönelik bu tür soruların cevaplarını bulabilmek amacıyla gerçekleştirilen çalışmalar *kullanıcı/kullanım çalışmaları* olarak nitelendirilir. Amerikan Arşivciler Derneği'nin Arşiv Terminolojisi Sözlüğü'nde kullanıcı/kullanım çalışması için verilen tanım şöyledir: *müşterileri, onların gereksinimlerini ve koleksiyonları ve araştırma araçlarını nasıl kullandıklarını anlamak için yürütülen araştırmadır*¹³.

Bu çalışmaların amacı; müşteri beklentilerini en iyi karşılayacak şekilde hizmet kalitesini artırmak ve taraftar müşteri kazanmak amacıyla yapılacak uygulamalarda kullanılacak yönlendirici bilgileri, verileri ve/veya ipuçlarını elde etmektir.

Bu amacı gerçekleştirmek için çalışmaların, bilgi kullanımı ile bu bilginin sağlandığı ve sağlanabileceği yollar arasındaki ilişkiyi sistematik olarak kurmak için yapılması gerekir¹⁴. Böylece, kullanıcı beklentilerini saptamak, bunların nasıl karşılandığını anlamak, karşılanamayanları belirlemek ve beklentilerin nasıl değiştiğini anlamak mümkün olur. Bu da, arşivsel kayıtların ve içerdikleri bilginin daha iyi anlaşılması yanı sıra, kullanımı artıracak ve beklentileri karşılayacak ne tür uygulamalar yapıl-

ması gerektiğinin belirlenmesinde önemli veriler/bilgiler elde edilmesini sağlayacaktır. Ayrıca, elde edilenlerin ışığında uygulamaların güncellenmesi, taraftar müşteri kazanmanın da yolunu açacaktır.

Hemen her arşivde yapılan istatistikî kullanım çalışmaları dışında kalan kullanıcı çalışmalarının, değişen koşullar ve durumlara bağlı olarak zaman zaman (hatta düzenli aralıklarla) tekrarlanması gerekir. Bunun en önemli nedeni, günümüze kadar olduğu gibi bundan sonra da toplumun sürekli değişim içerisinde olacağı ve buna bağlı olarak müşteri yelpazesinin ve arşivden beklenenlerin farklılaşacağıdır.

Şunu da belirtmek gerekir ki çalışmalar ne kadar fazla kullanıcı üzerinde yapılırsa, arşivsel programlar ve hizmetlerin, beklentilerin karşılanmasına olan etkilerini o kadar iyi anlamak mümkün olur. İdeal olan, bu tür çalışmaların ulusal ölçekte, mantıklı ve tutarlı bir standartta yürütülmesidir ki böylece elde edilen verileri karşılaştırmak ve çok daha verimli sonuçlar elde etmek mümkün olur.

4. Kullanıcı Çalışmalarının Önemi

Belgeler, onlardan yararlı bilgiler çıkartılmak için korunur. Araştırmacılar tarafından faydalı bilgi elde edilemeyen belgelerin hiçbir yararı olmayacağı gibi ender kullanılanların yararı da sınırlı demektir¹⁵. Bu perspektiften bakıldığında, belgeler üzerinde yapılan işlemler ve onların gelecek nesillere ulaştırılmak üzere korunması, onlardan azami ölçüde yararlanıldığı zaman değer bulacaktır. O halde arşivsel uygulamaların, en fazla anlamlı kullanımı sağlayacak şekilde yapılması gerekir. Bunu gerçekleştirmek için arşivcilerin kullanım/kullanıcı çalışmaları yapmaya ihtiyaçları vardır, Dowler'in deyişiyle *kayıtlardan yararlanılabilmesi ve kullanımı üzerinde yapılan araştırma arşivcilik mesleğinin birinci hedefi olmalıdır*¹⁶.

Tüm çabalar; kullanıcıları memnun edecek şekilde arşivlerin görevlerini ve uygulamalarını güncellemek ve toplumu arşivsel bilgiden mahrum etmemek içindir. Bu bağlamda kullanıcı çalışmalarından neler elde edilebileceğine kısaca değinilecektir.

Misyonu Yeniden Tanımlamak

Tarih boyunca toplumsal güçler ve süreçlerin değişmesi, temel işlevler aynı kalsa bile arşivlerin

13 Pearce-Moses, *a.g.e.*

14 Dowler, *a.g.m.*, s. 74.

15 Dearstyne 2001, *a.g.e.*, s. 169.

16 Dowler, *a.g.m.*, s. 74.

felsefesinde ve öne çıkan işlevlerinde değişiklikler yaşamalarına sebep olmuştur¹⁷. Bu bağlamda, önceleri *arşiv malzemesinin korunması* arşivlerin ve arşivcilerin öncelikli misyonu iken, daha sonraları *malzemeden daha geniş bir kitlenin yararlanmasının sağlanması* ön plana çıkmış ve *kullanıcı odaklı arşiv hizmetleri* arşivlerin öne çıkan temel işlevi haline gelmiştir¹⁸. Arşivciler, zaman içinde genişleyen diğer temel işlevlerinin hiçbirinden vazgeçmeden, mesleklerinin bu temel işlevini ayrıntılı şekilde analiz etmeli ve anlamalıdır. Bu bağlamda arşivcilerin öncelikle yapmaları gereken, hizmet verecekleri kullanıcılarını çalışmak olmalıdır. Kullanıcı çalışmaları yardımıyla müşterilerini tanıyabilir, onların sürekli değişen gereksinim ve beklentilerini saptayabilir ve müşteri odaklı hizmetlerini gerçekleştirebilirler.

Bilgi toplumunda önemli bir yere sahip olmak, yapılan işin toplum tarafından ne denli değerli/önemli bir iş olarak algılanmasına bağlıdır. Kullanım çalışmaları sayesinde arşivciler, araştırmanın önemini/anlamını ve etkisini öncelikle kendileri daha iyi anlayacaklar ve böylelikle de toplumdaki rollerini ve kimliklerini daha net tanımlayabileceklerdir. Ayrıca, arşivci bu konuyu kendisi bilmez ve kendisini netleştirmese başkalarına açıklaması ve onları ikna etmesi de mümkün olmaz¹⁹. Bu nedenle arşivlerin ve arşivcilerin, öncelikle, toplumsal değişimlere göre misyonlarını yeniden belirlemek ve tanımlamak için kullanım çalışmaları yapmaya ihtiyaçları vardır.

Taraftar Müşteri Kazanmak ve Parasal Kaynak Elde Etmek

Kullanıcı hizmeti verdikleri için hizmet kurumları arasında yer alan arşivlerin, diğer hizmet kurumlarında olduğu gibi, *mükemmel hizmet* vererek *taraftar müşteri* kazanmak için strateji geliştirmeleri gerekir²⁰. Bu stratejilere müşterileri tanımak ve onların gereksinimlerini belirlemekle başlanmalıdır. Çünkü onları tanımadan, davranışlarını bilmeden, neler istediklerini anlamadan onları memnun

etmek ve taraftarlıklarını sağlamak mümkün olmaz.

Kullanıcıların sorduğu sorular, onlarla yapılan görüşmeler ve uygulanan türlü anketler vasıtasıyla elde edilen bilgiler, kullanıcıların ve kullanıcı gruplarının özelliklerinin ve arşivden neler belediklerinin belirlenmesini sağlar. Bu yolla kullanıcıların kimler/hangi gruplar olduğu ve zaman içerisinde nasıl değiştiği; onların uğraş, ilgi ve uzmanlık alanı, bilgi arama davranışı, kullandığı araştırma araçları, ne tür bilgi(ler) aradığının anlaşılması ve sonuçta müşterilerin tanınması mümkün olur. Ayrıca, arşivden bilgi elde edenlerle iletişim sürdürülür ve yaptıkları yayınlar izlenirse, malzemeden çıkartılan bilgilerin nerede ve nasıl kullanıldığı ve sonuçta arşivsel bilginin yararlılığını saptama olanağı da elde edilecektir. Böylece müşterilerini tanıyan arşivciler, müşterileri tatmin edecek bilgileri belirlemelerinin yanı sıra, onlara, kullanıma teşvik ve motive etmek için nasıl davranmaları gerektiğinin de farkına varacaklar ve tüm bunlar da taraftar müşteri kazanmanın yolunu açacaktır.

Taraftar müşteri kazanmak arşivlere çeşitli yararlar sağlar. Her şeyden önce, arşivlerin verdiği hizmetleri değerlendirenlerin kullanıcılar olduğunu unutmamak gerekir. Unutulmaması gereken bir diğer husus ise, günümüzde arşivsel süreçlerin müşterilerin görüşleri dikkate alınarak şekillendirilmesidir. Brezilya Milli Arşivi'nden Claudia Lacombe Rocha'nın yaptığı "Digital Photographic Records: The UNICAMP Public Relations and Press Office Case Study" isimli konuşmada söz ettiği durum, son yıllardaki uygulamalarda müşteri görüşlerinin/önerilerinin süreçlerin içine dâhil edildiğini gösteren güzel bir örnek olarak verilebilir. InterPARES Projesi kapsamında Brezilya'da yürütülen sayısal fotoğrafların korunmasıyla ilgili çalışmada, müşterilerin önerilerinden oluşan bir katalog hazırlanmış ve yapılan çalışmalarda bu katalog dikkate alınmıştır²¹.

Araştırma araçlarının hazırlanmasının yanı sıra, materyalin değerlendirilmesi ve imha gibi kritik konularda alınacak nihai kararlarda da müşterilerin görüş ve önerileri dikkate alınmalıdır. Kullanıcı çalışmaları sayesinde müşterilerini tanıyan arşivciler, değerlendirilecek belgelere göre bu hususlarda kim(ler)den yararlanabileceklerine karar verebileceklerdir.

Ayrıca taraftar müşteriler, programlarını sürdürürebilmek ya da genişletmekte ve bunun için kaynak elde etmekte sıkıntı çeken birçok arşiv için önemli destekçilerdir. Arşivlerin ihtiyaç duydukları para-

17 Lajos Körmendy, "Arşivlerin Felsefe ve İşlevlerindeki Son Değişiklikler" (trc. Nihal Somer), *Tülin Aren Armağanı*, İstanbul 2009, s. 166.

18 Burçak Şentürk, "Kullanıcı Odaklı Arşiv Hizmetlerinin Temel Unsurları – Erişim", *Bilgi Dünyası*, 12(2), 2011, s. 322–323.

19 Dearstyne 1987, *a.g.e.*, s. 80.

20 Şentürk, *a.g.m.*, s. 319–320.

21 International Symposium of "Management of Cultural Heritage in Digital World and InterPARES 3 Project", 10–11 May 2012, İstanbul.

sal desteği elde edebilmek amacıyla üst yönetime karşı programlarını açıklamaları ve savunabilmeleri, kaynak paylaşımcılarını ikna ederek daha fazla pay kapabilmeleri, programları için sponsor bulabilmeleri ve ek parasal destek alabilmeleri için somut verilerle onların karşılıklarına çıkmaları gerekir. Ancak böylelikle amaçlarına ulaşmaları çok daha kolay olacaktır. Bunun için de arşivciler, kullanıcı çalışmalarından elde ettikleri somut verilerden ve yine kullanıcı çalışmalarıyla saptadıkları arşivsel kullanımı savunan/destekleyen taraftar müşterinin desteğinden yararlanabileceklerdir²².

Müşterilerin desteği, arşivlerin tanıtımı ve kullanımının yaygınlaştırılması açısından da önemlidir. Onların diğer kişilerle yaptıkları görüşmelerin yanı sıra arşiv malzemesinden yararlanarak yaptıkları yayınlarda gösterdikleri kaynaklar ve dipnotlar, malzemenin ne tür bilgiler elde edilebileceğini, dolayısıyla arşivsel bilginin değerini gösterecektir. Bilimsel yayınların incelenmesinde genel alışkanlık bilginin hangi kaynaklardan elde edildiğine dikkat edilmesi yönünde olduğu için kaynaklar ve dipnotlar birçok kişinin dikkatini çekecektir.

Arşivsel Tanımlamaları Değerlendirmek ve Geliştirmek

Arşivsel uygulamalar ve ilkelerin daha iyi bir temel üzerine oturtularak günün koşullarına göre geliştirilmesi/güncellenmesi için önce yapılan uygulamaların (malzemenin kullanımı bakımından) değerlendirilmesi gerekir. Arşivciler kullanıcılardan elde ettikleri bilgiler ile arşivsel malzemenin edindikleri anlamlı bilgileri analiz ettikleri takdirde, uyguladıkları arşivsel programlarını kendilerinin tam olarak anlayabilmesi mümkün olur ve analizde elde ettikleri veriler sayesinde de belge tanımlama uygulamalarını değerlendirebilirler²³.

Bu değerlendirme sonucunda arşivciler, tanımlamalarda ve içerik sunumlarında, kullanıcılarının beklentilerini karşılayacak biçimde değişiklikler/geliştirmeler yapabilirler. Bu hususun önemi, arşivlerde otomasyon sistemlerinin kullanıldığı günümüzde gittikçe artmaktadır. Arşivsel kayıtların

doğası gereği organik ve faaliyet temelli olması, arşivcinin kullanıcıya, birbiriyle hiyerarşik ve çapraz ilişkili kayıtlar arasında yol göstericilik desteği vermesini önemli hale getirmektedir²⁴. Uzaktan erişimle arşivlerde bilgi arayan kullanıcıların, arşivlere gelen kullanıcılar kadar söz konusu desteği alamaması nedeniyle, web tabanlı otomasyon uygulamalarının bu desteğe gereksinim duyulmayacak şekilde kullanıcı beklentilerini karşılaması gerekmektedir. Zaten yeni nesil kullanıcılar, kimsenin yol göstericiliği olmaksızın, bilgiyi kâğıt üzerinde değil elektronik ortamda aramak ve istedikleri bilgiye anında erişmek istemektedirler. Yeni nesil kullanıcıların bu davranış ve istekleri ile arşivlerde elektronik ortamda üretilen ve saklanan belge miktarının hızlı artışı ve geleceğin bilgi kaynaklarının tamamıyla elektronik ortamda olacağı dikkate alındığında, arşivcilerin, çevrimiçi kullanıcılarını tanımaları ve yeni sistemlere ne kadar aşına olduklarını araştırmaları zorunlu hale gelmektedir²⁵.

Bu zorunluluk nedeniyle arşivciler, elektronik ortamdaki uygulamalar ve bilginin sunuluş şekli ile ilgili sürekli geliştirilen yeni yöntemler hakkında kullanıcılarla yoğun görüşmeler yaparak onların görüş ve önerilerinden yararlanmalıydılar. Arşiv malzemesi içindeki tanımlayıcı bilginin depolanmasında ve yönlendirilmesinde bilgisayar sisteminin kullanıcılar açısından beklenen verimin alınması için arşivcilerin; ‘araştırmacıların bu bilgilere nasıl erişecekleri’, ‘kayıtlara erişirken ne tür yaklaşımlar izleyecekleri’, ‘kendileri için anlaşılır olduğunu düşündükleri sistemin araştırmacılar için de anlaşılır olup olmadığı’, ‘tanımlayıcı bilgilerin yeterli olup olmadığı’ gibi hususları bilerek kuracakları ya da geliştirecekleri yeni sistemi garantiye almaları gerekir. Sistemlerin, bu hususları araştırmacılarla ayrıntılı biçimde istişare etmeden tasarlanması, sonuçta pahalı ve karmaşık web tabanlı otomasyon sistemlerinden kullanıcı beklentileri doğrultusunda yeterli verim alınmaması tehlikesini gündeme getirir²⁶.

Saklanacak Kayıtlar Sorununa Yardımcı Olmak

Günümüzdeki bilgi patlaması, arşivsel seçme ve

22 Dearstyne 1987, *a.g.e.*, s. 77; Jimerson, “Redefining Archival Identity: Meeting User Needs in the Information Society”, s. 337-338; Maher, *a.g.m.*, s. 16.

23 Dowler, *a.g.m.*, s. 77; Conway, *a.g.m.*, s. 398; Maher, *a.g.m.*, s. 16.

24 Dowler, *a.g.e.*, s. 82.

25 Bekir Kemal Ataman, “Requirements for Information Professionals in a Digital Environment: Some Thoughts”, *Program: Electronic Library and Information Systems*, 43(2009), s. 217 – 218.

26 Dearstyne 1987, *a.g.e.*, s. 86.

imha işlemlerinin uzun süreden beri teorik ve uygulama yönleriyle belli bir zeminde yürütülmesine rağmen, hangi bilginin arşivlerde saklanması gerektiği ve saklananların da erişilebilirliği sorunu neredeyse içinden çıkılmaz bir hale getirmektedir. Bu durum, araştırma konularında meydana gelen değişimlerle daha da vahim hale gelmektedir. Örneğin, günümüz araştırma eğilimlerinin sosyal tarih/kültür tarihi alanına doğru kayması ve insanların kültür tarihinin pek çok ayrıntılarını merak etme eğilimi içine girmeleri, arşivlerde saklanması gereken toplumsal dokümantasyonun yeniden şekillenmesine yol açmaktadır. Ayrıca, hem bilgi edinme hakkının yasalarla desteklenmesi, hem de uzaktan erişimle araştırma yapmanın olanaklı hale gelmesi, insanların arşivlerde eskiden aramadığı pek çok hususu öğrenme isteğini gündeme getirmiştir. Hal böyle olunca, onca çok materyal/bilgi içerisinden hangilerinin toplanacağı, seçilip değerlendirileceği ve saklanacağı kritik kararlar olarak arşivcilerin karşısına çıkmaktadır.

Sözü edilen kritik kararların verilmesi yanı sıra mevcut ve/veya kullanılmayan kayıtların eğilimler doğrultusunda yeniden değerlendirilmesinde onlara önemli yardımcı/katkıyı yapacak olan yine, sistematik kullanım çalışmasıyla elde edilecek (yıllara göre konusal eğilimlerin nasıl değiştiğinin bilgisini veren) veriler olacaktır. Kullanıcı çalışmaları sayesinde müşterilerin gereksinimleri ve kayıt kullanım davranışlarını anlayan arşivciler, bu verileri analiz ederek, konusal eğilimleri saptayabilecek, toplama stratejilerini ve değerlendirme yöntemlerini geliştirebilecek ve *depolamada hedeflerini ve amaçlarını yeniden gözden geçirebileceklerdir*²⁷. Şüphesiz bu analizlerde arşivciler erişimin fiziksel, hukuki ve entelektüel sınırlamalarını da dikkate almalıdırlar²⁸. O halde arşivcilerin toplayacağı ve saklayıp koruyacağı kayıtlarda hangilerine öncelik veremeleri gerektiği hususunda alacakları kritik kararlarda, onlara yararı olması açısından, kullanım çalışması bilgilerine ihtiyaçları vardır.

Diğer yandan arşivciler hem kullanıcı çalışmalarını, hem de değerlendirme yöntemlerini geliştirme çabalarını sürdürmelidirler. Çünkü güncelleştirilen stratejilerin, müşterilerin beklentilerini karşılama

açısından, ne denli etkili olduğunu ölçmek için kullanıcı çalışmalarının tekrarlanması gerekir²⁹.

İşlem Önceliklerinin Belirlenmesine Yardımcı Olmak

Kullanıcı çalışmalarının bir diğer yararı da, yönetsel ve uygulamaya yönelik kararların öncelik sırasının değerlendirilmesine ve belirlenmesine yardım edecek gerekli ham verinin elde edilmesine olanak sağlamasıdır³⁰. Örneğin hangi malzemenin ne sıklıkta ve kaç araştırmacı tarafından kullanıldığına ilişkin yapılacak sistematik ölçümler, periyodik raporlarda kullanılmasının yanı sıra fiziksel kullanımının malzemeye yaptığı olumsuz etkilerin belirlenmesini de sağlar. Elde edilen bilgilere bağlı olarak fiziksel kullanımı fazla olan materyal için mikroform ve veritabanları da dâhil farklı ortam alternatifleri ve/veya onarım gereksinimleri değerlendirilebilir; farklı ortama aktarma ve restorasyon öncelikleri belirlenebilir.

Kullanıcı çalışmalarından elde edilen ve araştırma konularının yönelimine işaret eden veriler, arşivlerin devraldığı malzeme içinden hangisinin öncelikli olarak tasnif edileceği ve kataloglanarak hizmete sunulacağı hususlarında karar verecek arşivci için önemli ipuçlarıdır.

Araştırma Araçlarının Etkinliğini Ölçmek

Her kullanıcının tercih ettiği arama aracı aynı değildir. Arşivin sunduğu araçların ve/veya en yeni araçların en iyi erişimi sağlayacağını da garantisi yoktur. Ayrıca sorgulamanın yapısı da sürekli değişmektedir. Bu nedenlerle hangi araçların etkin biçimde kullanıldığını, hangilerinin neden yetersiz kaldığını ve ne tür tanımlama kriterlerine ihtiyaç duyulduğunu, yine tanımlama kriterlerinde ne tür eksikliklerin bulunduğunu ölçmek ve değerlendirmek gerekmektedir. Bu noktada, yetersizlik halinde yapılması gereken geliştirmelere ya da yeni sorgulamaların gerektirdiği araçlara karar vermekte en önemli katkıyı yine kullanıcı çalışmalarından elde edilen bilgiler yapacaktır. O halde kullanıcı çalışmalarından elde edilen bilgilerle arşivciler, *araştır-*

29 Richard J. Cox, "Access in the Digital Information Age and the Archival Mission: The United States.," *Journal of the Society of Archivists*, 19(1), 1998, s. 34., Dowler, *a.g.m.*, s. 77; Maher, *a.g.m.*, s. 16.

30 Snow ve diğerleri, *a.g.m.*; Conway, *a.g.m.*, s. 398; Dowler, *a.e.*, s. 77.

27 Dowler, *a.g.m.*, s. 77.

28 Pearce-Moses, *a.g.e.*

ma araçlarının etkinliğini ölçme³¹ olanağı da elde edeceklerdir.

Kullanımı Teşvik Etmeye Yönelik Faaliyetleri Değerlendirmek

Arşivler, arşivlerin tanıtımı ve kullanımının yaygınlaşması için çeşitli faaliyetler yürütürler. Eğer arşivciler arşivsel materyalin değerini ve etkisini kullanıcı çalışmalarından elde edilen bilgilerin de yardımıyla ölçerler ve kendileri de anlarlarsa, bu faaliyetlerini yürütürken arşiv malzemesinin öneme/değerine kamuyu daha kolay ikna edebileceklerdir. Ayrıca, kullanıcı çalışmalarını tekrarlayarak elde edecekleri verilerin de katkısıyla, yaptıkları bu faaliyetleri değerlendirebilmeleri ve ne denli etkili olduğunu ölçebilmeleri de mümkün olabilecektir³².

İç Yönetmel Amaçlar

Kullanıcı çalışmalarından elde edilen veriler ve bunların analizleri, iç yönetsel amaçlar için de yararlı bilgiler verir. Örneğin, hangi dönemlerde en fazla müşteri geldiğine dair somut istatistiksel verilere dayanarak o dönemlerdeki *personel dağıtımı* ve *alan kullanımı* ihtiyacı karşılayacak biçimde gerçekleştirilebilir; en fazla kullanıldığı saptanan malzemenin araştırma alanının en yakınına yerleştirilmesi şeklinde bir *depo düzenlemesi* yapılabilir³³.

5. Sonuç

Arşivler, toplumun arşivsel bilgiden azami yararlanması için hizmet veren kurumlardır. Hizmetleriyle, arşiv kullanıcılarının beklentilerini ve gereksinimlerini karşılamak ve belgelerin anlamlı kullanımını mümkün olan en üst düzeye çıkarmak onların stratejik hedefleridir. Günümüzde yaşamakta olduğumuz hızlı değişimlerle birlikte, arşivleri kullananlar (kullanıcılar) yanı sıra beklenti ve gereksinimleri de değişmektedir. Arşivler bellek kurumları arasındaki yerlerini koruyabilmek için, bu değişime ayak uydurarak öncelikle, kullanıcıları üzerine odaklanmalı onların seslerine kulak vermelidirler.

Kullanıcı çalışmaları, kullanıcıları memnun edecek ve onların beklenti ve gereksinimlerini en iyi biçimde karşılayacak uygulamaları yapabilmeye katkı yapacak bilgiler, veriler ya da ipuçlarını elde

etmek için yapılır. Elde edilenlerin değerlendirilmesi ve/veya analiz edilmesi, arşivcilerin profesyonel kimliklerinin ve arşivlerin toplum tarafından daha iyi algılanması yanında, arşivsel faaliyetlerin tanıtılması ve teşvik edilmesi açısından da önemlidir. Yine bu çalışmalar, arşivsel araştırma eğilimlerinin belirlenmesi, arşiv süreçlerinin beklentilere cevap verecek doğrultuda yeniden yapılandırılması ve bu yönde gösterilen çabaların ne denli etkili olduğunun ölçülüp değerlendirilmesinde de kullanılabilir.

Özetle arşivler, yaşamakta olduğumuz hızlı değişimlerin getirdiği yeni durumlarda güncel kalmak için, kullanıcılarını iyi tanımak ve onların arşivlerden ne istediklerini değişimler doğrultusunda doğru belirlemek için kullanıcı çalışmaları yapmalıdırlar. Ayrıca, arşivsel işlevlerin kullanıcı beklentileri doğrultusunda değerlendirilmesine ve güncellenmesine önemli katkı yapan bu çalışmalara, süre giden bir görev olarak bakmalı ve müşteri hizmetleri programları içerisinde yer vermelidirler.

Kaynakça

Ataman, Bekir Kemal. "Requirements for Information Professionals in a Digital Environment: Some Thoughts", *Program: Electronic Library and Information Systems*, 43(2009), s. 215 – 228.

Conway, Paul. "Facts and Frameworks: An Approach to Studying the Users of Archives", *American Archivist*, 49, Fall 1986, s. 393–407.

Cox, Richard J. "Access in the Digital Information Age and the Archival Mission: The United States.", *Journal of the Society of Archivists*, 19(1), 1998, s. 25-40.

Dearstyne, Bruce W. *Arşivsel Girişim: Modern Arşivcilik İlkeleri, Uygulamaları ve Yönetim Teknikleri* (trc. Mustafa Akbulut ve A. Oğuz İcimsoy), İstanbul 2001.

Dearstyne, Bruce W. "What is the Use of Archives? A Challenge for the Profession", *American Archivist*, 50(1987), s. 76-87.

Dowler, Lawrence. "The Role of Use in Defining Archival Practice and Principles: A Research Agenda for the Availability and Use of Records", *American Archivist*, 51, Winter and Spring 1988, s. 74-86.

Hill, Amanda. "Serving the Invisible Researcher: Meeting the Needs of Online Users", *Journal of the Society of Archivists*, 25(2), 2004, s. 139-148.

International Symposium of "Management of

31 Dowler, *a.g.m.*, s. 77.

32 Conway, *a.g.m.*, s. 398.

33 Maher, *a.g.m.*, s. 16–17.

Cultural Heritage in Digital World and InterPARES 3 Project”, 10–11 May 2012, İstanbul.

Jimerson, Randall C. “Redefining Archival Identity: Meeting User Needs in the Information Society”, *American Archivist*, 52, Summer 1989, s. 332-340.

Körmendy, Lajos. “Arşivlerin Felsefe ve İşlevlerindeki Son Değişiklikler” (trc. Nihal Somer), *Tütün Aren Armağanı*, İstanbul 2009, s. 165-175.

Levitt, Theodore. “Marketing Myopia”, *Harvard Business Review*, September-October 1975, reprint 75507, s. 1-14.

Maher, Willam J. “Use of User Studies”, *The Midwestern Archivist*, XI (1), 1986, s. 15-26.

Pearce-Moses, Richard. *A Glossary of Archival and Records Terminology*, The Society of American Archivists, Chicago 2005, 2 Aralık 2011 tarihinde <http://www2.archivists.org/glossary/terms/u/user> adresinden erişildi.

Snow, Kellie ve diğerleri. “Considering the User Perspective: Research into Usage and Communication of Digital Information”, *D-Lib Magazine*, 14 (5/6), May/June 2008, 2 Aralık 2011 tarihinde <http://www.dlib.org/dlib/may08/ross/05ross.html> adresinden erişildi.

Şentürk, Burçak. “Kullanıcı Odaklı Arşiv Hizmetlerinin Temel Unsurları – Erişim”, *Bilgi Dünyası*, 12(2), 2011, s. 319–333.

Yakel, Elizabeth. Torres, Deborah A. “AI: Archival Intelligence and User Expertise”, *American Archivist*, 66, Spring /Summer 2003, s. 51-78.

ARŞİVSEL DEĞERLENDİRME: ARŞİVCİLİĞİN İLK ADIMI

ARCHIVAL APPRAISAL: THE FIRST STEP OF ARCHIVAL SCIENCE

ÖZET

Arşivsel uygulama, arşivlik malzeme üzerinde gerçekleştirilen ve bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlı ve bağımlı olan bir dizi süreçten oluşmaktadır. Arşivlik malzemenin değerlendirilmesi bu zincirin ilk halkasını oluşturan aşamadır. Değerlendirme stratejik bir süreçtir, çünkü zincirin ilk halkası ne kadar güçlü olursa diğer halkalar da bir o kadar güçlü olabilecektir. Bununla beraber arşivci bu süreçte hangi malzemenin yaşayacağı ve hangilerinin imha edileceğini kapsayan stratejik bir karar vermektedir. Bu nedenle değerlendirme arşivsel uygulamanın en zor kısımlarından biri olarak görülmektedir. Bu durum da bu süreçte bilimsel teknik ve süreçler kullanılması ve malzeme ile ilgili her türlü unsurun göz önünde bulundurulması gerekliliğini doğurmaktadır. Arşivsel değerlendirme konulu bu çalışmada, arşivsel değerlendirmenin ne olduğu, nasıl yapılması gerektiği, bu süreçte dikkat edilmesi gereken unsurlar ve bu süreç ile ilgili diğer teknik detaylar irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arşivsel Uygulama, Arşiv Malzemesi

ABSTRACT

Archival practice consists of a series of processes that are realized with archival material and which are connected and dependent upon one another like the links in a chain. The first link of this chain is the appraisal of archival material. Appraisal is a strategic process; if the first link is strong then the other links will be strong. In addition, in this process the archivist makes a strategic decision about which material will survive and which is to be disposed. Therefore, archival appraisal is seen as one of the most delicate processes in archival practice. This situation creates the need for scientific techniques, processes and taking into consideration all possible facts concerned with the archival material. In this study, entitled "Archival Appraisal: The First Step of Archival Science", the meaning of archival appraisal, how it should be carried out, the facts that should be considered and other technical details will be examined.

Keywords: Appraisal, Archival Practice, Archival Material

Burçak ŞENTÜRK

Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü. E-posta: burcaksenturk@marmara.edu.tr

Giriş

Arşivsel uygulama arşivlik malzemenin değerlendirilmesinden kullanıma sunulmasına kadar geçen süredeki tüm aşamaları içeren kapsamlı bir süreçtir. Arşivsel uygulamada yönetilen temel unsur olan arşiv malzemesi sürecin ilk aşaması olan değerlendirmede belirlenmektedir. Arşivsel değerlendirmede arşivci malzemenin değerli olup olmadığına diğer bir deyişle yaşayıp yaşamayacağına karar vermektedir. Bu aşamanın stratejik önemi de buradan kaynaklanmaktadır. Çünkü değerlendirme sonucunda, arşiv malzemesinin niteliği ve niceliği ile ilgili somut veriler diğer bir deyiş ile malzemenin kimliği ortaya çıkmaktadır.

Değerlendirme arşivsel uygulama sürecinin fiziksel sağlama, düzenleme, tanımlama, depolama,

kullanıma sunma, dijitalleştirme v.d. unsurları gibi teknik bir süreçtir ve bu nedenle arşivlik malzemenin doğru bir şekilde değerlendirilerek malzemeye arşiv malzemesi kimliğinin kazandırılması için önceden planlanmış bir süreç doğrultusunda hareket edilmesi başarı için önemli bir noktadır. Çünkü önceleri çoğu zaman malzemenin değeri kendiliğinden ortaya çıkarken günümüzde başta arşivlik malzemenin nitelik ve niceliğinin değişmesi, elektronik malzeme kullanımının artması, kurumların karmaşık yapısı ve kullanıcıların farklı beklentileri gibi başlıca unsurlar değerlendirmenin daha sistematik bir süreç kapsamında yönetilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

"Arşivsel Değerlendirme: Arşivciliğin İlk Adımı" başlıklı bu çalışmada arşivsel değerlendirmenin ne olduğu, nasıl yapılması gerektiği, bu süreçte dik-

kat edilmesi gereken unsurlar ve bu süreç ile ilgili diğer teknik detaylar literatürden verilen örneklerin yardımı ile analiz edilmektedir.

Arşivsel Değerlendirme

Arşivcilerin arşivsel uygulama sürecinde en fazla zorlandıkları aşamaların başında arşivsel değerlendirmenin geldiği söylenebilir. Çünkü bu aşamada arşivci daha önce de belirtildiği gibi arşivlik malzemenin hangilerinin saklanması hangilerinin tasfiye edilmesi gerektiği gibi zor ve stratejik bir karar vermektedir.

Arşivsel değerlendirme: “Belgelerin güncel idarî, hukukî, malî ve bunların yanında kanıt, bilgi ve araştırma değerlerine bağlı unsurlar doğrultusunda değerlerinin ve bunun sonucunda tasfiye olması gerekenlerin belirlenme süreci” şeklinde tanımlanabilir¹.

Diğer bir tanımda ise değerlendirme: **1.** Belgelerin durumunu güncel, idarî, yasal ve malî kullanımına, delil niteliğine veya bilgi değerine, düzen ve formuna, diğer belgelerle ilintisine dayanarak değerlendiren temel bir belge yönetimi/arşivleme işlemi. **2.** Arşiv malzemesinin arşivlik değerine göre tasfiyesine karar vermeyi kapsayan temel arşivcilik işlemi şeklinde ifade edilmektedir².

Richard Pierce Moses ise arşivsel değerlendirmeyi 3 temel bakış açısı ile:

- Arşive fiziksel transferi yapılacak kadar yeterli değeri olan malzemelerin tanımlanma süreci,
- Yasal gereklilikler ve potansiyel kullanım unsurları doğrultusunda malzemelerin korunma süreçlerinin belirlenmesi süreci,
- Malzemenin pazarlama değerinin belirlenmesi süreci, şeklinde tanımlamaktadır³.

Değerlendirme konusu literatürde birçok uzman tarafından ele alınmış ve doğal olarak her uzmanın değerlendirme ile ilgili olarak kendi fikir ve önerileri ortaya çıkmıştır.

Jenkinson’a göre değerlendirme arşivcinin birincil görevlerinden olmamalıydı. Malzemenin sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesini ancak mal-

zemeyi üreten ve/veya kullanan kişi ve kurumlar yapabiliirdi. Ancak günümüzde üretilen malzemenin niceliği, niteliği ve kurumların karmaşık yapısı göz önünde bulundurulduğunda malzeme ile ilgili başta mevzuat olmak üzere diğer unsurlara hâkim olan arşivcilerin değerlendirme sürecini yönetmeleri kaçınılmaz görünmektedir.

Duranti ise arşiv malzemesinin değerlendirilmesi ile ilgili şunları ifade etmektedir⁴:

“Değerlendirme belgelerin değerinin oluşturulması, değerlendirilmesi ve süresinin belirlenmesi aşamasıdır. Değerlendirmenin öncelikli amacı süresiz olarak saklanması gereken malzemelerin belirlenmesidir. Değerlendirmenin önemli misyonlarından biri de arşiv koleksiyonuna yeni malzemelerin eklenmesidir. Bu noktada şu söylenebilir ki değerlendirmenin bir arşivci tarafından ele alınması sağlama sürecinin başarısı için önemli bir unsurdur.”

Arşivsel uygulamada değerlendirme ile ilgili iki önemli süreç birbirini takip etmektedir. Bu süreçler değerlendirme üzerinde önemli saptamalarda bulunmuş Schellenberg tarafından oluşturulmuştur. Schellenberg’in değerlendirilecek malzeme üzerinde uygulanması gereken değer süzgeci şu şekildedir:

Değerlendirme aşamasında öncelikle değerlendirme prensipleri göz önünde bulundurulmalı ve analiz edilmelidir. Bunlar; malzemenin “**Kanıt Değeri**”ne ve “**Bilgi Değeri**”ne sahip olmasıdır.

Kanıt değeri, belgeyi üreten kurum ve belgenin ilgili olduğu fonksiyonu içermektedir. Kanıt değerinin belirlenmesinde değerlendiren kişi kurumun kuruluşu ile ilgili belirli olayları içeren, kurumun nasıl organize edildiğini ve hangi işleri hangi şartlarda gerçekleştirdiğini belirten malzemeleri göz önünde bulundurmalıdır⁵.

Bilgi değeri özellikle kamu belgelerindeki kişi, yer, olay gibi unsurlar ile ilgili bilgilerden doğmaktadır. Bilgi değeri daha çok vaka dosyalarında ve belgelerin kaynağından ziyade içeriğinde yatmaktadır. Bilgi değeri söz konusu olduğunda belgelerin içeriğinin tek ve benzersiz olması bağlamında değerlendirici belgelerin kullanıcılar açısından içerik zenginliğini göz önünde bulundurmalıdır⁶.

Değerlendirme sürecinde malzeme üzerinde bil-

1 Richard J. Cox, *Managing Institutional Archives*, New York 1992, s.50.

2 H.Sekine Karakaş, Fatih Rukancı ve Hakan Anameriç, *Belge Yönetimi ve Arşiv Terimleri Sözlüğü*, Ankara 2009, s.14.

3 Richard Pearce Moses, *A Glossary of Archival and Records Terminology*, Chicago 2005, s.22.

4 Luciana Duranti, “The Concept of Appraisal and Archival Theory”, *American Archivist*, 57 (1994), s.329.

5 T.R. Schellenberg, *Modern Archives: Principles and Techniques*, Chicago 1956, ss.139-140.

6 Schellenberg, *aynı eser*; s.148.

gi ve kanıt değerinin analiz edilmesinden sonraki aşama idarî, malî, hukukî ve tarihî ayıklama kriterlerinin analiz edilmesi olmalıdır. Bu kriterler kısaca şu şekilde açıklanabilir⁷:

Belgenin *idarî değeri* o belgenin ait olduğu fonksiyonun güncel olması ile ilgilidir. *Malî kriterde* özellikle belgelerin iki veya daha fazla taraf arasındaki malî bir işlemi belgeler özelliği olup olmadığına bakılmalıdır. *Hukukî kriterde* ise belgelerin iki veya daha fazla taraf arasında akdedilmiş sözleşmeleri belgeler nitelikte olup olmadığı incelenmelidir. Ayrıca bir mülkiyetin, hakkın veya alacağın ispatı için kullanılacak belgeler bu grupta ele alınmalıdır. Son olarak *tarihî kriterde* belgelerin ait oldukları kurumun tarihi açısından önemli bilgiler içerip içermedikleri analiz edilmelidir. Bu tür belgeler genelde sürekli saklanacak belgeler olarak tanımlanmalıdır.

Arşivlik malzeme üzerinde değerlendirme prensip ve kriterleri analiz edilirken sistematik bir süreç doğrultusunda hareket edilmesi çok önemlidir. Daha önce de belirtildiği gibi değerlendirme arşivsel uygulama sürecinin diğer unsurları gibi teknik bir süreçtir ve bu nedenle arşivlik malzemenin doğru bir şekilde değerlendirilerek malzemeye arşiv malzemesi kimliğinin kazandırılması için önceden planlanmış bir süreç doğrultusunda hareket edilmesi gerekmektedir.

Temel arşivcilik kitaplarından bir olan “Keeping Archives”da arşivsel değerlendirme bir süreç olarak ele alınmaktadır. Alt aşamaları ile oluşturulan bu süreç Şekil 1’de derlenmektedir⁸.

Şekil 1- Arşivsel Değerlendirme Süreci

Arşivsel değerlendirmenin ilk aşaması olan **Kurumsal Analiz**'de arşivci, ilgili kurumun başta amaç ve hedefleri olmak üzere, politikası, vizyonu,

7 Judith Ellis (Edit.), *Keeping Archives*, İkinci basım, Melbourne 1993, ss.158-160.

8 Ellis, *aynı eser*, ss.163-167.

misyonu gibi unsurları analiz ederek kurum hakkında detaylı bilgi edinmelidir. Bunun yanında bu aşamanın en önemli amacı kurumun temel faaliyet alanlarının ve bu faaliyet alanları kapsamında gerçekleştirilen her türlü işlemin belirlenip listelenmesidir. Çünkü kurum içerisinde gerçekleştirilen her işlem üretilen belge anlamına gelmektedir.

Değerlendirmenin **yasal analiz** aşaması iki boyutta ele alınmalıdır. Öncelikli olarak kurumun hizmet verdiği sektöre bağlı olarak uymakla yükümlü olduğu kanunlar, yönetmelikler v.d. mevzuat unsurları, ikinci olarak ise belge yönetimi ve arşivcilik süreçleri kapsamında ilgili mevzuat unsurları analiz edilmelidir. Çoğu zaman değerlendirme sürecindeki karar verme aşamasında en fazla etkili olan unsur yasal yükümlülük olmaktadır. Bu nedenle bu aşama detaylı bir şekilde ele alınmalıdır.

Kurumun **sosyal ve politik açılardan analizinin** yapılması ana faaliyet alanlarında üretilen belgelerin yanında sosyal ve politik faaliyetlerde de üretilen belgelerin belirlenmesi amacı ile önemlidir. Çünkü arşiv malzemesi kapsamına kurumun sadece ana faaliyet alanları ile ilgili belgeler değil eğer mevcut ise politik ve sosyal faaliyetler gibi yan faaliyetlerinin belgeleri de doğal olarak dâhil olmaktadır.

Kurumsal, yasal ve kurumun sosyal ve politik analiz aşamalarından sonraki süreç **malzemenin analizi** ile devam etmelidir. Kurum içerisinde üretilen malzeme hakkında bilgi toplanmalıdır. Bu süreçte arşivci başta “**Belge Envanter Formu**” ve “**Saklama Planı**” olmak üzere farklı araçlardan faydalanabilmektedir.

Arşivsel değerlendirme sürecinde kullanılması gereken öncelikli araç *Belge Envanter Formu*'dur. Arşivci belge envanter formu hazırlamalı ve kurumda belge üreticilerine bu formu, *anket*, *mülakat* ya da *gözlem* yollarından birini seçerek uygulamalıdır.

Belge envanter formunun doldurulmasında dikkat edilmesi gereken nokta ilgili birimde görüşülecek kişinin doğru belirlenmesidir. Bu kişi çalıştığı birimde üretilen malzemeyi en iyi tanıyan ve bu noktada arşivciye en doğru ve eksiksiz bilgiyi verebilecek kişi olmalıdır.

Envanter formu oluşturulurken cevap aranması gereken bazı noktalar vardır. Bu noktalar:

1. İşletmede ne tür belgeler bulunmaktadır?

2. Bu belgeler nerede toplanmaktadır?
3. Belgelerin hacmi ne kadardır?
4. Bu belgeler aktif, yarı aktif veya pasif aşamaların hangisinde? şeklinde dört ana başlık altında toplanabilir⁹.

Arşivsel değerlendirme sürecinin diğer bir önemli aracı ise *Saklama Planı*'dir. Saklama planı; bir kuruluşun, kurumun ya da idarî birimin belgeleri içinde arşivsel değere sahip olmaları sebebiyle saklanması gerekenleri niteleyen ve saklanmayacak olanları belirli saklama sürelerinin geçmesi veya belirli olay yahut da eylemlerin gerçekleşmesinden sonra imhasına, sürekli bir esas çerçevesinde izin veren belgedir¹⁰.

Saklama planları kurumlarda değerlendirme kararlarının doğru alınmasını sağlamakta ve aynı malzeme gruplarının yeniden değerlendirilmesi aşamasında zaman kaybını önlemektedir. Kısaca saklama planları doğru zamanda belgelerinin çoğunun tasfiye edilmesini mümkün kılmaktadır. Ayrıca kalıcı değeri olan (devam eden) malzeme serilerinin arşivsel değerinin erken evrede belirlenmesini sağlamaktadırlar¹¹.

Arşivsel değerlendirme sürecinin son aşaması ise elde edilen tüm veriler ışığında **malzeme grubu üzerinde değerlendirmenin** yapılmasıdır. Bu aşamada arşivcinin diğer bir önemli aracı *Değerlendirme (Ayıklama) Kontrol Formu*'dur. Arşivci ilgili kurumda üretilen malzemenin niteliği, niceliği, kapsamı gibi unsurları göz önünde bulundurarak bir form oluşturmaları ve bu form doğrultusunda hareket etmelidir.

Değerlendirme kontrol listesinde malzeme ile ilgili ortaya çıkarılması gereken birkaç nokta bulunmaktadır. Malzemenin doğru bir şekilde değerlendirilmesi için önemli olan bu noktalar¹²:

- Kurumun sağlama politikasına uygun mudur?
- Üreticisi kimdir?
- Orijinal mi?

9 Betty R. Ricks ve Kay F.Gow, *Information Resource Management*, Ohio 1988, s.51.

10 Bekir Kemal Ataman, *Arşivcilik Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1995, s.95.

11 James Gregory Bradsher (Edit.), *Managing Archives and Archival Institutions*, London 1988, s.56.

12 Ellis, *Keeping Archives*, ss.173-174.

- Delil niteliği taşıyor mu?
- Ait olduğu kurumun kaynağı, yapısı ya da politikaları hakkında bilgi içeriyor mu?
- Haklar, ayrıcalıklar, görevler ya da sorumlulukları tanımlar nitelikte mi?
- Mali sorumluluk ya da planlamayı ilgilendiren bilgiler içermekte midir?
- Başka yerlerde kopyaları var mıdır?
- Malzemenin incelenmesi ya da anlaşılması başka belgelere bağımlı mıdır?
- Malzemenin düzeni nasıldır? Bu düzen bilgi erişimini kolaylaştırıcı nitelikte midir?
- Malzemenin miktarı,
- Malzemenin gizlilik derecesi,
- Malzeme üzerinde üretici kurum ve/veya kişi tarafından getirilen erişim kısıtlamaları var mıdır?
- Malzemenin fiziksel formatı kullanıma uygun mudur?
- Malzemenin fiziksel durumu (Malzemenin koruma ya da restorasyon ihtiyacı var mıdır?) şeklinde sıralanabilir.

Arşivsel değerlendirme ile ilgili çalışma yapan uzmanlar çalışmalarında bu süreçte dikkat edilmesi gereken noktaları belirlemişlerdir. Bu noktalar çoğu çalışmada örtüşse de uzmanların değerlendirme sürecine yaklaşımlarından kaynaklanan farklı notalar da ortaya çıkmaktadır.

Millar, 2010 yılında yazdığı temel arşivcilik kitabında arşivcilerin arşivlik malzemeyi değerlendirirken dikkat etmeleri gereken noktaları:

- Malzemenin maliyeti,
- Malzemenin fiziksel durumu,
- Malzemenin hacmi,
- Malzemenin ortamı,
- Malzemenin benzersizliği,
- Erişilebilirlik,
- Potansiyel kullanımı, şeklinde belirlemiştir¹³.

13 Laura A. Millar, *Archives: Principles and Practices*, London 2010, ss.126-130.

Değerlendirme konulu diğer bir çalışma ise Carol Couture'ın "Archival Appraisal: A Status Report" başlıklı makalesidir. Couture makalesinde arşivcilerin değerlendirme aşamasında izlemeleri gereken stratejileri:

- Karar sürecinde objektifliğe ve güncel değerlere saygı göstermek,
- Değerlendirme aşamasının diğer arşivsel fonksiyonlarla ilişkilerini göz önünde bulundurmak,
- Değerlendirmenin idarî ve tarihî amaçları arasındaki dengenin kurulmasına dikkat etmek,
- Belgelerin üretim unsurları ve kullanıcıları ile değerlendirme süreci arasındaki dengenin kurulmasına dikkat etmek, şeklinde belirtmektedir¹⁴.

Arşivsel değerlendirme birçok çalışmaya konu olmuş arşivciliğin önemli adımlarından biridir. Teknolojik gelişmelere paralel olarak arşiv malzemesinin niteliği ve niceliğindeki değişimlere rağmen değerlendirme sürecinin temel mantığının ve bu süreçte göz önünde bulundurulması gereken noktaların çok fazla değişikliğe uğradığını söylemek zordur.

Sonuç

Değerlendirmenin arşivsel uygulamanın temelini oluşturduğu söylenebilir. Çünkü değerlendirmede arşivsel uygulamanın en önemli unsuru olan arşiv malzemesi belirlenmektedir. Bunun yanında değerlendirme arşivci için de stratejik öneme sahip bir unsurdur çünkü değerlendirme malzemenin yaşaması veya imhası kararının verildiği noktadır. Yaşaması gereken bir malzemeyi imha etmek veya imha edilmesi gereken bir malzemeyi yaşatmak ciddi sorunlara yol açabilecektir. Şüphesiz ki arşiv değeri olan bir unsuru imha etmek ise çok daha büyük bir problemi beraberinde getirecektir. Bu noktada iyi bir arşivcinin kazanması gereken yetilerin başında iyi bir değerlendirici olmak gelmektedir. Uzman bir arşivci arşiv malzemesini gördüğü anda "Bu benim." diyebilmelidir. Bu bağlamda değerlendirme sürecinde arşivci hem malzemeyi üreten kurumu ve/veya kişiyi hem de malzeme ile ilgili birçok noktayı göz önünde bulundurmalıdır. Bu süreç tüm unsurları ile beraber bir "stratejik karar verme" aşamasıdır. Bu nedenle değerlendirme süreci hem arşivci hem de malzemenin üreticileri ve kullanıcıları tarafından ciddiyetle ele alınmalıdır.

Kaynakça

Ataman, Bekir Kemal. Arşivcilik Terimleri Sözlüğü, Librairie de Pera, İstanbul, 1995.

Bradsher, James Gregory (Edit.), *Managing Archives and Archival Institutions*, London, Mansell Publishing, 1988.

Couture, Carol. "Archival Appraisal: A Status Report", 59, *Archivaria*, 2005, ss.83-107.

Cox, Richard J. *Managing Institutional Archives*, Greenwood Press, New York, 1992.

Duranti, Luciana. "The Concept of Appraisal and Archival Theory", *American Archivist*, 57, 1994, s.328-344.

Ellis, Judith (Edit.), *Keeping Archives*, 2nd edition, Thorpe, Melbourne, 1993.

Karakaş, H.Sekine, Fatih Rukancı ve Hakan Anameriç, *Belge Yönetimi ve Arşiv Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 2009, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Millar, Laura A. *Archives: Principles and Practices*, Facet Publishing, London, 2010.

Moses, Pearce Richard. *A Glossary of Archival and Records Terminology*, Chicago: 2005, The Society of American Archivists.

Ricks, Betty R. ve Kay F.Gow, *Information Resource Mangement*, Ohio:South Western Publishing Company,1988.

Schellenberg, T.R., *Modern Archives: Principles and Techniques*. 1956, Midway Reprint, Chicago.

ern Archivist, XI (1), 1986, s. 15-26.

Pearce-Moses, Richard. *A Glossary of Archival and Records Terminology*, The Society of American Archivists, Chicago 2005, 2 Aralık 2011 tarihinde <http://www2.archivists.org/glossary/terms/u/user> adresinden erişildi.

Snow , Kellie, ve diğerleri. "Considering the User Perspective: Research into Usage and Communication of Digital Information", *D-Lib Magazine*, 14 (5/6), May/June 2008, 2 Aralık 2011 tarihinde <http://www.dlib.org/dlib/may08/ross/05ross.html> adresinden erişildi.

Şentürk, Burçak. "Kullanıcı Odaklı Arşiv Hizmetlerinin Temel Unsurları – Erişim", *Bilgi Dünyası*, 12(2), 2011, s. 319–333.

Yakel, Elizabeth. Torres, Deborah A. "AI: Archival Intelligence and User Expertise", *American Archivist*, 66, Spring /Summer 2003, s. 51-78.

14 Carol Couture, "Archival Appraisal: A Status Report", *Archivaria*, 59 (2005), ss.104-107.

JENKINSON VE SCHELLENBERG: BİR KARŞILAŞTIRMA*

JENKINSON AND SCHELLENBERG: A COMPARISON

* Makalenin künyesi: Richard Stapleton, "Jenkinson and Schellenberg: A Comparison", *Archivaria*, 17 (1983/1984), s. 75-85.

** Bu makalenin hazırlanması sırasında verdikleri tavsiye ve destek için Terry Eastwood ve Terry Cook'a teşekkür etmek isterim.

Richard STAPLETON

Çev. : Mehmet Fahri FURAT

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü. E-posta: m.f.furat@gmail.com

İngilizce konuşan arşiv toplumunda Sir Hilary Jenkinson (1892-1961) ve Theodore R. Schellenberg (1903-1970) mesleklerinin devleri konumdadır. İki de sağlam arşiv ilke ve teknikleri oluşturmak için çalışmışlardır. Arşivciler bugün teori ve uygulamaları tartışmaya devam ederken, bir an durup Jenkinson ve Schellenberg'in arşivin doğası, provenans ilkesi ve bu ilkenin düzenleme, tanımlama, değerlendirme ve seçim ile ilişkisi, bir de arşivcinin eğitimi üzerine ortaya koydukları fikirleri karşılaştırmak önemlidir. İkisinin de birbirinin fikirlerini sözlerini sakınmadan eleştirdikleri çok iyi bilinmekle birlikte, buradaki amaç onların fikirlerini yargılamaktan ziyade her birinin arşive yaklaşımını analiz ederek, aralarındaki farkları ve benzerlikleri tanımlamak, tüm yazılarında göze çarpan düşünce tutarlılığını ve sürekliliğini vurgulamaktır.

Jenkinson ve Schellenberg'in fikirlerini anlamak için her ikisinin de kariyerlerine hangi bağlamda başladıklarını idrak etmek önem taşır. Hugh Taylor'un da belirttiği gibi, "Her şeyin ötesinde ikisi de birbirinden oldukça farklı arşiv geleneklerinden yola çıkarak yazmışlardır ve bu her zaman hesaba katılması gereken bir noktadır"¹. Her ikisi de kendi ülkelerinde ve diğer ülkelerde oluşan arşivsel bilgi birikiminden yararlanırken, çalışmalarındaki ayrım da yine her ikisinin kendilerine özgü ortamlarına cevaben yazdıklarıyla ortaya çıkmıştır.

Sir Hilary Jenkinson'un görkemli kariyeri yarım yüzyıla yayılmış ve 1947 yılından 1954 yılına kadar Public Record Office'in (PRO) müdür yardımcılığı

veya müdürü olarak görev yaptığı dönemde doruğa çıkmıştır². Pembroke Collage'de (Cambridge, İngiltere) eski klasikleri inceledikten sonra, temel arşivsel ilkelerin halen oluşum aşamasında yer almakta olduğu dönemde, 1906 yılında PRO kadrosuna katılmıştır. (Muller, Feith, ve Fruin tarafından hazırlanan ve etkili olan *Dutch Manual*³ bundan yalnızca birkaç yıl önce, 1898 yılında ortaya çıkmıştı⁴.) Jenkinson'un arşive ilk girişi İngiliz Ortaçağ kayıtlarını ele alışıyla oldu. Bu kayıtlara 1922 yılında birinci baskısını yapan eseri *Manual of Archive Administration*'da sık sık referans vermektedir. Ortaçağ kayıtları ile çalışmak için özel bir bilgi ve beceri gerekmektedir. Jenkinson'un da paleografya ve diplomatika üzerine yoğun çalışmaları olmuştur.

2 Jenkinson'a ait detaylı bir kariyer çalışması için bkz. "Memoir of Sir Hilary Jenkinson", *Studies Presented to Sir Hilary Jenkinson*, ed. J. Conway Davies, London 1957, s. xiii-xxx.

3 * Johann Adriaan Feith, Robert Fruin ve Samuel Muller, *Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archiven*, Groningen 1898.

4 *Dutch Manual*'ın ilk İngilizce tercümesi 1940 yılında *A Manual for the Arrangement and Description of Archives* başlığı altında yayınlanmıştır. Jenkinson, muhtemelen 1910 yılında yayınlanan Fransızca tercüme okumuştur. Yüzyılın başlangıcındaki Avrupa'nın arşiv iklimi üzerine yapılan son araştırma bilgileri Lawrence D. Geller'in eserinde bulunabilir: "Joseph Cuvelier. Belgian Archival Education, and the First International Congress of Archivists, Brussels, 1910", *Archivaria*, 16 (Summer 1983), s. 26-34.

1 Hugh A. Taylor, *The Arrangement and Description of Archival Materials*, Munchen 1980, s. 9.

Sözü edilen yardımcı bilimler hakkında çıkardığı yayınlar öylesine geniştir ki, arşiv konuları üzerine yazdığı eserleriyle hem sayı hem de önem açısından ciddi ölçüde rekabet edebilir⁵. Bu durumda Jenkinson'un yazılarının arşivin yasal karakterine vurgu yapan katı temellerinin geliştirilmesini hedeflemekte olması şartıca değildir. Üstüne üstlük Jenkinson'un ilk yılları büyük kitleler halindeki modern hükümet kayıtlarıyla ilgilenme sorunundan uzak geçmiştir. Teknolojinin ilerlemesi ve iki büyük savaş yaşanmasının, beraberinde bir idari belgeler yığınına ortaya çıkardığı şekilde niteleyebileceğimiz bu sorun yüzyılın sonlarına kadar ortaya çıkmayacaktı.

Theodore R. Schellenberg, bir keresinde, Jenkinson'un fikirlerinin çağdaş kayıtlarla çalışan arşivciler için bir engel olduğu görüşünü vurgulayarak, Jenkinson'ı "eski fosil"⁶ diye anmıştır. Schellenberg, Kansas State University ve Pennsylvania University'de tarih okuduktan sonra, 1935 yılında o tarihte yeni kurulan National Archives'da (ABD) görevi Washington'ın [merkezi idarenin] yürütme organlarına ait kayıtların araştırılmasını üstlenmek olan birkaç yardımcı müfettişten biri olarak görev aldı⁷. Ertesi yıl ise Survey of Federal Archives'da yardımcı direktör göreviyle ulusal çapta benzer bir projede görev aldı. Schellenberg, Jenkinson'un deneyiminden oldukça farklı bir çalışma ortamına girdi: Arşiv teorilerine yoğun temel olabilecek Ortaçağ kayıtları yoktu, ayrıca National Archives'in kuruluşundan sonra, bir buçuk yüzyıllık bir dönem boyunca birikmiş olan on milyon metreküplük kaydın sorumluluğunu üstlenmişti⁸. Bunun yanı sıra Büyük Buhran (Great Depression) sırasında başlatılan programlar devlet hizmetlerinin yaygınlaştırılmasına ve kayıtların hacminde artışa yol açıyordu.

Bu durum Schellenberg'i ve National Archives'in kadrosunun diğer üyelerini, araştırmacılara yönelik anlaşılabilir bir arşiv kullanımı sağlamak üzere, arşivlere sadece kalıcı değeri olan kayıtları seçmek suretiyle hacimlerinin düşürülmesine odaklanmaya zorladı. Schellenberg'in bu kaygıyı kariyeri boyunca taşıdığı, yazdığı birçok makale ve başlıca iki eseri olan *Modern Archives: Principles and Techniques* (1956) ve *The Management of Archives*'da (1965)⁹ açıkça görülmektedir.

Jenkinson da, Schellenberg de o tarihlerde, kariyerlerinin olduğu yıllarda içinde buldukları koşullardan önemli ölçüde etkilenmişlerdir. Onları bu bağlamda değerlendirmek birbirlerine ters düşen bakış açılarını anlamak da yararlıdır. Bu, Jenkinson'un çoğunluğun sorunlarının farkında olmadığını veya araştırmacıların ihtiyaçlarına duysuz olduğunu, ya da Schellenberg'in arşivin temel prensipleriyle ilgilenmediğini veya arşivlerin hukuki önemini yadsıdığını ileri sürmek değil, daha ziyade farklılıklarının vurgu yaptıkları konulardan ileri geldiğini anlatmak anlamına gelmektedir. Öte yandan sözü edilmesi gereken en azından bir ortak özellikleri bulunmaktadır. Her iki arşivci de ister kamu ister özel olsun, arşivlerin düzenli iş faaliyetleri esnasında [belgelerin] birikmesiyle oluştuğunu ifade eder. Bu ifadede kastedilen, *doğal birikim* kavramıdır. Jenkinson, [bu konuyu] özellikle [şu şekilde] vurgulamıştır:

"Arşivler biriktirilmmez: Yalnızca önemli bir gerçeği temellendirmek için, 'Koleksiyon' kelimesinin Arşivci'nin kelime dağarcığından çıkarılabilmesini çok isterdim... Bir araya gelmiş ve nihai mutabakatlarına doğal bir süreç sonunda varmışlardır: Âdeta bir ağaç ya da bir hayvana benzetebileceğiniz bir organizma gibi bir büyüme vardır"¹⁰.

Modern Archives adlı eserinde bu paragrafı alıntılanmış olmasına bakılırsa Schellenberg de kesinlikle aynı fikirdeydi¹¹.

Bu ortak başlangıç noktasına rağmen iki arşivci tarafından formüle edilen nihai arşiv tanımlamaları oldukça farklıdır. Jenkinson yalnızca arşiv oluşturucunun kendi bilgisi için ve kendi gözetiminde

5 Jenkinson'un tüm yayınlarının bibliyografyası Davies'in şu eserinde yer almaktadır: *Studies Presented to Sir Hilary Jenkinson*, Oxford 1957, s. 480-94.

6 Jane F. Smith, "T.R. Schellenberg: Americanizer and Popularizer", *American Archivist*, 44 (Fall 1981), s. 319.

7 Schellenberg'in kariyeri Smith'in şu eserinde yer almaktadır: "T.R. Schellenberg and in the Multi-Author "In Memoriam: T.R. Schellenberg, 1903-1970", *American Archivist*, 33 (April 1970), s. 190-202. Schellenberg'in çalıştığı dönemde National Archives'in durumu üzerine detaylı bir inceleme için bkz.: H.G. Jones, *The Records of a Nation*, New York 1969; Donald R. McCoy, *The National Archives*, Chapel Hill 1978.

8 Jones, *a.g.e.*, s. 18.

9 Schellenberg'in yayınlarının detaylı bibliyografyası için: "In Memoriam", s. 201-202.

10 Jenkinson, "The English Archivist: A New Profession", (1947), ed. Roger H. Ellis ve Peter Walne. *Selected Writings of Sir Hilary Jenkinson*, Gloucester 1980, s. 238.

11 Schellenberg, *Modern Archives: Principles and Techniques*, Chicago 1956 ve 1975, s. 19.

koruduğu materyallerin arşiv niteliği taşıyacağına inanıyordu¹². Doğal birikim ile birlikte bu özellik arşivlerin “tarafsızlık” ve “özgünlük” açısından temelini oluşturuyordu. Jenkinson’a göre tarafsızlık, “Arşivlerin hizmet etmesi istenen Araştırma servislerinin... Arşivleri hazırlayan ve koruyan kişiler tarafından düşünülmüş amaçlar olmayacağı”¹³ gerçeğine dayanmaktadır. Benzer şekilde sorumlu koruyuculuk, arşivlerdeki “tahrifat ve sahteciliği”n “tamamen istisnai” olduğu anlamına gelerek, arşivlerin orijinalliğini temin eder¹⁴. Ve arşivcinin başlıca görevi kesintisiz gözetimi sürdürerek kayıtlara hizmet etmektir. Araştırmacıların ihtiyaçlarını karşılamak ancak ikincil bir görev olacaktır.

Jenkinson, ayrıca yaptığı tanımlamada sıralanan unsurların gerekliliğinin tartışmasız olduğuna, bu tanımın fiziksel formdaki değişikliklere rağmen zaman içinde evrensel olarak uygulanabilirliğine inanıyordu. Jenkinson’un kariyeri bağlamında değerlendirildiğinde bu katı duruş anlaşılabilir. Ortaçağ’ın yasal [önemi haiz] kayıtları üzerine yaptığı çalışmalar arşivin doğasına yönelik anlayışını etkilemiş görünmektedir. Tarafsızlık, Ortaçağ kayıtları için uygulanabilir görünmekteyken, bunu, çağdaş kayıtların karakteristiği kapsamına da dâhil etmek gerçekçi olmayan bir yaklaşımdır. Yine de, Jenkinson’un tanımı, bugün de geçerliliğini korusa bile, tartışmasız değildir. Bugün, birçok arşiv kurumu Jenkinson’un ideallerine uymayacak bir arşiv muhtevasına sahip olmakla birlikte, Jenkinson, arşivcilere kendi gözetimleri altında farklı materyalleri inceleyebilecekleri sağlam bir temel sağlamıştır. Hugh Taylor, Jenkinson’un arşivi korumasının, “tahrif veya imha yoluyla yalnızca ihmalkârlıktan değil ayrıca kötü niyetten ötürü de neler olabileceği göz önüne alındığında günümüzde son derece destekleyici ve değerli” olduğunu ifade etmiştir¹⁵.

Schellenberg ise Jenkinson’un arşiv tanımına oldukça eleştirel yaklaşmıştır. O, doğal birikimle birlikte, arşivin ikinci vazgeçilmez karakteristiğinin “yaratıldıkları ya da biriktirildiklerinden farklı nedenlere yönelik” korunmaları olduğunu iddia

etmiştir¹⁶. Schellenberg, böylelikle referans ve araştırma amaçlı kullanımı vurgulamıştır. Ayrıca Jenkinson’un muhafaza ile ilgili tutumunu, çağdaş kayıtların “belgeleri tamamen kontrol etmeye yönelik her türlü girişimi boşa çıkaran” hacmine, karmaşık kökenlerine ve gelişigüzel gelişimine dayanarak göz ardı etmiştir¹⁷. Son olarak, Schellenberg, esnek olmayan bir tanımı desteklememiştir. Bunun yerine algıların ülkeden ülkeye ve zamandan zamana değiştiğinde ısrar etmiştir. Özellikle de çağdaş arşivcinin, Jenkinson gibi eski kayıtlarla çalışan bir arşivcinin aksine “arşivi, kendi ihtiyaçlarına daha uygun düşecek şekilde yeniden tanımlamaya sonsuz bir ihtiyaç duyulduğunu,” ifade etmiştir¹⁸.

Jenkinson, bu son noktadan özellikle endişelidir. Schellenberg’in fikrinin, geniş kitlelerce kabul görmesinin arşivciler arasındaki uluslararası iletişimin de etkisiyle, “Babil Kulesi’ni düşündüren”¹⁹ kıvama gelmesinden korkmuştur. O, bu hususta bir dereceye kadar haklıdır da. Zira Schellenberg’in arşivin nihai tanımı ile ilgili olan bakışının kabul edilmeyecek şekilde eleştirilebileceği aşikârdır, fakat ona karşı adil olmak adına, yaklaşımının kolaylıkla anlaşılabilir olduğunu da belirtmek gerekir. Schellenberg, burada kullanılan metoda benzer bir biçimde, tüm arşiv kavramlarının geliştirildikleri koşullardan etkilenmiş olduğuna işaret etmiştir. Kamu kayıtlarının aslında kamu malı olduğuna²⁰ dair Amerikan tutumu ve kendi güçlü sezgisi de göz önüne alındığında, Schellenberg’in arşivlerin kullanılabilirliğini vurgulama gereksinimi duymuş olması da doğaldır. Belki de, almış olduğu ileri tarih eğitimi, araştırmacı adına duyduğu endişenin güçlü olmasına neden olmuş olabilir. Araştırmacıların, kayıt oluşturuculardan ve bir avuç tarihçi ile antikacıdan çok daha fazla artmış olduğu günümüzde, kullanılabilirlik, arşivci için önemli bir endişe kaynağı olmuştur. Schellenberg’in arşivin doğasına yönelik yaklaşımı, Jenkinson’un yaklaşımındaki öz ve kalıcılığı barındırmasa da, zaman zaman endişe verici bir hacme ulaşan çağdaş devlet kayıtlarıyla başa çıkmaya yönelik gerçekçi bir girişim olarak

12 Arşivin tanımı için bkz. Jenkinson, *A Manual of Archive Administration*, London 1922 ve 1965, s. 11; belgenin tanımı için bkz. *a.g.e.*, s. 6-7.

13 *A.g.e.*, p. 12.

14 *A.g.e.*, s. 15.

15 Taylor, *Arrangement and Description*, s. 11.

16 Schellenberg, *Modern Archives*, s. 13. Ayrıca arşivin tanımı için s. 16 ve kayıtların tanımı için s. 16.

17 *A.g.e.*, s. 14.

18 *A.g.e.*, s. 15.

19 Jenkinson, “Roots “ (1960), Ellis ve Walne, *Selected Writings*, s. 369.

20 Schellenberg, *Modern Archives*, s. 122-25.

görülmelidir. Schellenberg kullanılabilirliği, Jenkinson ise kayıtlara karşı sorumluluğu vurgulamasına rağmen ikisi de bir diğer faaliyetin önemini inkâr etmemişlerdir.

Provenans sorununa ve provenansın düzenleme ve tanımlama ile ilişkisine yönelik yaklaşımlarını dikkate alırken provenansın bileşenleri üzerine yani, *respect pour les fonds* (provenans ilkesi) ve *respect pour l'ordre primitif* (asli düzene saygı ilkesi) odaklanmak uygun olacaktır. Bu unsurların ilki, sahip olunanların oluşturucu veya kontrol edici kurumlara göre gruplandırılmasına işaret eder. Bu durum, her iki arşivci tarafından da kabul edilir ve savunulur. Jenkinson, *respect pour les fonds* kavramına “düzenlemenin temel kuralı” olarak değinirken, Schellenberg de, *respect pour les fonds* sıfatıyla adlandırdığı provenansın, “temel ve esnek olmayan, arşiv mesleğinde yüksek bir öneme sahip olan bir konuya ilişkin”²¹ bir terim olduğunu ileri sürer.

[Her iki arşivci de,] *respect pour les fonds*'un arşiv düzenlenmesi bağlamında gözlemlenmesini, sahip olunanları yönetilebilir birimlere ayırmanın bir gereği olarak kabul etmişlerdir. Öte yandan her ikisinin bu temel birim [fon] algısında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Jenkinson, bir “Arşiv Grubu”ndan *söz ederken*, bu grubu “organik bir bütün, kendi içinde tamam olan, normalde kendisine sunulabilecek herhangi bir işi bütün yönleriyle, ilave veya yabancı bir kontrol mekanizması olmaksızın bağımsız olarak yürütebilecek [çözümüne kavuşturabilecek] kapasitede olan, bir idarenin çalışması sonucu elde edilen arşiv” olarak tanımlamıştır²². Bu tanım, geçmiş zamanı öylece kullanan ve idari bağımsızlığı vurgulayan kapalı fon kavramını yansıtır. Yine bu tanım, Jenkinson'un Ortaçağ kayıtlarıyla ilişkisi bağlamında uyumludur ama Jenkinson ayrıca çağdaş arşivlerde benzer bir yaklaşımı önleyecek bir şey olup olmadığını da sorgulamıştır. Bu son noktada Jenkinson, gözlemlerini belki de yeterince ileri taşımamıştır. Taylor, “ikinci dünya savaşı sonrasında değişkenliği giderek artan işlevler ve bakanlıkların bu deneyimin ışığında pekâlâ oluşturmuş olabilecekleri ‘arşiv fonları’ hakkındaki kendi öğretileri üzerine bir

yük getirmiş olduğuna” dikkat çekmiştir²³.

Schellenberg ise temel düzenleme birimine [fon] değinirken “evrak fonu” ve “arşiv fonu” terimlerini eşanlamlı olarak kullanmıştır. “Fon”, örgütsel köklere dayanan ama aynı zamanda çağdaş devlet idarelerinin değişkenliğini de dikkate alan bir temele dayanıyordu. Buna göre Schellenberg, National Archives 'da “devlet hiyerarşisi içindeki çeşitli statü ve yetkilere sahip idari birimlerin kayıtları için evrak fonları oluşturulduğuna,” dikkat çekmiştir. İdari birimlerin... İngiltere'deki gibi bütüncül ya da bağımsız idari birimler olması gerekmez.” Ayrıca, çağdaş kayıtların hacmi konusundaki endişeler, “kaynaktan başka faktörlerin de evrak fonu oluşturmakta dikkate alınabileceği,” anlamına geliyordu. Söz konusu bu diğer faktörler özellikle grupların büyüklüğü ve sayısı konusundaki endişeleri de kapsıyordu²⁴. Günümüzdeki arşiv dünyasında Schellenberg'in yorumları birçok bilgi havuzunda deneyimlenen gerçeklik üzerinde geçerliliğini korumaktadır.

Provenansın ikinci unsuru olan *respect pour l'ordre primitif* (asli düzene saygı ilkesi) ya da fon kapsamındaki arşivlerin düzenlenmesinde mevcut orijinal düzenin gözetilmesi konusunda, Jenkinson ve Schellenberg'in fikirleri arasındaki farklılık daha da belirgindir ve bu, arşivin doğasına yönelik tutumları ile doğrudan ilişkilendirilebilir. Jenkinson için arşivcinin kayıtlara karşı birincil görevi orijinal düzenin ne pahasına olursa olsun korunması anlamına gelmektedir. Yeniden düzenlemenin gerekli görüldüğü durumlarda, Jenkinson, “kâğıt üzerinde yeniden düzenlemeden fazlasını yapmayı reddetme taraftarıdır.” Bunun ötesinde yeniden düzenleme yapan tüm arşivciler, “çok ciddi bir sorumluluk almaktadır”²⁵. Schellenberg ise, bunun aksine, kendi arşiv tanımına uygun olarak orijinal düzeni “kullanım veya uygunluk esası” ile ilişkilendirmiştir. O, orijinal düzenin genellikle bu arzulanan sonucu vereceğini, vermediği durumlarda ise arşivcinin, “orijinal düzeni bozmaktan çekinmemesi gerektiğini,”²⁶ ifade eder. Bu karşıt görüşleri değerlendirirken Schellenberg'in esnekliği savunmasının, özellikle metinsel olmayan kayıtlar ile ilgili olarak uygulama temelinde savu-

21 Jenkinson, *Manual*, s. 102; Schellenberg, *The Management of Archives*, New York 1965, s. 104. Eserin Türkçe çevirisi için bkz. *Arşiv İdaresi*, çev. Neclâ İlemin, Ankara 1993 (Ç.n.).

22 Jenkinson, *Manual*, s. 101.

23 Taylor, *Arrangement and Description*, s. 10-11.

24 Schellenberg, *Modern Archives*, s. 182, 188.

25 Jenkinson, *Manual*, p. 114.

26 Schellenberg, *Management of Archives*, s. 105.

nulabilir tarafları olduğu görülüyor. Jenkinson'un kurala mutlak olarak uyulmasındaki ısrarı ise daha öncelikli kabul edilebilirdir. Asli düzenin açıkça kötü ya da gerçekten de anlaşılabilir olmadığı durumlar haricinde orijinal düzen dikkate alınmalıdır, çünkü bir kez kaybolduğunda bir daha asla yeniden kurulamaz. Yeniden düzenleme, Jenkinson tarafından da belirtildiği üzere, sadece kâğıt üzerinde yapılmalıdır.

Her ikisi de tanımlamanın düzenlemeyi yansıması gerektiğini hissediyordu ve gerekli olduğunu düşündükleri tanımlayıcı unsurlar da temel olarak aynıydı. Ayrıca ulusal düzeyde bir araştırma aracı siteminin örgütlenmesi ihtimaline de inanıyorlardı²⁷. Öte yandan, aralarındaki farklar, tanımlayıcı programların uygulanmasındaki güdülenmede yatıyordu. Jenkinson, araştırma araçlarının birincil amacının arşivcinin sahip olduğu materyaller üzerinde kontrol kazanmasını sağlamak olduğunu vurguladı. Bu araştırma araçları araştırmacı için ancak ikincil olarak erişilebilir hale gelecekti. Schellenberg ise, materyalin araştırmacının erişimine açılmadan önce araçların arşivci tarafından kontrol edilmesi gerektiği konusunda hemfikir, ama bu, ikincil faaliyeti vurgulamaktaydı: "Araştırma hizmeti verme faaliyetinin arşivci tarafından yerine getirilecek en önemli faaliyet olduğu şüphe götürmez. Arşivi daha çok çoğaltmak veya arşivden veya arşiv hakkında devlete ve kamuya bilgi vermek arşiv tedarik etmek anlamına gelir"²⁸. Schellenberg ayrıca düzenleme ve tanımlamayı yönlendiren ilkelerin aynı zamanda tarihi elyazmalarına²⁹ da uygulanabilir olduğunu ileri sürmüştür. Bu konu, tarihi elyazmalarının devlet kayıtlarından farklı olarak genellikle kütüphaneler veya köklü toplumlarda barındırıldığı Amerikan deneyimi ile daha yakından ilişkilidir. İngiliz kurumlarında ise kamu ve özel materyalleri barındırmak daha yaygındı ve bu nedenle Jenkinson yalnızca özel malzemelerin kendi arşiv tanımlayıcı unsurlarına uymayacağından endişe duydu.

İki temel arşiv prensibi ve bunların düzenleme ve tanımlama ile ilişkisi üzerine yapılan bu tartış-

mayı sonlandırırken, bir kez daha Jenkinson ve Schellenberg'in arasındaki temel farklılıkların, arşivin doğası konusunda olduğu gibi, daha ziyade vurguda olduğunu belirtmek gerekir. Her iki arşivci de provenans prensibini dikkate almış, ama bu dikkate alma derecesi çeşitlilik göstermiştir. Provenansa sıkı sıkıya bağlı olan Jenkinson düzenleme ve tanımlama faaliyetlerini "Arşivlerin Ahlaki Savunması (Moral Defence of Archives)" genel başlığı altında toplamıştır. Bununla kastettiği; arşivin, arşivcinin insani olan başarısızlıklarından korunmasıdır³⁰. Bu yaklaşım, Jenkinson'un arşivin kendi içinde var olduğu ve arşivcinin bu materyallerin kutsallığına, bozulmamış bütünlüğüne bağlı olduğu kavramı ile tutarlıdır. Bu [kritik] tutum bazı eleştirilenlere mantıksız gelebilir fakat Jenkinson'un, arşivcilere meslekleriyle ilgili zorlu, neredeyse misyonerliğe varan bir duygu verdiği de kesindir. Schellenberg de, arşivcinin kayıtlara bağlılığının onun başlıca görevi olduğunu kabul etmiştir; fakat, kayıtların hacmiyle meşguliyeti ve araştırma camiasına verdiği hizmet onu ilkeleri esnetmeye yöneltmiştir. Onun bu pratik yaklaşımı birçok arşivci için güven verici olmuş olabilir; fakat bu bakış açısının ilkelerle değil, ilkelerin sadece belirli bazı istisnaları ile ilgili olduğu da vurgulanmalıdır.

İki arşivci değerlendirme veya seçim konusunda da birbirlerine karşıt görüş belirtmiştir ve bir kez daha bu farklılıklar ikisinin genel olarak arşiv konusundaki görüşlerinde de kendini göstermektedir. Temel olarak Jenkinson tanım itibarıyla arşivlerin oluşturucunun kendi kullanımı için korunduğunu kabul ettiğinden, hangi kayıtların saklanması gerektiğine de yine oluşturucunun karar vermesi gerektiğini belirtmiştir. İdeal olarak tüm kayıtlar saklanmalı ve arşivci sadece pasif bir alıcı olmalıdır. Tanımlaması kullanıcı erişimini vurgulayan Schellenberg ise değerlendirme arenasına aktif olarak girmenin arşivcinin görevi olduğunu ifade etmiştir. Bu, aynı zamanda kayıtların hacmini azaltmanın da pratik bir yoludur.

Jenkinson, *Manual*'inde Ortaçağ kayıtlarının değerlendirme yoluyla imha edilmesi konusunu tartışmaya açmış ve elbette imha etmenin söz konusu olamayacağı sonucuna varmıştır. Arşivcinin değerlendirme sürecine dâhil olmasını onaylamadığından, çağdaş kayıtlar konusunda ise semptomun hastalığa dönüşmeden tedavi edilmesi gerektiğini

27 Jenkinson, *Manual*, s. 119; Schellenberg, "A Nationwide System of Controlling Historical Manuscripts in the United States", *American Archivist*, 28 (July 1965), s. 409-412.

28 Schellenberg, *Modern Archives*, s. 119.

29 * Elle veya daktiloyla yazılmış belge (bkz. *Arşivcilik Terimleri Sözlüğü*, çeviren ve genişleten Bekir Kemal Ataman, İstanbul 1995, s. 33 -ç.n.).

30 Jenkinson, *Manual*, s. 83-84.

savunmuştur: “Birikmenin [yığılmanın] baştan itibaren oluşmasını önlemeye çalışmak; belgelerin arşive ve arşivcinin gözetimine gelmesinden önce konuyla ilgilenmek”³¹. Her bir idari birim için, “tüm resmi belgelerin her bir dağıtım ve işlem aşamasını” kontrol edecek merkezi bir kayıt kalemi öngörmüş³² ve böylelikle, en azından bir yönüyle imha planlamasının uygulanmasını amaçlamıştır. Jenkinson, arşiv tanımlamasını faaliyetin değerlendirilmesi ile ilişkilendirdiği için, doğal olarak kaydın oluşturucusuna yönelik birincil değerini vurgulamıştır. Kaydın araştırmacılara yönelik değeri üzerine ise, “Arşive devirlerinden önceki nihai inceleme, tarihi ilginin araya girebileceğinin dikkate alınacağı tek noktadır, bu nedenle de son derece dikkatle yaklaşılmalıdır; hatta çoğu durumda onu yok farz etmek daha iyi olacaktır”³³. Jenkinson, böylelikle arşivcinin değerlendirme (seçme / seçim) yapmaktaki rolünü bir kenara atmakla kalmaz, aynı zamanda bir tarihçi olarak arşivcinin taşıdığı potansiyeli de yok eder.

Jenkinson’un değerlendirme ile alakalı güçlü duruşunu anlamının en iyi yolu, değerlendirme konusunu arşivlerin tarafsızlığı konusundaki endişeleri ile ilişkilendirmektir. Jenkinson için kayıtların bütünlüğünün korunması her şeyin üzerindedir. Yine de bazı pratik istisnalar yapılmasına karşı değildir. Kariyerinin erken dönemlerinde Jenkinson, arşivsel malzeme koruyucularından bazılarının, özellikle de kütüphanecilerin değerlendirme kararları almaya zorlandığını fark etmiş ve onlara tavsiyede bulunma ihtiyacı hissetmiştir. O, değerlendirmenin tek tek belgeler yerine gruplar halinde incelenerek yapılmasını önermiş, kayıtların duygusal nedenlere göre değil, aktif olarak kullanıldıkları dönemdeki değerlerine göre korunmaları gerektiğini öne sürmüştü. Kararsızlık halinde ise, kaydın bir önceki koruyucusunun görüşlerine başvurulmalıydı³⁴. Kariyerinin ilerleyen dönemlerinde, 1950’lerin Grigg Raporu^{35*} üzerine yaptığı bir yorumda ise Jenkinson, “araştırmanın lehine bir değerlendirme müdahalesinin” kaçınılmaz

olduğunu belirtmiş fakat yine de arşivcinin “imha işlemiyle (pruning process)” ilgili çok sınırlı bir rolü olması gerektiği yönündeki ısrarını sürdürmüştür³⁶.

Karşı uçta ise, Schellenberg, arşivin değerlendirilmesi ile ilgilenmekte hiç tereddüt etmedi, National Archives’daki imha programlarının ilk kayıtlarının onun bölümünde hazırlanmış olması da bu bakımdan bir tesadüf değildir³⁷. Değerlendirmeyi, kayıtların hacmini azaltmak ve bilimin ihtiyaçlarına hizmet etmek için bir fırsat olarak görüyordu. Schellenberg, ayrıca kayıtların imhasıyla da ilgilenmişti, çünkü arşivsel işlevler, kayıtların güncel kullanımları sırasında bir şekilde işlem görmeleriyle belirlenmekteydi. Bunun içindir ki, *Modern Archives* adlı eserinde bütün bir bölümü belge yönetimine ayırmıştı.

Schellenberg’in *Modern Archives* adlı eseri ve National Archives için çıkardığı *Bulletin*’in sayılarında değerlendirme konusundaki duruşu haklı bir ün kazanmıştır. Bu yazılarında Schellenberg, kayıtların, kayıt memurunun ilgi alanına giren birincil değeri ile arşivci ve kayıt memurunun birlikte belirlemesi gereken ikincil değeri arasındaki farklılığı belirlemiştir. Yine de kayıt memuru “nihai sorumluluğun sahibi olmalı” ve “devlet kurumlarının imha edilmesini önerdiği tüm kayıtları gözden geçirmeye yetkili olmalıdır”³⁸. Schellenberg’in Jenkinson’dan ayrıldığı iki temel noktadan biri budur ve bu, zaten, Schellenberg’in arşiv tanımlaması göz önüne alındığında kolayca anlaşılabilir. Schellenberg, tartışmasını kayıtların ikincil değerine yoğunlaştırmıştır. İkincil değeri, biri kanıtlara dayanan diğeri de bilgiye dayanan olarak ikiye ayırmıştır. Oluşturucu kurumun örgütlenmesi ve işlevini belgelendirmekte kanıtsal değere sahip olan kayıtlar “devletin kendisi ve takipçileri için vazgeçilmezdir.” Arşivci, “herhangi bir amaç için kayıtların değerlerini ölçecek ise onların nasıl oluştuğunu bilmek zorundadır”³⁹. Kayıtların bilgiye dayalı (veya araştırma) değer[i] ise “belirli kişiler, durumlar, olaylar, koşullar, sorunlar, materyaller ve mülkler” hakkında kayıtlarda yer alan içerik ile ilgilidir. Bu tür kayıtlar arşiv kurumlarında saklanan “çağdaş kamu kayıtlarının

31 *A.g.e.*, s. 152.

32 *A.g.e.*, s. 171.

33 *A.g.e.*, s. 184.

34 Jenkinson, “The Choice of Records for Preservation: Some Practical Hints”, *Library Association Record*, 41 (November 1939), s. 543-544.

35 *Committee on Departmental Records, Report (London: HMSO, 1954), Cmd. 9163

36 Jenkinson, “Roots”, s. 378.

37 Smith, “T.R. Schellenberg”, s. 316.

38 Schellenberg, *Modern Archives*, s. 30 ve 32.

39 Schellenberg, *The Appraisal of Modern Public Records* (Bulletin No. 8 of the National Archives, 1956), s. 8.

büyük bölümünü” oluşturmaktadır⁴⁰. Bu da, onun, Jenkinson’dan ayrıldığı ikinci noktadır. Başka bir deyişle, Schellenberg’in Jenkinson’dan ayrıldığı ikinci nokta, arşivin oluşturucudan ziyade diğer bireyler tarafından kullanımını göz önüne alışıdır.

Schellenberg, kanıta ve bilgiye dayalı değerleri birbirini dışlayan değerler olarak düşünmediyse de bu değerlerden her birinin belirlenebileceği bir kriter listesi yaptı. Genel bir notta, “analiz, arşiv değerlendirmesinin özüdür,” diye ifade etti. Kayıtların kanıtlara dayalı değerini değerlendirirken, bu ifade, “arşivcinin belgeleri oluşturan kurumun bütün dokümantasyonunu hesaba katması gerektiği,” anlamına geliyordu. Bilgiye dayalı değer analizi ise, “arşivcinin bilginin ilişkin olduğu konu üzerine toplumun tüm belgelerini dikkate alması gerektiği,” anlamındaydı⁴¹. Ayrıca arşivci “dengeli ve sağduyulu” davranmalı, böylelikle “ne çok fazla, ne de çok az”ını saklamalıydı⁴². Bazı değerli kayıtların imha edilmiş olma olasılığını kabul etmekle birlikte Schellenberg, çeşitli arşivciler tarafından varılacak “farklı yargıların”, “daha yeterli sosyal bir dokümantasyon sağlayabileceğini” ileri sürmüştür⁴³. Neticede, kayıtların bir bölümüne uygulanacak “ayırt edici bir imha” eylemi “bilime bir hizmet niteliğindedir”⁴⁴.

Schellenberg’in söyleminin zayıf noktası belirsizliğidir. Teorisini uygulamaya dönüştürebileceğimiz somut kuralları bize vermez. Belki de bu, Schellenberg’in başarısızlığından çok, [konuya ilişkin] sorunun karmaşıklığının bir yansımasıdır; çünkü zayıflığına rağmen Schellenberg’in değerlendirme tekniği, özellikle de imha edilmesi gereken değil saklanması gereken materyallere yaptığı vurgu, dünyanın dört bir yanındaki arşivciler tarafından övgüyle karşılanmıştır.⁴⁵ Çağdaş kamu kayıtları ile uğraşmakta olan günümüz arşivcisinin, arşivcinin değerlendirme sürecine dâhil olması gerekliliğini yadsımasını hayal etmek zordur ve Schellenberg’in iyi düşünülmüş ve sunulmuş bilimsel incelemesi bu konudaki araştırmalar için standart çalışma olmayı sürdürmektedir.

Jenkinson ve Schellenberg’in arşivin doğası, düzenleme ve tanımlama ile değerlendirme üzerine [odaklanan] etkileyici fikirleri, arşivcilerin en iyi şekilde yetiştirilmesini sağlayacak eğitimin türü konusundaki görüşleriyle son bulur⁴⁶. Jenkinson, Londra University’de arşiv yönetimi dersleri verirken, Schellenberg de National Archives’da ders vermekteydi; ayrıca, Latin Amerika ve Avustralya’ya eğitim programları düzenlemekteydi. Jenkinson, elbette kayıtların kendisine hizmet etmek üzerine odaklanmış “on parmağında on marifet”⁴⁷ bir meslekten söz ediyordu. Arşivlerin fiziksel bakımını unutmadan teknik eğitimde ısrarcıydı. (*Manual*’inde de “Arşivlerin Fiziksel Savunması” tartışmasına 40 sayfa ayırmıştır.) Gelecekte uzmanlaşmanın artmasıyla hümanist arşivciler yerine daha bilimsel arşivciler görüleceğine inanıyordu⁴⁸. Bu düşünce, Jenkinson’un arşivcilerin tarihçi olmaması gerektiği şeklindeki meşhur ifadesi ile tutarlıdır ama Jenkinson’un bu fikri abartılmamalıdır. Jenkinson’un kendisinin de paleografya ve diplomatik çalışmaları nedeniyle tarihçilerle bir yakınlığı vardı. Ayrıca arşivci tarafından yapılacak idare tarihi çalışmasını “bir gereklilik değil seçim meselesi” olarak görüyordu. Arşivci “buna sadece bir temel olarak ihtiyaç duymakla kalmaz, zaman zaman kendi çalışmalarının amaçları için de aktif olarak kullanılmalıdır; bu söylediklerimin de belirli bir geçerlilik tarihi olacağını sanmıyorum”⁴⁹. Jenkinson, aslında tarihçiler konusunda ifade ettiği kadar toleranssız değildi. Sadece iki mesleğin rollerini ve faaliyetlerini birbirinden ayırmak istiyordu.

Schellenberg’in bir arşivcilik öğretimi müfredatı için [ortaya koyduğu] önerileri arşiv metodolojisinin ilke ve tekniklerini, teknik eğitim ile belge yönetimi ve kütüphanecilik konularında tamamlayıcı bir öğretimi kapsıyordu. Schellenberg’in kütüphanecilik konusundaki tutumunun detaylarına girmek önemlidir; çünkü Schellenberg, kütüphanecilik

40 *A.g.e.*, s. 22.

41 *A.g.e.*, s. 45.

42 *A.g.e.*, s. 44.

43 Schellenberg, *Modern Archives*, s. 149.

44 Schellenberg, *Appraisal*, s. 46.

45 James B. Rhoads, “An Archivist of Intellect and Industry”, in “In Memoriam”, *The American Archivist* 33 (April 1970), s. 194.

46 Arşivcilik eğitimi ve mesleğin konumu sorunları yakın dönemde George Bolotenko tarafından ele alınmıştır, “Archivists and Historians: Keepers of the Well”, *Archivaria*, 16 (Summer 1983), s. 5-25; Tom Nesmith, “Archives from the Bottom Up: Social History and Archival Scholarship”, *Archivaria*, 14 (Summer 1982), s. 5-26.

47 Jenkinson, “The English Archivist”, s. 253.

48 Jenkinson, “Roots”, s. 379.

49 *A.g.e.*, s. 373.

okullarının arşivcilerin eğitilmesi için doğal yerler olduğuna inanıyordu. Bu tür okullar yöntembilimi ile ilgilenilen ve asıl dikkatin metodolojik öğretime odaklanmasının muhtemel olduğu yerlerdi⁵⁰. Ayrıca kütüphanecilerin “kamuya yönelik hizmet tutumuna” hayranlık duyuyor, kütüphanecilerin “gözetimlerdeki materyalleri esirgmeden paylaşma davranışını” benimsediklerini söylüyordu. Onlar [yani kütüphaneciler], “Sahip oldukları içerik konusunda mülkiyeti değil, kullanımı vurguluyorlardı”⁵¹. Schellenberg kütüphaneciliğe duyduğu hayranlığın yanında yeterlilik de arıyordu: “Bu korkusunu “Kütüphaneciler yöntem ile öyle meşgul olacaklar ki, arşivsel çalışmalarının bilimsel yönlerini gözden kaybedecekler. Belirli bir iş kolu, düşünsel konulardan uzaklaşıp fiziksel işlerin manipülasyonu ne kadar ilgilenirse, işleri yapma metodlarını kesin çizgilerle takip etmek de o kadar mümkün olur... Arşiv çalışmaları kesin kurullarla yürütülemez.” şeklinde ifade etmekte idi⁵². Son olarak, Schellenberg “bir arşivcinin alabileceği en temel eğitimin ayrıntılı bir tarih eğitimi” olduğuna inanmaktaydı⁵³. Kütüphanecilikle kurula-
cak herhangi bir yakınlık ancak ikincil olacaktır.

Bu nedenle ne Jenkinson’un ne de Schellenberg’in arşivcinin eğitimi konusundaki duruşu tek taraflı değildi. İkisi de arşivcilerin diğer disiplinlerden bir şeyler öğrenebileceğini kabul ediyordu, fakat her şeyden önemlisi, ikisi de arşivin kendi başına bir mesleği temsil ettiğine inanıyorlardı. Jenkinson, “ayrı bir konu olarak Arşiv” çalışmasının kurulmasının gerekliliğini vurgularken, Schellenberg de “iyi tanımlanmış” teknik ve ilkeler eşliğinde “arşivcilerin kendi mesleklerini yaratacağı” günün geleceğini öngörüyordu⁵⁴. Belki de, arşivcilik öğretimi alanında alınacak nihai yön, meslekteki bireylerden ziyade çağdaş kayıtların doğası, hacmi ve eğitilmiş çalışanlar yetiştirecek kurumlara duyulan ihtiyaç tarafından belirlenecektir.

Bu analizin teması uluslararası üne kavuşmuş iki arşivcinin fikirlerinin tutarlılığı ve sürekliliği-

nin bir izdüşümü olmuştur. Jenkinson, kariyerine arşivlerin türlerinin ve hacimlerinin nispeten daha istikrarlı olduğu bir zamanda başlamış, bunun sonucunda da her şeyi kapsayan idealler geliştirmiştir. Muhtemelen Jenkinson tarafından kullanılan ifadelerin bazılarının istisnaları bulunmaktadır; fakat ideallerin gerçeğe uygulanmasının asla zorluk çekmeden gerçekleşmediğinin de fark edilmesi gereklidir. Uygulamada, arşivci mevcut duruma tepki göstermelidir; Jenkinson da, her türlü durumun üstesinden gelebilecek bir dizi temel prensip sağlama girişiminde bulunmuştur. Roger H. Ellis’in belirttiği gibi, “*Manual*’da yer alan ilke ifadeleri geçerli kalmıştır ve Jenkinson’un arşiv tanımlaması, muhafaza kavramı ve arşivcinin görevleri üzerine yaptığı açıklamalar İngilizce konuşulan ülkelerde arşivin temel prensipleri olmaya devam etmiştir”⁵⁵.

Schellenberg, arşivcilik mesleğine, kayıt hacim-
lerindeki artışın yeni ve önemli bir sorun yarattığı bir zamanda başlamıştır. Arşiv teorisi ve ilkelerinin önemini kabul etmekle birlikte Schellenberg, çoğunlukla somut problemlerin analizini çabuklaştırmayı tercih etmiştir. Buna göre, yazıları, çağdaş kayıtları ve bu kayıtların araştırma için potansiyel kullanımını da kapsayan arşiv tanımlamasının yeniden değerlendirilmesiyle birlikte pratik bir esneklik de gösterir. Belki de Schellenberg’in en önemli ve kalıcı katkısı değerlendirme üzerine olan söylemidir. Öte yandan, özel koleksiyonların kamu kayıtlarıyla aynı şekilde işlenebileceği yönündeki ısrarı ve arşivciler ile kütüphaneciler arasında işbirliği için yaptığı çağrı da unutulmamalıdır. Bütün arşivciler, Schellenberg’in çağdaş kayıt yığınlarının yarattığı problem ile yüzleşmedeki istekliliğini ve bunu yapmaktaki başarısını takdir etmeli ve bu davranışına hayranlık duymalıdır.

İki arşivci arasındaki farklılıkların çoğunlukla ilkelerden çok vurgular üzerinde olduğunu da unutmamak gerekir. Fikirlerindeki kutuplaşmalar, her ikisinin de elde ettiği olumlu kazanımları gölgeleyebileceğinden, uçlara taşınmamalıdır. Jenkinson, arşivcinin birincil görevinin arşivin kendi[siyle ilgilenmek] olduğunu, araştırmacıların ancak ikincil olacağını söylerken aynı zamanda arşivcinin *raison d’etre* (varoluş nedeni) olarak araştırmacıları [student] eklemiştir. Schellenberg ise, araştırma ihti-

50 Schellenberg, “Archival Training in Library Schools”, *American Archivist*, 31 (April 1968), s. 164.

51 *A.g.e.*, s. 164-65.

52 *A.g.e.*, s. 162-63.

53 *A.g.e.*, s. 158.

54 Jenkinson, *Manual*, s. 123-24; Schellenberg, “The Future of the Archival Profession”, *American Archivist*, 22 (January 1959), s. 58.

55 Roger H. Ellis, “Introduction to the Re-issue of the Second Edition“ of Jenkinson’s *Manual*, 1965, s. xi.

yaçları üzerine odaklanmış, ayrıca değerlendirme konusunda da arşivcinin “ilk zorunluluğunun devletin ihtiyaçlarını karşılayacak bilgileri içeren kayıtları koruması” olduğunu ifade etmiştir⁵⁶. Jenkinson, arşivcinin amacının, “önyargısız olarak ve olası sonuçlarını düşünmeksizin bilgiye erişmeyi isteyen herkese sağlaması” olduğunu söylerken, Schellenberg de, arşivciyi “doğrunun bekçileri”⁵⁷ olarak adlandırmıştır. O halde, [tartışmayı] temel bir mutabakat ile sonuçlandırmak rahatlatıcı görünüyor. Elbette dünyanın İngilizce konuşulan bölümündeki arşiv teorisi ve uygulamaları Sir Hilary Jenkinson ve Theodore R. Schellenberg ile başlayıp bitmemektedir; ama her ikisinin de bu mesleğin olgunlaşmasına büyük katkıları olmuştur. İkisinin de fikirleri, başka bir sebebi olmasa bile, sadece bu sebeple tekrar tekrar gözden geçirilmeyi hak etmektedir.

Kaynakça

Arşivcilik Terimleri Sözlüğü, çeviren ve genişleten Bekir Kemal Ataman, İstanbul 1995.

Bolotenko, George. “Archivists and Historians: Keepers of the Well”, *Archivaria*, 16 (Summer 1983), 5-25.

Committee on Departmental Records, Report (London: HMSO, 1954), Cmd. 9163.

Davies, James Conway. *Studies Presented to Sir Hilary Jenkinson*, Oxford 1957.

Ellis, Roger H. “Introduction to the Re-issue of the Second Edition“ of Jenkinson’s *Manual*, 1965, xi.

Feith, Johann Adriaan, FRUÏN, Robert ve MUL-
LER, Samuel. *Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archiven*, Groningen 1898.

Geller, Lawrence D. “Joseph Cuvelier. Belgian Archival Education, and the First International Congress of Archivists, Brussels, 1910”, *Archivaria*, 16 (Summer 1983), 26-34.

Jenkinson, Hilary. *A Manual of Archive Administration*, London 1922.

_____. “Roots” *Journal of the Society of Archivist* (1960-1964), 131-138

56 Jenkinson, “The English Archivist”, s. 255; Schellenberg, *Appraisal*, s. 25.

57 Jenkinson, “The English Archivist”, s. 258; Schellenberg, *Modern Archives*, s. 236.

_____. “The Choice of Records for Preservation: Some Practical Hints”, *Library Association Record*, 41 (November 1939), 543-544.

_____. “The English Archivist: A New Profession”, (1947), ed. Roger H. Ellis ve Peter Walne. *Selected Writings of Sir Hilary Jenkinson*, Gloucester 1980, 236-259.

[Johnson, H.] “Memoir of Sir Hilary Jenkinson”, *Studies Presented to Sir Hilary Jenkinson*, ed. J. Conway Davies, London 1957, xiii-xxx.

Jones, H.G. *The Records of a Nation*, New York 1969.

Mccoy, Donald R. *The National Archives*, Chapel Hill 1978.

Nesmith, Tom. “Archives from the Bottom Up: Social History and Archival Scholarship”, *Archivaria*, 14 (Summer 1982), 5-26.

Rhoads, James B. “An Archivist of Intellect and Industry”, in “In Memoriam”, *The American Archivist* 33 (April 1970).

Schellenberg, Theodore R. “A Nationwide System of Controlling Historical Manuscripts in the United States”, *American Archivist*, 28 (July 1965), 409-412.

_____. “Archival Training in Library Schools”, *American Archivist*, 31 (April 1968).

_____. *Modern Archives: Principles and Techniques*, Chicago 1956 ve 1975.

_____. *The Appraisal of Modern Public Records* (Bulletin No. 8 of the National Archives, 1956).

_____. “The Future of the Archival Profession”, *American Archivist*, 22 (January 1959).

_____. *The Management of Archives*, New York 1965.

Smith, Jane F. “T.R. Schellenberg: Americanizer and Popularizer”, *American Archivist*, 44 (Fall 1981).

_____. “T.R. Schellenberg and in the Multi-Authored “In Memoriam: T.R. Schellenberg, 1903-1970”, *American Archivist*, 33 (April 1970), 190-202.

Stapleton, Richard. “Jenkinson and Schellenberg: A Comparison”, *Archivaria*, 17 (1983/1984), 75-85.

Taylor, Hugh A. *The Arrangement and Description of Archival Materials*, Munchen 1980.

ARŞİV BİLİNCİNİN TOPLUMA YANSIMASI*

AWARENESS OF ARCHIVES IN THE SOCIETY

* Bu makale, 29 Kasım 2012 tarihinde VII. Arşivcilik Günü ve Hazine-i Evrâk'ın Kuruluşunun 166. Yıldönümü Etkinlikleri çerçevesinde düzenlenen "Arşiv Bilinci ve Arşiv Mevzuâtı" konulu panelde sunulan tebliğ metnidir.

Sinan ÇULUK

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. E-posta: sculuk@gmail.com

Sayın Başkan,

Şahsınızda değerli hazirunu en derin saygılarımla selamlarım. Arşivcilik mesleğine ömrünü gönülünü vermiş, bu yola mesaisini vakfetmiş tüm meslektaşlarımızın Arşivcilik Günlerini kutlarım.

Öncelikle belirtmeliyim ki "Arşiv Bilincinin Topluma Yansıması" başlığındaki arşivden Osmanlı Arşivi'ni kastediyoruz. Kamu ve özel sektörün diğer arşivlerini bu tebliğin kapsamı dışında tutuyoruz.

"Arşiv Bilincinin Topluma Yansıması" başlıklı bir sunumun ilk muhatabı muhakkak ki bu salondaki değerli dinleyicilerdir. Görüyoruz ki, sade vatandaşın meslektaşlarımıza, akademisyen, araştırmacı ve bürokratlarımızdan siyasilerimize kadar bir dinleyici profili mevcuttur. Öyle ise arşiv bilincinin yansıdığı toplum, buradan yola çıkılarak aynileştirilmelidir. Buna istinaden kategorik olarak bu toplumu sade vatandaş, akademisyen ve araştırmacı, bürokrat ve siyasiler olarak üçe taksim etmek başlangıç itibarıyla doğru bir adım olacaktır kanaatindeyim.

Haliyle arşivcilerin kendisi nerede kaldı diyebilirsiniz. Burada işin öznesi zaten arşivcidir. Arşivcinin ortaya koyduğu değerler ve üretimi itibarıyla, mesleğin tesiri altında şekillenen veya erişilemeyen bir ortam söz konusudur. Bu yansımayı arşivcinin kabiliyeti ve yetkileri belirler. İyi bir yönetim organizasyonu ile de toplumun ihtiyaçlarının yerine getirilmesi mümkün olur. Dolayısıyla toplum fertlerinin ortak arşiv bilincinin mükemmel şekilde oluşturulması bu kategorilerde karşılıklı olarak fayda sağlayacaktır. Ne var ki, kategorileştirdiğimiz sınıfların bugüne kadar sadece kendilerine bir fayda temini cihetine gitmelerinden dolayı hâlâ toplumun ihtiyaçları sağlanamamaktadır.

Meseleyi ana hatlarıyla ortaya koyduktan sonra artık ayrıntılara geçmemiz mümkündür. Öncelikle sade vatandaş için arşiv nedir? Bir kere zaten arşiv topluma yabancı bir kelimedir. Onu anlayacak kudrete erişinceye kadar pratik bazı uygulamaları olması gerekirdi. Ne ailesinden ne de yakın çevresinden böyle bir ihtiyaç hissettirilmedi. İnsanlar bugün bile çöp evlerde yaşayan hastalıklı tipler hariç her nevi kâğıdı ilk fırsatta çöpe gönderir. Bunda da ev hanımlarımızın etkisi çok büyüktür. Bir parça kâğıdın ortalıkta durması nedense kadınlarımızın bütün ayarını bozar. Ödenmiş fatura makbuzlarını bile saklamayız. Bu sayede uyanık girişimcilerin mükerrer taleplerine çok kişi paralarını kaptırır. Kendi aile arşivi olan kaç ailemiz vardır. Üçüncü nesilden önceki cedlerinin isimleri çoğumuz için muammadır. Zaten mezartaşı masraflı ve sıradan insanlar için adetten değildi. Dedelerin mezar yerleri bile belli değildir. İnsanlarımız aile lakaplarını bile yeni düzende soyadı olarak kendilerine layık görülen isimlere kaptırmışlardır. Bir meraklı torun, merakını nasıl giderecek, aile köklerini nasıl bulacak. Bu durumda arşiv devreye girebilir mi acaba? Haydi, arşivden bir arkadaş veya arşivden birini tanıyan bir aracı arkadaş aranır. *Ben bilmem ne köyündenim benim dedelerimi bir araştırıverseniz.* Be adam sen kendi dedeni bilmezsen ben nereden bulayım. Arada sırada "benim dedem paşaymış, benim dedemin at sırtında bir günde gezilen çiftliği varmış" hayaliyle müflis tüccarın eski alacak defterlerini karıştırması gibi bazılarının da aklına arşivi karıştırmak gelir. Gelgelelim astarı yüzünden pahalı. Vatandaşın ihtiyacını giderecek teknik donanımı olmadığından bu bahis kapanır, vazgeçip gider ve kafasından arşivi ebediyen çıkarır. Bir de define haritası peşinde olanlar var ki onlar da bir gün hayallerindeki haritayı arşivden bulacaklarına kesin inanmışlardır. Allah selamet versin.

Arşive gelmeyen, aklından geçirmeyen, yerini bile bilmeyip de siyasi angajmanları itibarıyla Osmanlı Arşivi'ne özel ilgi duyan bir kesimi de unutmamalıyız. Bunlar içerisinde önemli bir kısmı için Osmanlı Arşivi "Bulgarlara satılan arşiv" cümlesiyle eş anlamlıdır. Yeni tanıştığım muhafazakar insanların "Nerede çalışıyorsun" sorusunun cevabı olarak "Osmanlı Arşivi" dememle birlikte "Vay şu Bulgarlara satılan arşiv" cümlesi istisnasız duyulmaktadır. Türkiye'nin muhafazakar bünyesinin giderek toplumdaki yerini arttırması, sosyal medyada da bilhassa Bulgaristan'a satılan evrak hususunda çeşitli mugalatalara sebebiyet vermekte, çoğunluğu bu konu üzerinden belli hedeflere çakmaktadır. Bu bahsi kapatırken net olarak söyleyebilirim ki sade vatandaşlarımızın kahr ekseriyetinde bir arşiv bilinci yoktur ve ihtiyaç da hissetmemektedirler.

Akademisyen ve araştırmacılarımız ise birkaç kısımda ele alınabilir. Kimi akademisyenler için birkaç belgenin referans olarak verilmesi makalesini daha süslü, ikna edici göstereceğinden arşive girmese olmaz inancındadır ve gerisi angaryadır. Aslında yüksek lisans ve tez aşamasında çok heyecanlı ve coşkuludur. Benim de arşivde en sevdiğim kesim tez hazırlayan araştırmacılarımızdır. Hayatlarının her anını arşivde geçirmek istiyor gibidirler. Bahçedeki sosyalleşmeleri, içilen çaylara eşlik eden sohbetlerin derinliği her birinde arşive hayranlık hissini muazzam tahrik eder. Ne oluyor, nasıl oluyorsa akademik rütbe ve basamaklar ilerledikçe pek arşivin yüzüne bakılmaz. Birkaç belge mi lazım oldu, öğrencilere ödev verilerek tedarik edilir. Zaten artık katalog tarama gibi uzun ve meşakkatli yollar büyük ölçüde bilgisayardan tarama yapılabilmesi sayesinde aşılmıştır. Birkaç DVD veya CD ile birkaç yıllık çalışmanın malzemesi toparlanır. Arşiv artık yazılan kitap, makale ve alınan puanlarla itibarı ölçülen bir yerdir. Bazıları ise hiç arşive gelmeden bilgisayar üzerinden yaptıkları katalog taramasında elde ettikleri künye ve özetlerle telif eserler ortaya koymaktadırlar. Bunlardan bazılarına bu hususu dile getirdiğimde "Devletin arşivine güvenmeyeceğim de kime güveneceğim" tarzı övgü mü, yergi mi olduğu pek anlaşılamayan cevaplar aldığımı da belirtmeliyim. Ancak halen ilmin hakikatine vakıf ve disiplini elden bırakmayan çok sayıda hakiki akademisyeni de saygıyla zikretmemiz boyumuzun borcudur.

Arşivcilerin araştırma yapmaması bazı akademisyenler için en olmazsa olmaz kaidedir. Zinhar

arşivci bir araştırma yapmasın. Bu konuda en büyük çekince arşivcinin kendi araştırması için bazı belgeleri saklayıp, araştırmacıya çıkarmaması şeklinde tezahür eder. Bu husus tarihin derinliklerinde vuku bulmuş ancak nadir birkaç örnek halinde kalmıştır. Sürekli bu korkunun dışı vurulmasının arşivçi açısından çözümü yoktur ve sadece araştırmacının önyargılarından kurtulmasıyla halledilir. Bir tarihte Osmanlı Arşivi'nin hizmet içi eğitim çalışmaları sırasında Milli Prodüktivite Merkezi uzmanlarının seminerlerine katıldık. Bize hizmet sunulan muhatabın *müşteri* olarak adlandırılması gibi mekanik bir öneri getirdiler. Bunu dile getirmenin bile bizi ve saygıdeğer araştırmacılarımızla hocalarımızı rencide edeceğini söyleyerek reddettik. Aslında günümüzde hastanelerde hastaların bile müşteri olarak görüldüğünü bildiğimizden arşivde de bu durum gerçekleşseydi, yani "müşteri odaklı hizmet sunuyoruz" tarzında bir üslup geliştireydik nasıl bir tepki alırdık hala merak ediyorum. Çünkü akademik camiadan bir kesimi kendini hizmet almakla bizi de hizmet vermekle yükümlü görmekten öte gidememektedir. Arşivin eski emektarı olup ayrılan ve akademisyenlik başta olmak üzere farklı mesleklere intisap edenlerden bir kısmı hariç çoğunluğu arşivden ve personelinden ruhen ayrı düşmektedirler. Kendileriyle aynı kaderi paylaşmasak bile sonuçta akademisyenlerin de hasat devşirecekleri tarlaları arşivlerdir. Buralarda mevcut belgeleri sadece bugünün tüketimi için değil geleceğe sağlam bırakmanın yollarını da düşünerek kullanmalıdırlar. Bu hizmeti sağlayan personelin ve fiziki şartların olumsuz yanları üzerine kesinlikle akademik namus gereği sessiz kalmamalıdırlar. Devletin yetkili organları ve kamuoyunu aydınlatma görevi bilhassa sosyal bilimcilerde neredeyse sifra immiştir. Kökü dışarıda birtakım sermaye gruplarının hazırlattığı raporlar ve değerlendirmeler ile kamuoyu ve hükümetler yanlış istikametlere yönlendirilirken bu toprağın sesi olması gereken hakiki aydınlar arşiv konusunda sessiz kaldıkları gibi her konuda da seslerini çıkarmamaktadırlar. Meydan yetkisiz ve bilgisiz kişilere kaldığında da hep beraber şikâyet etmektedirler.

Üçüncü kategoride ele almamız gereken kesim siyasiler ve bürokrasi ise arşivden ne anladıkları konusundan hala sağlıklı değerlendirme yapamadığımız grubu oluşturmaktadırlar. Muallim Cevdet'in tasnif heyeti başkanı iken zamanın Başvekâlet Müsteşarı Kemal Gedeleş'e sunduğu istifa mektubunda isti-

fasına gerekçe gösterdiği ve eleştirdiği hususların arşivde geçen 23 yıllık meslek hayatımda da her an canlı ve taptaze olarak bürokrasimizde yaşatıldığına şahit oldum. Bu nasıl bir teamül ve gelenektir ki bir arpa boyu ilerleme kaydetmiyor. Bir kanun ve yetkilendirilme olmadan işlerin nasıl yürütüldüğü merak edilmiyor. Sadece rakamsal verilerle yapılan işin boyutu ölçülüyor. Arşivde kaç kilometre raf uzunluğu mevcut, bu sene kaç katalog çıktı, ne kadar belge tasnif edildi, kaç araştırmacıya hizmet verildiğinin ötesinde bu arşivin toplum nezdindeki önemi düşünülüyor. Bu nasıl bir güçtür ki kırk yıldır her hazırlanan kanun tasarısını kadük bırakabiliyor. Üstelik bürokrasideki herkes “Osmanlı Arşivi bizim için çok önemli” şeklinde fikir belirtirken bunlar olabiliyor. Bu muammayı halledecek bir miftahımız elde mevcut değildir. Bu tebliğin kapsamından hariç kurumların arşivleri hala kalitesiz ve düzeni bozan personelin sürüldüğü yerler olarak görülüyor.

Aslında Hazine-i Evrak zamanında bile işler dışarıdan yönlendirilen komisyonlarla yürütülüyordu. İbnülemin’in 1911 senesindeki Yıldız Evrakı tasnif heyetinden başlayarak 1919 Ali Emiri ve 1924’teki İbnülemin tasnif heyetlerinin Hazine-i Evrak ile bir bağlantısı yoktur. 1912’de Harbiye ve 1918’de Maarif Vekâleti tarafından el konulan evrakı Hazine-i Evrak’a dâhil etmeden ve Maarif Nezareti bünyesinde tasnif etmişlerdir. Hazine-i Evrak bu tarihlerde tasnif yapılırken, teşkilatı olan ve personeli arşivcilik tekniklerine vakıf mümtaz bir müessese idi. Ne yazık ki vaktinde müdür olan Mahmud Nedim Bey bu komisyonlara dâhil edilmemiş ve bugünkü nevi şahsına münhasır Ali Emiri, İbnülemin ve Cevdet tasnifi evrakı ile karşı karşıya bırakılmıştır.

Bu durumu Hazine-i Evrak Müdürü Mahmud Nedim Bey’in Hazine-i Evrak’a devredilmeyen tarihi evrak ve defterlerin, kurumu dışında gerçekleştirilen bu gibi tasnif faaliyetlerinden duyduğu rahatsızlığı dile getirdiği ve Başvekâlet Müsteşarlığı’na gönderdiği 27 Kasım 1926 tarihli yazıdan açık bir şekilde anlıyoruz. “...Tanzimat-ı Hayriye’den Fatih

zamanına kadar olan müddete ait ve Hazine-i Evrak haricinde kalan evrak ve kuyudata gelince. Bunlar da Topkapı Sarayı’nda bir mahalde kalmış iken ilan-ı Meşrutiyet’i müteakip 600 küsur arabada, bera-yı tasnif mülga Babıâli’de Sadrazam Cevad Paşa merhum tarafından inşa ettirilen kütüphaneye nakl ettirilerek, bir vakitler Tarih Encümeni ve bir vakitler Sadaret ve birbuçuk sene kadar bir zamanda Ali Emiri Efendi merhumun taht-ı riyasetinde teşekkül eden encümen tasnifiyle meşgul olmuştur. İstanbul’un istirdadı üzerine umum devairle beraber mezkûr encümen de lağv edilerek işe Maarif Vekâleti vaz-ı yed eylemiştir. **Şimdiye kadar bu işle meşgul olanlar meyânında çok âlim, fazıl, tarih-şinâs zevat bulunmuş ise de evrak tasnifine ve dosya muamelatına vakıf olmamaları hasebiyle göze görünecek bir iş görülememiş ve bu uğurda sarf edilen birçok paralar, hemen heder olmuş derecesinde kalmıştır.** On beş, on sekiz sene beri uğraşıldığı halde mesela evkafa ait bir evrak, umur-ı maliyeye dair bir kayıt, siyasyata ait bir vesika sual olursa muvafık cevap almak mümkün değildir. Vesaik-i mezkûre meyânında zuhur eden binlerce defter ise henüz tertib-i mahsûsuna vaz’ edilemediğinden bunlardan bir kayıt bulup lüzûmunda irâ‘esi imkânı hâsıl olamamış, hulâsâ, Hazine-i Evrak’a alınmış aksamiyla kâbil-i kıyâs bir hâle ifrağ edilememiştir.”¹

O zamandan bu güne kadar Mahmud Nedim Bey’in yakındığı hususlar, bütün gelişmelere rağmen halen devam etmekte ve bu topluma yön verecek olan ahalinin istekleri, akademisyenlerin bilgeliği, siyasilerin işbiriciliği kangren haline gelmiş bu uzvu bir türlü tedavi edememektedir. Bu bilinç kapasitesi ile yakın bir gelecekte de iyileşme mümkün görülememektedir.

Beni dinleme nezaketini gösterdiğiniz için saygılarımı sunarım.

1 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10.17.99.5.

DÜNDEN BUGÜNE KALİTE ANLAYIŞI HAKKINDA BAZI TESPİT VE DÜŞÜNCELER

FINDINGS AND THOUGHTS ABOUT THE PERCEPTION OF QUALITY FROM THE PAST TO THE PRESENT

Fuat YAVUZ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. E-posta: fuatyavuz_56@hotmail.com

Kalite, değişik tanımlarına ve algılarına rağmen hemen hemen bütün toplumlar tarafından ortak bir değer faktörü olarak günümüze gelmiş ve günümüzde de hayatın hemen her safhasında kendini göstermektedir.

Kalitenin anlayışının, insan unsurunun gerek iş hayatında gerek sosyal ilişki ve faaliyetlerinde ve gerekse hayatın diğer alanlarında olmazsa olmazların başında geldiğini ifade etmemiz sanırım yanlış olmayacaktır.

Günümüz toplumları verilen hizmetleri ve yapılan üretimi muhakkak surette kalite standartları çerçevesinde değerlendirmekte, standartlara uygun olarak verilmeyen hizmet ve üretime çoğunlukla itibar etmemektedirler. Bu durum aynı zamanda kurum ve kuruluşların faaliyet alanlarıyla ilgili olarak rekabet yapabilmelerinin tayin edici faktörü şeklinde algılanmaktadır. Dünya'nın ileri gitmiş toplumları "kalite" anlayışını çok önceleri benimsemişler ve üretimlerini, hizmetlerini bu doğrultuda gerçekleştirmek suretiyle bugünkü modern toplumları oluşturmuşlardır. 1950'li yıllara kadar taklit anlayışıyla üretim gerçekleştiren Japonlar bu tarihten sonra ISO standartları çerçevesinde hizmet ve üretim gerçekleştirmeye başlamışlar ve kısa sürede günümüzün en ileri gitmiş toplumları içerisindeki seçkin yerlerini almayı başarmışlardır. Toplumların kalkınmalarında çalışmak ne kadar önemliyse bu çalışmayı bir nizam ve intizam içerisinde gerçekleştirmek de o derece önemlidir. Gelişigüzel, belli bir disiplini olmayan çalışmalar insan hayatında olduğu gibi toplumların hayatında da başarısızlığı, dolayısıyla geri kalmışlığı getirecektir. Kalkınmış toplumların, özellikle sanayi toplumlarının geçmişlerini anlatan hikâyelerindeki ortak noktalar bunları vurgular.

Bu duruma kendi tarihi perspektifimiz açısından baktığımız zaman; Dünya'nın ilk standardizasyon çalışmaları olarak kabul edilebilecek olan pek çok anlayışın ve kuralın Osmanlı Devleti'nde hayata geçirildiğini görebilmekteyiz. Dünya'nın ilk kalite uygulamalarının belgeleri olarak değerlendirebileceğimiz, 1502 ile 1507 yıllarında II. Bayezid döneminde yayınlanan Bursa, İstanbul ve Edirne İhtisap Kanunnameleridir. Bu kanunnamelerden (TSE tarafından da bastırılan) "Kanunname-i İhtisab-ı Bursa" adlı kitapçıkta devrin pazar esnafının denetlendiğini meyve, sebze ve kıyafet satmanın usul ve esaslarının ayrıntılı bir şekilde anlatıldığını görmekteyiz. Bu kanunnameler, devrin pazar esnafı ile tüketici arasındaki alış verişin sağlıklı olmasını düzenleyen bir belediye kanunu olmalarının yanında tüketicilerin haklarını koruyan ilk gıda maddeleri yönetmelikleridir. Günümüzde her türlü yiyecek maddesinin insan sağlığını tehdit edebilecek katkı ve zararlı maddelerle karıştırılarak gayri sıhhi ortamlarda üretilmek suretiyle tüketiciye pazarlandığını düşündüğümüzde, Osmanlı'nın üretimde ve tüketimde göstermiş olduğu hassasiyetin ne kadar ileri bir anlayışın tezahürü olduğunu daha iyi anlayabiliriz.

İnsan unsurunu daima ön planda tutan Osmanlı, tüketici hakları konusunda da oldukça hassasiyet göstermiş ve yaptırıma yönelik bir duruş sergilemiştir. Kanunname-i İhtisab-ı Bursa (Bursa İhtisap Kanunnamesi)'de meyve, sebze ve kıyafet satmanın usul ve esasları ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Bu bakımdan ihtisabnameleri devrine göre değerlendirdiğimizde; bu tür bir anlayışı bir nizamname şeklinde kaleme alarak uygulama alanına koymak, Osmanlı'daki yüksek devlet geleneğinin bir ifadesi olarak da algılamamız mümkündür. Aşağıda Bursa,

Edirne ve İstanbul İhtisabnamelerinden alınan bazı örnekler bu değerlendirmemizi açık bir şekilde desteklemektedir.

-*Hamallar nalsuz at istihdam etmeyüb ve dağ yükünün iki yükünden ziyade götürmeye.* (hamalların nalsuz at kullanmamalarını ve taşıyabilecekleri kadar yüklenmesini emretmektedir)

-*Ve sirke ve yoğurda su koymayalar. Su katılmış olub bulunursa, teşhir edeler veyahut tahta külah uralar, gezdireler;* (Sirke ve yoğurda su katılmamalıdır. Eğer katan olursa teşhir edilmek suretiyle cezalandırılması.)

-*Ve camilerde dilenci taifesin yürütmeyeler.* (Buradan da cami önlerinde dilencilerin dilenmelerinin yasaklandığını anlıyoruz.)

-*Ve sirke ve yoğurda su koymayalar. Su katılmış olub bulunursa, teşhir edeler veyahut tahta külah uralar, gezdireler.* (Sirke ve yoğurda su katarak haksız kazanç ve halkın sağlığıyla oynayanların cezalandırılacağı belirtilmektedir.)

“Osmanlıda çırakların hem eğitimleri hem de yaptıkları işin kontrolü ustaların sorumluluğunda olup, ürün kalitesini güvence altına almaları bu günkü kalite anlayışının temellerini oluşturmaktadır.”

“İslam’ın ilk yıllarından beri var olan “İhtisap Müessesesi”; malların, kalite standartlarının altına düşürülmemesi, ucuz ve sağlık şartlarına uygun olarak tüketiciye ulaştırılması ve esnaf kontrolü gibi pek çok konuda müşteri memnuniyeti için çalışmaktaydı.”

Dönemin çarşı-pazar esnafının devlet tarafından denetlenerek, tüketicinin korunduğunun yazılı belgeleri olan bu kanunnamelerden aldığımız yukarıdaki birkaç örnek maddeden de anlaşılabilir. Osmanlı dönemi Bursa, İstanbul ve Edirne İhtisap Kanunnameleri günlük hayatın getirmiş olduğu tüketici ile esnaf arasındaki alış veriş düzenleyen yazılı standardizasyon örnekleri olarak günümüzdeki standart çalışmalarına ışık tutmaktadır.

Kalite anlayışıyla ilişkilendirebileceğimiz bir diğer yapılanma “**Ahilik Teşkilatı**”dır.

Osmanlı devletinden önce Selçuklular döneminde ortaya çıkarak özellikle esnaf içerisinde teşkilatlanan Anadolu’da yaşayan halkın sanat, ticaret, ekonomi gibi çeşitli meslek alanlarında yetiştirmelerini sağlayan, onları ahlaki yönden yetiştiren, çalışma hayatını iyi insan meziyetlerini esas alarak düzenleyen bir teşkilatlanmadır. Bu teşkilatın kendi

kural ve kurulları vardır. Günümüzün esnaf odalarına benzer bir işlevi olan Ahilik iyi ahlakın, doğruluğun, kardeşliğin, yardımseverliğin kısacası bütün güzel meziyetlerin birleştiği bir sosyoekonomik düzendir. **Ahilik Teşkilatı** Ahi Evran tarafından kurulmuştur.

Azerbaycan’ın Hoy kasabasında doğan Şeyh Nasrettin Mahmut el Hoyi (Ahi Evren) Ahilik Teşkilatı’nın kurucusu sayılmaktadır.

Ahilik Teşkilatı Selçuklular döneminde ekonomik ve ticari faaliyetlerin yanı sıra, askeri ve ticari faaliyetlerde de bulunmuş, Osmanlı Beyliği’nin kuruluşunda ve güçlenmesinde etkin rol oynamışlardır. Aşık paşazade, Osmanlıların kurulmasında etkin olan 4 unsur arasında Ahiliği de belirtmektedir. İlk Osmanlı padişahlarının ve vezirlerinin çoğu Ahi Teşkilatı’na mensuptur. Ahi Teşkilatı’nın Müslümanlara has bir kurum olarak iş görmesi 17. Yüzyıla kadardır. Osmanlı Devleti’nin hâkimiyet alanı genişleyip, gayrimüslim oranının artmasıyla farklı din ve inançtan kişilerin ortak çalışması zaruri olmaya başlamıştır. Din ayırımı gözetilmeden ortaya çıkan bu kuruluşa da **gedik** denmiştir. 1727 yılından itibaren rastladığımız bu kavram Türkçe bir kelime olup, *tekel* veya *imtiyaz* anlamına gelmektedir. Kavram olarak “Osmanlı bünyesindeki esnaflığa ve sanatkârlığa girişi tetkik etmek” demektir. Bu kurum yapı olarak Ahilikten farklı olmamakla birlikte ömrü onun kadar uzun olmamıştır. Zira 1838 Balta Limanı Antlaşması’yla tekel idaresi ortadan kalkmış ve gedikler çözülmüştür. Selçuklulardan ve Osmanlı’nın neredeyse son dönemlerine kadar özellikle Ahilik teşkilatının etkinliğini sürdürdüğünü çeşitli tarihi kaynaklardan anlıyoruz. Bazı araştırmacılar ve tarihçiler Ahiliğin Türklerin bir Rönesans’ı olduğunu ifade ederler. Bazıları ise Ahiliğin; Toplumsal sorumluluk, Hizmette mükemmellik, dürüstlük ve doğruluk, ortak yaşama şeklinde ifadesini bulan ilkeleriyle sosyal hayatın şekillenmesinde önemli rol üslendiğini belirtmektedirler. Yazımızın esasını elbette ki Ahilik ve Gediklik müesseseleri teşkil etmemektedir. Bu kavramlar; gerek Selçuklu döneminde ve gerekse Osmanlı döneminde kalite bilincinin önemli birer yapı taşları olmuşlar ve toplum hayatının dizaynında önemli görev üstlenmişlerdir.

Yukarıda kısaca tanıtmaya çalıştığımız bu oluşumlar, teşkilatlar ve hazırlanan kanunnamelerin hepsinin ortak bir yönü bulunmaktadır. O da, insan unsurunun bulunmuş olduğu her yerde düzeni, kaliteyi ve verimi sağlayarak hayatın getirmiş olduğu

külfetleri, sıkıntıları mümkün olduğunca ortadan kaldırarak hayat standardını yükseltmektedir.

Geçmişte Ahilik teşkilatı ile Bursa, İstanbul ve Edirne İhtisap Kanunnameleri vb. kurum ve kurallar marifetiyle sosyal hayatın önemli unsurlarından olan üretim, pazarlama, alış-veriş gibi faaliyetlerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi sağlanmaktaydı. Aslında insanın olduğu her ortamda hayatın kolaylaşmasını sağlamak amacıyla bu tür kurallar ve kurullar her zaman olagelmıştır.

Tarihi örnekler vererek ifade etmeye çalıştığımız Kalite çalışmaları günümüzün de en önemli olmazsa olmazları arasında yer almaktadır. Bu konu hakkındaki mülahazalarımızı ortaya koymadan önce “Kalite” kavramı ile ilgili olarak lügatlerin nasıl bir tanım yaptığına bakalım.

Kalite: Bir ürünün bilinen en iyi özellikleri bünyesinde taşıması durumu.(TDK) Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan Büyük Türkçe Sözlük’te kalite kavramı bu şekilde tanımlanmaktadır.

Günlük hayatımızda da sık sık kullandığımız bu sözcük kendisi küçük fakat taşıdığı anlam itibarıyla çok büyüktür. Kalite hayatın her aşamasında modern ve eğitilmiş insanın ayrılmaz bir parçasıdır. Sık sık sosyal ilişkilerimiz esnasında kullandığımız; kaliteli elbise, kalitesi yüksek eğitim, kaliteli toplum, kaliteli yönetim şekli gibi. örnekleri çoğaltmamız mümkündür.

Tarih boyunca insanın olduğu her ortamda yapılan iş, eylem, üretim, eğitim, hizmet, savaş, barış ve benzeri tüm faaliyetlerin bir düzen, disiplin ve belli bir hiyerarşi içerisinde yapıldığı zaman başarılı olduğunu, sonuca ulaşıldığını görmekteyiz. Gelişigüzel ya da gayri ciddi bir anlayışla ortaya konulan hiçbir işin, eylemin başarıya ulaşma şansı tesadüfler hariç bulunmamaktadır.

Bu noktada herhangi bir kurumun yönetimini ele alalım. Eğer söz konusu kurum üzerine almış olduğu misyonunu gereğine uygun olarak gerçekleştirmek isterse muhakkak surette yaptığı çalışmayı, “bu hizmet veya üretim alanı olabilir” bir proses anlayışı içerisinde yani planlayarak, uygulayarak, kontrol ederek ve önlem alarak yerine getirmek durumundadır. Bunun dışında tercih edilen bir yaklaşımın istenilen başarının elde edilmesine hiçbir katkısı olmayacaktır. Ayrıca buna ilave olarak kalite sistemlerinin olmazsa olmazlarının belki de en önemlisi ekip (takım) çalışmasıdır. Nedir takım çalışması? Yürütülen iş veya hizmetin gerçekleştirilmesi esnasında en üst

yöneticiden en alttaki çalışana kadar uyum içerisinde olmaktır diyebiliriz. Bu sistemde çalışanların görev tanımları vardır. Her çalışan yapacağı işin ne olduğunu ve o işle ilgili olarak bilgi birikimine sahip olmak durumundadır. Eğer yetersiz bilgiye sahipse ilgili alanla alakalı eğitim alması şarttır. Yani çalışanların işiyle ilgili olarak mutlaka eğitilmeleri gerekmektedir. Bu husus gerek hizmet sektöründe ve gerekse üretim sektöründe günün şartları göz önünde bulundurularak, ihtiyaçlar çerçevesinde yapılması gereken önemli faaliyetlerdendir.

Kalite sistemlerinin bir diğer olmazsa olmazını teşkil eden özelliklerinden birisi, idarecilerin veya yöneticilerin işin ya da hizmetin gerçekleşmesi merhalesinde ellerinde bulundurdukları yetkiye dayanarak gereksiz müdahalede bulunmamalarıdır. Bu sistemlerde idareci-yönetici işin koordinesini ve gidişatla ilgili olarak denetimini yapmakla mükelleftirler. Yerli yersiz müdahalede bulunmalar hem işin gerçekleşmesinde hataya sebep olacak hem de çalışanların moral motivasyonunda (isteklendirme) olumsuzlukların yaşanmasına sebep olabilecektir. Bu itibarla, zaten kalite yönetimlerinin tesisi için uyulması gereken ve önceden standart değerler göz önünde bulundurularak hazırlanan talimatlar, prosedürler, görev tanımları, formlar gibi dokümanlar işin veya hizmetin gerçekleştirilmesi aşamasında uyulması gerekli önemli dokümanlardır. Burada azami dikkati gerektiren husus, hazırlanan bu dokümanların işi ve ya hizmeti en iyi şekilde tanımlaması ve çalışanları bu doğrultuda yönlendirmesidir.

Artık günümüz dünyasında toplumlar kalkınmanın temel gereği olarak ISO standardizasyonu anlayışını kabul ediyor ve yaptıkları çalışmalarda ve hizmetin gerçekleştirilmesinde tercihlerini bu doğrultuda yapıyorlar.

Kalite Yönetim Sistemlerinin temel felsefesi, işin dokümanite edilmesi yani tanımlanması ve bu şekilde hizmetin ve ya üretimin kusursuz ya da en az kusurla gerçekleşmesini sağlamak oluşturmaktadır. Bunu yaparken de muhakkak surette yapılacak iş ve işlemlerle ilgili dokümanların çok iyi hazırlanması gerekmektedir. Teknolojik gelişmeler, mevcut yapılanmalarda oluşabilecek değişimler gibi durumlarda, ilgili dokümanın revize edilerek güncellenmesi gerekir. Kalite Yönetim Sistemleri, başta yönetim mekanizması olmak üzere tüm çalışanlara kolaylık getirmektedir. İşin tanımı yapılmış ve ilgili talimatlar, prosedürler formlar vb. dokü-

manlar hazırlanmış olduğu için yapılması gereken şey bunlara uymaktır. Bu noktada yönetimin üzerine düşen görevi, görev tanımları doğrultusunda iş ve hizmetin gerçekleştirilmesini sağlamaktır. Ayrıca bu sistemin bir diğer faydalı yanı, yönetim bazında bazı idarecilerce tercih edilebilen “ben yaptım oldu” şeklinde ifade edebileceğimiz istişareye, araştırmaya ve değerlendirmeye dayanmayan yaklaşımları ortadan kaldırmak suretiyle hatalı iş ve işlemleri azaltmasıdır. Burada ifade edilen hususların, gerçek manada tesis edilmiş Kalite Yönetim Sistemleri için geçerli olduğunun altını çizmemiz gerekmektedir. Başarılı bir Kalite Yönetim Sistemi'nin tesisi; hizmet alanlara olduğu kadar hizmet verenlere yani çalışan memnuniyetine verdiği değer ile ancak mümkün olabilmektedir. Bu bakımdan hem müşteri memnuniyetinin hem de çalışan memnuniyetinin sağlanması, beklentilerin karşılanması sağlıklı bir Kalite Yönetim Sistemi'nin oluşturulmasında hayati önem taşımaktadır.

Yazımızı kısaca toparlarsak; “kalite” kavramının tarih boyunca insanın olduğu her ortamda bir şekilde bulunduğunu, gerek sosyal hayatın ve gerekse iş hayatının vaz geçilmezleri arasında ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir. Kalite anlayışının Selçuklular ve Osmanlılar döneminde de adı bu günkü şekliyle olmasa bile çarşı-pazar esnafının denetlenmesi amacıyla hazırlanan kanunlar, nizamnameler şeklinde iş hayatının değişik safhalarında yer almıştır. Bize ait olduğunu tarihi belgelerle de teyit edebildiğimiz bu önemli anlayışın uzun bir dönem adeta terk ettiğimizi ve özellikle batılı devletlerin sahiplendiğini, günümüzde de yaklaşık yüz yıllık bir süreden beri bu kesimlerin sanayi ve hizmet alanında standardizasyon çalışmalarına geçerek bu günkü kalkınmışlıklarını sağladıklarını ifade edebiliriz.

Ayrıca geçmişte Türk-İslam toplumunun ortaya koyarak halkın değişik şekillerde kandırılmasının önüne geçen, işinin ehli meslek erbabının yetişmesine önyak olan Ahilik teşkilatı ve Bursa, Edirne, İstanbul ihtisap kanunnamelerinin günümüzün kalite anlayışlarının temelini oluşturduklarını ifade etmemiz sanıyorum yanlış olmayacaktır. Burada altını çizmemiz gereken bir husus yıllarca ecdadımızın mükemmel bir şekilde toplum hayatını dizayn etmek, mesleki faaliyetleri en verimli ve problemsiz bir şekilde yürütmek adına yapmış oldukları bu çalışmalar daha sonraki yıllarda terk edilmiş, sonuç olarak da yolsuzluk ve usulsüzlüklerin artmasıyla geri kalmış toplumların ortak kaderini böylece biz de paylaşmış olduk. Bu arada Batılı devletlerin

bizden kopya alarak sahiplendikleri bu anlayışlar sayesinde onların lehine olan şu anki önemli iktisadi ve sosyal farkın ortaya çıkmış olduğunun acaba toplum olarak idrakinde miyiz? Farkında olabilmek dahi ilerisi için önemli bir ümit kaynağıdır.

Her alanda olduğu gibi, başarılı kalite sistemlerinin tesisinin en önemli ayağını insan unsuru teşkil etmektedir. Bu anlamda sistem tek başına yeterli değildir. Öncelikle sistemin gerektirdiği her türlü alt yapının hazırlanması ve bu sistemi uygulayacak olan insan unsurunun en doğru bir şekilde istihdamı gerekmektedir. Yerinde istihdam dediğimiz anlayışın tavizsiz ve liyakate göre yapılması gerekmektedir. Kaliteli üretimin ve hizmetin ancak bu şekilde gerçekleştirilebileceğinin gözden uzak tutulmaması gereği unutulmamalıdır. Kalite anlayışının, sadece bir malın ya da bir hizmetin kusursuz üretimi ve sunulması anlamında değil, her türlü insani ilişkinin, sorumluluk duygusunun, samimiyetin, iş ve çalışma ahlakının, eşitlik ilkesinin, liyakatin de bu kavramın değişik versiyonlarını (sürümlerini) teşkil eden anlamları olduğunu bilmemiz gerekir.

Netice itibariyle; Kalite aslında bir hayat tarzıdır ve hayatımızın her safhasında yaşamamız ve yaşatmamız gerekmektedir. O bakımdan; kaliteli üretimin, kaliteli insan ilişkilerinin, kaliteli hizmetlerin doğruluk, dürüstlük, objektiflik, yardımseverlik ve her alanda yapıcılığın daima kaliteyi ilgilendirdiğini unutmamalıyız. Kalitenin geçmişte ve günümüzde gerek iş hayatımızda ve gerekse sosyal hayatımızdaki yerini anlatmaya çalıştığımız bu yazımızda, ifade ettiğimiz hususlara gereken hassasiyetin gösterilmesi kalkınmışlığımızın habercisi olacaktır diyebiliriz. Kaliteli iş ve insani ilişkilerin hayatın her safhasına hakim olması en büyük temennimizdir.

Kaynakça

Aktepe, Gökhan. “Tarihte İlk Kalite Hareketleri ve Osmanlılar’da Kalite”, *Askon*, Ağustos-Eylül-Ekim 2000, s.6.

Bayram, Mikail. *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya 1991.

Çağatay, Neşet. *Ahilik Nedir?* Ankara 1990.

Kütükoğlu, Mübahat. “Osmanlı İktisadi Yapısı”, *Osmanlı Devleti Tarihi-II*, IRCICA, İstanbul 1999.

Şeker, Mehmet. *İbn-i Batuta'ya göre Anadolu'nun Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayatı ile Ahilik*, Ankara 1993.

SULTAN, WAQF AND CHARITY

PADİŞAH, VAKIF VE HAYIRSEVERLİK

ABSTRACT

Though beneficial activities are witnessed in every region of the Islamic societies, it is obvious that those done by the sultans, the members of the ruling house and the administrative class, especially in terms of the significance of the afore-mentioned activities, have wider scope than the others. That those kinds of activities, when considered only the dimension of waqfs, have been realized with more than thirty-five thousand institutions has proved how much this type of understanding spread around the people. Those organizing the act of charity systematically have to be known as well as the causes that drive people in the Ottoman society to compete with other to be able to do favour for the others.

In this study I have tried to put forward how those activities done for the good of the society are to be evaluated and what the fundamental uses of them are. In other words I have discussed the hopes of the beneficent for their goodness and the rewards they got. Shortly, I have argued out the basic causes of philanthropic activities and aims of the sultans, members of the dynasty and the military class.

Keywords: Ottoman, sultan, society, waqf, charity.

ÖZET

İslam toplumlarında hayırseverlik girişimleri her bölgede görülmekle birlikte, özellikle yapılan faaliyetlerin önemi bakımından padişahların, hanedan üyelerinin ve yönetici zümrenin yapmış olduğu işlerin, diğerlerine göre daha kapsamlı ve büyük olduğu dikkati çekmektedir. Osmanlı devrinde hayırseverliğin sadece vakıflar boyutu göz önüne alındığında, bu tür faaliyetlerin otuzbeşbinden fazla kuruluşla karşımıza çıkmış olması, toplumdaki iyilik yapma anlayışının ne kadar yayıldığını ortaya koymaktadır. Osmanlı toplumunda insanlara faydalı eserler ortaya koyabilmek için kişileri birbirleriyle yarışmaya iten sebepler kadar, hayırseverliği sistemli bir şekilde yönlendirenlerin de bilinmesi gerekmektedir.

Toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan hayır faaliyetlerinin nasıl yorumlanması gerektiği ve iyiliklerden beklenen temel faydaların neler olduğu bu çalışmada ortaya konacaktır. Bir anlamda burada hayırseverlerin yaptıkları iyilikler karşılığında beklentilerini ve bunların toplumda gördüğü faydalardan bahsedilecektir.

Kısacası bu çalışma padişahlar, hanedan mensupları ve askerî sınıf mensuplarının sadaka veya vakıf kurmaya yönelik insansever/filantropik davranışlarının kökenlerini ve amaçlarını ele alacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Padişah, Toplum, Vakıf, Hayırseverlik, Sadaka

Ahmet KÖÇ

University of Balıkesir, Faculty of Science and Letters, Department of History, E-mail: ahmetkoc1974@gmail.com

Beneficence or charity¹ is a kind of thank for things bestowed upon one by Allah. In Islamic sense it is stated that charity is assessed in terms of alms obligation and that it is deemed as a virtuous act². Charity that has swiftly spread among the Turks has, along with observance of zakat (offering), helped the culture of alms diffused. In this

context statesmen had frequently encouraged the activities to establish waqfs as a part of the culture noted above.

The spread of waqfs and the culture of almsgiving in the Islamic societies have brought about the questions regarding where the roots of those can be traced. One has to think deeply why the culture in question that has been tried by the Ottomans to be spread throughout 3 continents is identified with establishing waqfs. What are the impulses that have driven the Muslim Turks in this service or why the

1 The two will be used synonymously.

2 Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I(1300- 1600)*, trans. Halil Berktaş, Eren Yayınları, İstanbul, 2000, p. 84.

Ottoman people have actualized their charity by establishing waqfs. Even only the numbers of waqfs, which amounted to 35 thousand, is enough to show the scope of the Turks' benevolence. Waqfs founded by the charitable Turks had a wide range of fields from religious activities to infrastructural health services, and from urbanism to social security. During the Ottoman period the government had many jobs on it observed by those institutions.

There have always been charitable works throughout history either by individuals or states though in different ways of social cooperation and solidarity. Those kinds of works have been called charity, benevolence and generosity; as at the core of this action lies the act of "giving" by the rich to those who are in need. In short these types of activities have become an indispensable part of the Islamic society as in other societies, and named as philanthropy or charity.

Charity matters the beneficiary as well as the beneficent. Because on the one hand it is a donation in terms of Islamic law, and on the other a kind of protection and sustenance of those below in the social pyramid. From this point of view the charity culture maintained by individuals has both met their expectations and enhanced the motivation of those who accept it. By their charitable works the benevolent have continued their status obtained inevitably as a reward of giving, their superiority and prestige in the eyes of the people.³

One has to pay more attention to why the sultans, members of the ruling family and the military class of the Ottoman society had established gorgeous waqfs. The answer of this question is to be found in the Koran. "Spend your wealth for the cause of Allah, and be not cast by your own hands to ruin; and do good. Lo! Allah loveth the beneficent"⁴, "Ye will not attain unto piety until ye spend of that which ye love. And whatsoever ye spend, Allah is aware

3 According to the western writers, to make donations to a particular individual or an institution working in the name of the people is a positive manner for order and stability of the society. Those kinds of charity works, it was believed, were effective to enhance the fidelity of the people felt towards their state, and help them adjust to the political and social system. And these grants done for the lower classes of the society prevented the order from destruction. (Amy Singer *İyilik Yap Denize At: Müslüman Toplumlarında Hayırseverlik*, trans. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, p. 24).

4 Koran, 2/195.

thereof."⁵, "Those who spend (of that which Allah hath given them) in ease and in adversity, those who control their wrath and are forgiving toward mankind; Allah loveth the good"⁶, "Lo! Allah is with those who keep their duty unto Him and those who are doers of good."⁷, The given verses from the Koran emphasizing goodness is interpreted by the Ottomans to do everyone what is unto him. Despite the death of the founders of waqfs the gate of earnest prayer from behind them—as the institutions are everlasting—has never been closed. This culture has its root in a tradition of the Prophet (pbuh) that follows, "When a man dies, his deeds come to an end except for three things: Sadaqah Jariyah (ceaseless charity); knowledge which is beneficial; or a virtuous descendant who prays for him (the deceased)."

Though the word waqf not openly mentioned in the Koran and termed as "sadaqa al-jariyah" (ceaseless charity) in the tradition, every kind of good deeds and abstinence referring to the aims of waqfs have been encouraged. The advices by the Koran heartening "good deeds and abstinence" have been deemed as an order to "come together, help each other and keep solidarity" and they have helped goodness spread. When all those subjects noted up to this line are brought together, people saw the almsgiving culture as the easiest way to attain happiness and wellbeing both here and in the hereafter. Thus they would found monumental buildings here and these buildings would content them in both abodes and help them approach Allah.

In the foundation charters (waqfiyya) written during the reign of Ottomans it was stressed that one would be exempt from responsibilities if one did favour when he could. At length the foundation of these kinds of waqfs had psychological incentives such as leaving a good name behind, namely making his name eventual⁸ as well as drawing near to Allah and attaining bliss in the hereafter. On the other hand among the aims of establishing waqfs there have been various social tendencies like being distingu-

5 Koran, 3/92.

6 Koran, 3/134.

7 Koran, 16/128.

8 In another waqfiyya it reads, "... Though how much wealth and facilities one has, one day life is to come to an end. However, one always wants to live more, to get a position that will help him remembered well, and to be a man that has gained the consent of Allah after one's demise" Nazif Öztürk, "Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları", 1999, p. 35-36.

ished amid one's peers or getting a higher position. What is inferred from the historical documents is that people, after heaping up a considerable sum of wealth, have tried to guarantee their savings.⁹

Farabi, the Islamic scholar, explains charity as man's solidarity after freeing himself from selfishness. In his *Medinetu'l-Fazıla* he notes that "*man can neither sustain himself on his own nor get perfected. But only does he attain perfection by coming together and cooperation*". Looking at what he says only the city that aims to have solidarity in the ways of the true happiness can be a perfect one. And those nations of whose citizens help each other can be perfect in the strict sense of the word¹⁰.

The earlier period Ottoman authors as well write about the significance of benevolence for the good of the society. In Ahmedî's work *Osman Ghazi* is recorded to say, "maşjids and pulpits he built and so many he restored". Aşıkpaşazade on the other hand recommends the statesmen to serve their people saying, "it is wealth if it is spent for good." For him the Ottoman leading class had to *be owners of tables feeding the poor*. They would provide their people with the blessings of the earth. Furthermore Aşıkpaşazade noted that one of the main responsibilities of the statesmen was to present their savings for public service; and thus, keeping them full, help them live in justice, peace and security¹¹. Another one of the authors, Tursun Beg, writes that "man that has been embellished with a high glory and honour is a social being naturally and has to live in society." Then it is possible to maintain that social life in embedded in the nature of man. Tursun Beg stressed upon the fact that man needs his fellows to be able to help each other; and it is only feasible by gathering together.¹²

In fact in his charter named after himself, Sultan Mehmed the Conqueror stated that sultanate and the crown is transient; and what is significant is to gain the hearts of the subjects saying, "talent is to build

a city, and to make one's people happy¹³". When it was said, in another line, that "all the military victories and conquests were lesser jihad" but "the toils underwent to transform Constantinople into Istanbul was greater."¹⁴ It was surely a proof of the importance put to the maintenance of the order of state and the welfare of the citizens¹⁵.

The establishment and reinforcement of the waqfs in the Ottoman society is deeply related with the politics adopted in the search of becoming a welfare state. In fact the capacity of the state to dole out was in greater extent covered by the taxes and the mechanism is kept going with these kinds of regular income¹⁶. Unless there was noticeable fluctuations in the income rates of a waqf or any decision to change the type of aid delivery was taken a steady level of service maintained over the years. As it was pointed out by Barkan as well, social services in the Ottoman Empire was in no small part covered with spoils, military pays and waqfs¹⁷.

Following the conquest of Istanbul, Sultan Mehmed called the knowledgeable, sheikhs, faqih, amirs and the wealthy to come together and asked them to start¹⁸ doing charity works in Istanbul out of those spoils and the blessings Allah had bestowed

9 Bahaeddin Yediyıldız, XVIII. yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, 2003, p. 11- 12 and Nazif Öztürk, "Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları", 1999, p. 37.

10 Bahaeddin Yediyıldız "Osmanlı Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrât Sistemi", 1999, p. 23.

11 Nazif Öztürk, "Osmanlı Döneminde Vakıflar" 2002, p. 373 and Bahaeddin Yediyıldız "Osmanlı Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrât Sistemi", 1999, p. 17.

12 Tursun Beğ, *Tarih-i Ebû'l-Feth*, p. 12.

13 Farabi had a remarkable effect for Sultan Mehmed II to put emphasis on urbanization. For the full article see Bahaeddin Yediyıldız- Nazif Öztürk "Oturulabilir Şehir ve Türk Vakıf Sistemi", p. 2.

14 For the basis of Mehmed the Conqueror's urbanization see Ömer. L. Barkan- E. Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defterleri (953/1546 Tarihli)*. And also have look at Halil İnalçık, "İstanbul: An Islamic City", and Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, and Mehmet Öz, "Merkeziyetçi İmparatorluğu Doğru Fatih Devrinde Siyasi ve Sosyal Değişmeler".

15 There is also scraps of information in Evliya Çelebi's masterpiece, see *Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler*.

16 Randi Deguilhem, "Waqf in the Ottoman Empire to 1914", *EI XI*, Leiden 2002, p. 89.

17 Murat Çizakça, "Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları", 2000, p. 22 and Ö. L. Barkan, "Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", 1942, p. 285.

18 Mehmet Öz, "Merkeziyetçi İmparatorluğu Doğru Fatih Devrinde Siyasi ve Sosyal Değişmeler", 2003, p. 30.

upon them. Kritovoulos also talks about the urbanizing activities Mehmed II put in practice. It is conspicuous that those around the latter acted to do what the sultan ordered them to.

The fundamental purposes of the sultan and his family that established and kept waqfs alive were to make it possible for thousands to observe their prayers, and to provide the facilities for them to teach and to learn, to build soup kitchens to feed the poor, and hospitals to heal. By subleasing land and building shops in order to meet the expenses, the management of the charitable foundations tried to keep the cycle going. Thus the needs of the society were met and leading to the wellbeing of the people it served, over time, the number of the needy to go down¹⁹.

The culture of almsgiving as well as the waqfs was one the mechanism used for the sustenance and protection of the poor and needy. It was required for the culture of zakat and almsgiving to support those in need just as how the waqfs were founded to cover the needs of a group of people in a particular region. Although zakat is one of the five pillars of Islam, it has never been deemed to be equal with almsgiving. However, from the givers point of view the situation was not the same; as in religious sources both zakat and alms givers have been described to be charitable. So it is a fact that the almsgiving culture frees people from selfishness and enhances the spirit of solidarity.

Located in the act of giving and being a part of almsgiving activity establishing a foundation is not the only system to which the Muslim community refers with regard to solidarity. Apart from founding a waqf, the grants distributed to those in need are part of philanthropy. In this case the kind of help that is first remembered is the distribution of alms. It was required the foundation of waqfs; nor there was no need for any type of cheque or contract penned and signed before the witnesses. However, it is not possible to claim that the distribution had continuity.

One of the principle charity works in the Ottoman society for those who had not enough wealth to establish a waqf was to make smaller donation for the needy. In fact, no one in Islamic societies is far from doing good regarding their economic conditions. Supporting the poor "even with a half date" is the best manner that Islam dictates. That is why the foreign travellers cannot stop speaking about those

who helped and who were helped.²⁰

Then for one outside the military class and had not the means to found a waqf it had to be the common type of charity to distribute alms or to support a waqf. The support given by the subjects to the waqfs that they deemed appropriate had rendered the benefactors to raise an emotional bond towards the waqfs. Therefore, providing support to the foundations at certain times each year and giving alms can be deemed as the attachment of the subjects to their religious practices. So we have to clear out here that distribution of alms was as important as establishing a waqf for the Ottomans.

Sultans²¹, members of their families²² and statesmen, apart from the waqfs founded by themselves, gave considerable support for those had already been established. As the owner of the state the sultan's not turning those asking for help down²³ could be regarded as a manner that was possibly attributed to the generosity of the donor, his/her religious beliefs and instinct altruist or selfish. As a matter of fact, in a petition presented to Sultan Selim II it was noted that though the sultan gave a great deal of money for the restoration of the Mawlawi complex, in a lodge around the tomb of Mawlana Jalaladdin Rumi dervishes had difficulty in finding anything to eat. Upon the incidence all the expenses of the 25 dervishes was covered by the sultan²⁴.

The Provision of Basic Needs

Since the feeding of the poor was deemed as the

19 Randi Deguilhem, "Waqf in the Ottoman Empire to 1914", *EI XI*, 2002, p. 89.

20 The observations of the foreigners on Turkish generosity create a body of interesting examples. G. Antonio Menavino, *Türklerin Hayatı ve Âdetleri Üzerine Bir İnceleme*, 2011, p.133 and William Eton, *19. Yüzyıl Başında Osmanlı İmparatorluğu*, 2009, p. 77.

21 There can be found lots of examples for the support of the sultans to the waqfs. Even only those that were done by Sultan Selim III and Mahmud II for the Mawlawi lodge in Konya deserve separate studies.

22 For example Nur Banu Sultan laid it down as a condition in her waqf to be given particular amount of wheat out of the crops of the villages in Yeni il. See Ömer Demirel, "Sivas Mevlevîhânesi ve Mevlevî Şeyhlerinin Sosyal Hayatlarına Dair Bazı Tespitler", p. 219.

23 With the monetary support of Sultan Abdulhamid II on 23 Rajab 1306 the need for a mosque was covered (BOA. Y. PRK. ASK. 54/5).

24 İ. Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Konya Tarihi*, 1964, p. 71.

general problem of the Islamic societies the increase in the number of the needy had often been interpreted as a sign of deterioration. As the augmentation in the number of poor people or through coming together their dragging into turmoil would damage the layout, sultans would have to take measures. In order to maintain the existing order of the society Ottoman sultans had to observe the lower parts of the society. The sultans took heed of the feeding of the poor as well as the charity works done for the waqfs. Satisfying of the lower classes and the helpless meant their calming down and thus keeping away from any type of social fluctuations.

The continuous generosity of the sultans would start upon the birth of their children. Then the circumcision ceremonies of the male infants were like feasts and necessarily the poor and needy would not be forgotten. The wedding ceremonies were also deemed as a means of feeding of the poor. Apart from those the religious feasts and special days were always occasions for the benefactors to help the poor. Moreover it had become a tradition to make the helpless feel the superiority of the man of glorious power on particular days such as Friday, eve, Islamic festivals, “qandil” (lamp) nights²⁵ and while the “surra” (pilgrimage procession) set off. Again the sultan would gift and confer in the occasion of the feasts²⁶ taking place during the year, and his trips²⁷, after victories gained and following the interpretation of his dreams that would gladden him. Thus the goodness and granting of the statesmen would go on till Ramadan that was allegedly the sultan of twelve months. Sultans were always ready to help and observe the needs of their subjects in their hard times as well as during their happy and good days. At least when there were requests for assistance from the capital, Ottoman sultans would invariably provide material and moral support. In this context the charitable activities following fi-

res²⁸, earthquakes²⁹, torrents and famine³⁰ would reach the highest level.

Though they could be personal as well, the charity works done by the Ottoman emperors, their family members³¹ and emirs³² were institutional for much time. Institutional aid was in the form of improvements made to the budgets of the foundations. On the other hand, individual assistance consisted of donations to people in need. These grants were mostly basic needs such as bread, food, water, clothing and housing. This being the case it is possible to infer that the corporate and individual grants of the sultans composed of materials far from luxury and easy to find in any home. There was no way for the food and other materials used in the waqfs to be luxurious. The due care was shown in this sense. If attentively analysed the charity of the statesmen was aimed at meeting the essential needs of institutions.

Those who would ask for aid from the sultan were bound to write a petition. They knew in advance that they would not be granted more than they needed. As all the needs of an individual would be covered by the sultan and those around him, the foundations serving the people had longer life-span. Therefore it is easy to infer that the Ottoman rulers, through their grants to the waqfs in question, helped those foundations keep their functionality.

Just as the aids in kind and in cash, in every era of the history of Islam there had always been places

25 The Ottoman sultan Abdulmajid gave money to the needy asking for help following the prayer of feast on 1 Muharram 1272 (BOA. A. MKT. DV. 83/49).

26 The distribution of armful of shiny coins in Fatma Sultan's wedding summarizes what was happening in other like ceremonies. See L. Pierce, *The Imperial Harem*, 1993, p. 202.

27 Sultan Abdulmajid helped the people asking for aid during his trip on 3 January 1859 (BOA. A. MKT. DV. 134/41).

28 (34) Halil, who had lost his home due to fire in 1883, asked for the help of Sultan Abdulhamid II (BOA. Y. PRK. AZJ. 8/58).

29 After the earthquake occurred on 9 March 1893 in Malatya, the people of the region thanked and expressed their gratitude for Sultan Abdulhamid for the money raised and for the ardour showed in their sake.

30 In 1887 the people of Sinop who had been afflicted by famine sought help from the sultan and he did not turned them down.

31 Kösem Sultan would give two hundred people, of the Prophet's descent, their pays during the months of Rabaj, Shaban and Ramadan. She was not the only example in this sense; there were many others helping the poor.

32 It is clear from the note sent to Hasip Pasha for the collection of 50.000 kurus from the Imperial Mint that Sultan Abdulmajid granted the sum for the professors lecturing in some of the madrasas and mosques (BOA. C. MF 116/5763).

for feeding the poor. Those places could sometimes be the houses of a wealthy or a hopeless man as well as a soup kitchen in the centre of the city, and a (dervish) lodge on the road or on a mountain top. Furthermore the story of the man sharing his bread with those who are road bound and having nothing to eat is a standard narrative of all times.

Due to the religious significance attributed to, Mecca and Medina were always involved in the charity works done by the Ottoman sultans saying “there were lots of poor in these lands.” Besides that the reward for any charitable activity done in/for the region would be multiplied it was the spiritual atmosphere and the religious importance of those places that was primary incentive for the sultans to do charity works for this region. It is enough to assess the generality of the act of charity to know the investments done by the coming sultans, namely by Murad II, Bayezid II, Suleiman the Magnificent, Selim II, Mehmed III, Ahmed II and Murad IV³³. Those investments were just like the others in different territories in the sense that the sultans not only founded waqfs but also supported those established before. The number of these kinds of foundations under protection had an increase over years.³⁴

Other than their waqfs the Ottoman sultans had no obstacle for their other kinds of charity works and grants. Because as the head and owner of the state they were supposed to be generous and feeding their subjects. Other members of the ruling dynasty, just like the sultans, could dispense any type of grants to those who are in need. If the sultan or his family would transfer the sources of the state openly or by secret to the poor it would not be condemned or opposed. In their eyes it meant the hand of mercy of the sultan as the owner of the crown reaching to the poor and the weak.

Especially in some cases the grants by the sultans or their family members would be done from Treasury situated in Istanbul and in others from the leased lands. In those cases Ottoman sultans often do favours for people they knew not. So it was a

33 Mustafa Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları* (16. ve 17. yüzyıllar), 2002, pp. 101- 144.

34 It has been witnessed that not only in Anatolia but also in Africa foundations were built anew and those that had been built were supported. And some preferred to make aid, as Hoexter noted, for the waqfs that had already been established in Mecca and Medina instead of founding new ones in Algeria. See Miriam Hoexter, “Waqf Studies in the Twentieth Century: The State of the Art”, 1998, p. 56.

state policy to meet the needs of the waqfs carrying on projects in the fields of religion, education, infrastructure, security and social responsibility. It is clear that the sultans as the highest authority leading the state and their family members would allocate the most profitable leases³⁵ to those foundations in order to meet the needs of those in need³⁶. Besides, the Ottoman sultans would take those, who were to profit from the leases, into consideration and for much time would make it possible for the two parts (the leaser and the needy). Thus they did not let these foundations to undergo any hardships against the evolving financial circumstances³⁷. Because waqfs would only survive through the sustenance of those that were assisted. Then it was improbable to imagine that the Ottoman sultans would react with an unexpected manner. It was their foremost and invariable duty to take measures against any possibility of the disruption in the system of these foundations. That's why the empire heeded the continuity of the institutions for the survival of the body of the state and to this purpose provided all kinds of support.

The Ottoman sultans, in the frame of traditions inherited from the past, to be able to keep them firm gave direct support for the charity foundations that had lost their efficiency over time.³⁸ Those grants and support of the sultans and the royal family members for most of the time continued, instead of founding new waqfs, with the provision of the waqfs that had already been founded with person-

35 In a 20 September 1636 dated register it is understood that for the expenses of food of the Mawlawi lodge in Ankara 25 akça had been allotted. Sultan Abdulhamid II had also helped for Sütluçe, Hatuniye, Yahyazade and Sheikh Ali Effendi (the Glassman) lodges located in the same city (BOA. Y. PRK. MŞ. 1/61).

36 Murat Çizakça, “Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları”, 2000, s. 23.

37 According to Şevket Pamuk, in the XVIIth century, to the foundational activities there had aroused the need for allocation from the central treasury due to the inflation and the Jelali revolts. See Ş. Pamuk, “Osmanlılarda Para ve Enflasyon”, *Cogito* 19, İstanbul 1999, s. 188.

38 The relation between the central government and the Mawlawi sect is a good example in this sense. The centre never let the Mawlawi dervishes and the sheikhs fall destitute (AŞS. 28/714: 704-705).

nel pays, cloths, shoes, food³⁹, victuals⁴⁰, firewood, coal, candles; in short, with any kinds of good and money⁴¹. In fact, on the basis of this kind of behaviour there lies the self-sacrificing manner that can be expressed in the form of modesty and avoidance of waste.

We may have a deeper look at the basic political expectations lying under the favours done by the Ottoman sultans, royal members of the palace and other statesmen. Sultans and the other statesmen had only one aim as a result of all their support and grants for mosques⁴², madrasas, masjids, schools, soup kitchens, hospitals and for dervish lodges, and in was to help⁴³ maintain the loyalty of the subjects to the royal family and thus ensure the existence of the state. Through their aids and support sultans would try to keep the institutions working on one hand and guaranteeing the existence and unity of the dynasty.

Except from establishing new waqfs, helping those that had already established and distributing alms at certain times the Ottoman sultans and the members of the royal family had another way to show their benevolence: to create means for per-

sonal requests. Covering the needs of their people was a clear sign⁴⁴ for the sultans' close interest in their subjects. Although these kinds of behaviours, including the distribution of alms, would not bring any formal obligation on the sultans and the regal family members, they did not turn down the requests of their subjects as it was in their sphere of responsibility. For instance, taking place in the 19th century the case of a pupil named Mehmed, who had asked for help to take his books back that had been grabbed away by the rebels during his travel, is meaningful. Mehmed, a madrasa student, asked Sultan Abdulmajid, of whose generosity he was sure, to bring him back his stolen books.⁴⁵ It is easy to admit then that Mehmed has trust in the sultan both as the provider of security and as a source of personal support.

Conclusion

Called as the third sector today, the institution of waqf is obviously singled out from the other sectors with its bulk and the scope it has reached. That the economy of the long-time welfare states had undergone a kind of stall gave way to the increase of the institutions that had cooperated in favour and support. Today, as charity works are done through state-backed policies rather than private individuals, it is not wrong to say that these activities have been left to the monopoly of the public institutions.⁴⁶ The relation in the society between the one hand taking and the other giving signifies the differentiation of the state politics.

To sum up, it is inferred that one of the main causes of the Islamic society to become benevolent is the belief in Allah and loyalty to the truths of the

39 From the Mukataa (Lease) of Cendere in 1636, there had been reserved some money for the Mawlawi dervishes for their food expenses. See A. Köç, "Mevlevîler ve Devlet: Ankara Mevlevîhânesi Örneği (Ekonomik Statü, Vakıflar ve Yönetim)", *Bellelen LXXXVI*, s. 535.

40 See the 14/700 numbered register for the rice aid done from Beypazarı Rice Lease (Çeltik Mukataası) to some of the lodges in Ankara.

41 Out the revenues obtained from the Trebizond Harbour Customs Lease and of the Linen Cloth Lease there were covered the expenses of the mosques and masjids around. For more information see N. Aygün, "Dini Hizmetlerin Gerçekleşmesinde Devletin Rolü Üzerine Bazı Tespitler; Osmanlı Dönemi Doğu Karadeniz Örneği", 2009, p. 73. For the rice aid done for some lodges in Ankara from the Rice Mukataa of Beypazarı see 14/700 numbered court records.(AŞS. 14/700: 925-1081- 1082).

42 Especially in the building of mosques and masjids Sultan Abdulhamid had a great share. For instance see (BOA. Y. PRK. HH. 22/50).

43 In fact in a firman sent to the Mawlawi sheikh of Ankara lodge he was asked to "pray for the poor; for and the Caliph five times a day to have a long life and state" (AŞS. 76/762:799).

44 When asked the sultan for the help due to his unfortunate situation Mehmed Akif was almost sure to get what he wanted (BOA. Y. PRK. AZJ. 56/102).

45 Orhan Sabev, "Tales of Ottoman Book Theft", 2007, pp. 173- 201.

46 When looked back there seems a particular change for the Ottomans in their understanding of charity towards the first half of the 19th century. There lies the phenomenon of modern state at the core of the afore-mentioned social change. With the evolvement of the power, authority and governmental systems the styles of management of the foundations and the expectations from them had changed over time. Therefore the new model of social state developed over the system of foundations sustained for long had caused the non-governmental institutions to be seen in a different way.

Koran. These two have given the motivation to the people to do any kinds of favour. The prominent characters of the charity works was the sultans and the royal members of the family. Those activities observed by the governing class had been thought to be their responsibilities regarding their positions and status.

The benevolence of the Ottoman sultans, as put forward by Halil İnalçık in his work titled *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, identifies with the notion of the “*empire's being a welfare state*”.⁴⁷ Just as maintained by the author, there are Islamic ideals at the core of philanthropy forming the permanent values of the empire.⁴⁸ In fact, though İnalçık stresses that the basic aims of the sultans was to ensure the well-being of the public in the borders of their dominions, we hold the idea that they just tried to keep the charity and almsgiving tradition going.⁴⁹ Thus, while founding new institutions on one hand to ensure the balance of income among the elements of the society, on the other hand Ottoman sultans controlled the urban markets to provide the public with materials they needed. If the sultans would let famine crop up, any shortage of goods be experienced or as a result let poverty prevail in the society, that would have led their sovereignty to be challenged. Therefore the Ottoman sultans were bound to think about the needs of their subjects in order to assure their happiness; and they had to create new politics for this purpose.

There have been observed various types of charity activities in the regions Islam has spread over time since the Middle Ages; and as the French scholar Desroche indicated, *religious change has come along with the social one* and that has continued in a balanced manner. Therefore the benevolent, while observing the religious duty to help the poor unnoticed, found the chance –as Guillaume Postel the

traveller states- to send in advance their charitable activities to Jannah.

Thus, on the one hand to provide the balance of the Ottoman sultans in society is creating a new charitable organizations, on the other hand reaya needed materials readily available in urban markets to be able to have the basic tasks such as controlling.

Bibliography

Prime Ministry Ottoman Archive (BOA)

A.MKT. 104/137- A. MKT. DV. 83/49, 134/41- C. MF 116/5763- MAD. 2273, 3109- Y. PRK. ASK. 54/5- Y. PRK. AZJ. 8/58, 56/102- Y. PRK. HH. 22/50- Y. PRK. KOM. 5/122- Y. PRK. MŞ. 1/61-Y. PRK. UM. 26/63.

Ankara Şer'iyeye Sicilleri (AŞS) (Court Records)

28/714, 28/714, 30/716, 43/729, 68/754, 76/762,

Research Works

Aygün, Necmettin , “Dini Hizmetlerin Gerçekleşmesinde Devletin Rolü Üzerine Bazı Tespitler; Osmanlı Dönemi Doğu Karadeniz Örneği”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 22/Güz 2007, Ankara 2009, s. 61-82.

Barkan, Ömer L., “Vakıfların Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Kullanılmasında Diğer Şekiller”, *Vakıflar Dergisi I*, Ankara 1942, s. 354- 365.

Barkan, Ömer L., “Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”, *Vakıflar Dergisi II*, Ankara 1942, s. 279- 304.

_____, “Toprak Vakıflarının İdârî- Mâlî Muhtariyeti Meselesi”, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi I*, 1941- 1942, Ankara 1944, s. 11- 25.

_____, “Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından: Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Siptelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar”, *İÜİF Mecmuası XXIII*, no.1- 2, 1962- 1963, İstanbul 1963, s. 239- 296.

Barkan, Ömer L.-E. Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defterleri (953/1546 Tarihli)*, İstanbul: Baha Matbaası, 1970.

Çizakça, Murat, *Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları*, İstanbul, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2000.

Deguilhem, Randi, “ Waqf in the Ottoman Empire to 1914”, *The Encyclopaedia of Islam XI*, Leiden- Brill, 2002, pp. 87-92.

Demirel, Ömer. “Sivas Mevlevîhânesi ve Mevlevî Şeyhlerinin Sosyal Hayatlarına Dair Bazı Tespitler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (Özel Sayı), 1996,

47 What is implied by the welfare state is the extension of the limits of the social activities through helping those who were economically in a bad condition.

48 According to İnalçık the obligation of almsgiving is a highly virtuous behaviour. And in fact the Ottoman sultans frequently had sheep sacrificed on several occasions and distributed them to those in need. They had the same purpose while they were serving food for the poor through the soup kitchens. See Halil İnalçık *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I(1300- 1600)*, 2000, p. 84.

49 Compare and contrast İnalçık and Amy Singer for h views on this very subject.

s.217-224.

_____, *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, Ankara: TTK Yayınları, 2000.

Derviş Ahmed Aşıkî, *Aşıkpaşazâde Tarihi*, İstanbul, Moston Yayınları, çev. Cemil Çiftçi, 2008.

Eton, William, *19. Yüzyıl Başında Osmanlı İmparatorluğu*, (çev. İbrahim Kapaklıkaya), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009.

Farabî, *El-Medînetü'l-Fâdıla*, (çev. Ahmet Arslan), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

Güler, Mustafa, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (16. ve 17. yüzyıllar)*, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2011.

Hoexter, Miriam, "Waqf Studies in the Twentieth Century: The State of the Art", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 41/4, Leiden, 1998, p. 474-495.

İnalçık, Halil, "İstanbul: An Islamic City", *Journal of Islamic Studies* I, İstanbul, 1990, p. 1-23.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I (1300-1600)*, (çev. Halil Berktaş), İstanbul: Eren Yayınları, 2000

İpşirli, Mehmet, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", *Osmanlı Devleti Tarihi I*, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yılı Armağanı, ed. E. İhsanoğlu, Feza Gazetecilik, İstanbul, 1999, s. 139-282.

_____, *Tarih-i Selânikî*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

Köç, Ahmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ümerâ Vakıfları ve Kentsel Gelişim: Mahmud Paşa Vakıfları ve Ankara Örneği*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.

_____, "Mevlevîler ve Devlet: Ankara Mevlevîhânesi Örneği (Ekonomik Statü, Vakıflar ve Yönetim)", *Belleten LXXVI*-sayı 276, Ankara: TTK Yayınları, 2012, s. 527-552.

Konyalı, İ. Hakkı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Konya Tarihi*, Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1964.

Köprülü, Fuad, "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü", *VD, II*, Ankara 1942, s. 1-36

Menavino, Giovan Antonio, *Türklerin Hayatı ve Âdetleri Üzerine Bir İnceleme*, (çev. Harun Mutluay), İstanbul: Dergah Yayınları, 2001.

Pierce, Leslie P., *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, New York: Oxford University Press, 1993.

Önder, Mehmet: "Konya'da Mevlana Dergâhi Merkez Arşivi ve Mevlevîhâneler", *Osmanlı Araştırmaları XIV*, İstanbul, 1994, s. 137-151.

Öz, Mehmet, "Merkeziyetçi İmparatorluğu Doğru Fatih Devrinde Siyasi ve Sosyal Değişmeler", *Türk Yurdu 190*, Ankara, 2003, s. 28-31.

Özcan, Abdülkadir, *Hadâiku'ş-Şakâik* (önsöz ve indeks ile tıpkıbasım), İstanbul, 1989.

_____, "Osmanlı Askerî Teşkilâtı", *Osmanlı Devleti Tarihi I*, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun

700. Yılı Armağanı, ed. E. İhsanoğlu, Feza Gazetecilik, İstanbul, 1999, s. 337-371.

Öztürk, Nazif, "Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları", *Osmanlı V*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 33-43.

_____, "Osmanlı Döneminde Vakıflar", *Genel Türk Tarihi VI*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 373-396.

Pamuk, Şevket, "Osmanlılarda Para ve Enflasyon", *Cogito* 19, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s.179-189.

Peters, R., "Waqf", *The Encyclopaedia of Islam XI*, Leiden-Brill 2002, pp. 59-63.

Sabev, Orhan, "Tales of Ottoman Book Theft" *Journal of Ottoman Studies* 29, İstanbul, 2007, s. 173-201.

Singer, Amy, *İyilik Yap Denize At: Müslüman Toplumlarında Hayırseverlik*, (çev. Ali Özdamar), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.

_____, *Osmanlı'da Hayırseverlik: Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmâreti*, (çev. Dilek Şendil), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.

Şükrullah, *Behçetü'l-Tevârih*, Türkiye Yayınevi, haz. Ali Kaya, İstanbul, 1949.

Tezcan, Semih, *Bir Ziyafet Defteri*, İstanbul: Simgü Yayınları, 1998.

Thys-Şenocak, Lucienne, *Hadice Turhan Sultan, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler*, (çev. Ayla Ortaç), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009.

Tursun Beğ, *Tarih-i Ebû'l-Feth*, (haz. Mertol Tulum), İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları, 1977.

Unan, Fahri, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, Ankara: TTK Yayınları, 2003.

Weir, T-A. Zysow. "Sadaka", *Encyclopedia of Islam VIII*, 1995, p. 708-715.

Yediylidiz, Bahaeddin, "Osmanlı Döneminde Türk Vakıfları yada Türk Hayrât Sistemi", *Osmanlı V*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 17-33.

_____, Nazif Öztürk, "The Habitable Town and the Turkish Waqf System", *Habitat II*, İstanbul 1982.

_____, *XVIII. yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, Ankara: TTK Yayınları, 2003.

Zysow, A. "Zakât", *Encyclopedia of Islam XI*, 2002, p. 406-422.

YENİ BELGELER IŞIĞINDA HARF DEVRİMİNİN HAZIRLIK ÇALIŞMALARINA BAKIŞ*

LOOK AT THE LIGHT OF RECENT DOCUMENTS TO THE PREPARATORY WORK OF ALPHABET REVOLUTION

* Bu çalışma, TÜBİTAK tarafından desteklenen (SOBAG) 109K152 numaralı proje kapsamında hazırlanmıştır.

ÖZET

1928 yılında gerçekleştirilen Harf Devrimi öncesi bir takım hazırlık çalışmalarının yapıldığı bilinmektedir. Cumhuriyet Arşivi'nde yapılan taramalarda bu hazırlık çalışmalarının farklı örneklerinin bulunduğu işaret eden yeni belgelere rastlanmıştır. Bu hazırlıkların, yeni harflerin ilmi tarafının tartışılması, değişiklik için uygun zeminin oluşması ve halka doğru aktarılması için basın-yayın yoluyla kamuoyunun hazırlanması ile teknik ve idari boyutunun aynı zamanda mali külfetinin düşünülüp birtakım tedbirler alınması şeklinde olduğu görülmüştür. Özellikle Maarif Vekâleti'nin yürüttüğü çalışmalar, karar veren irade kadar Devrimin öngörüldüğü şekilde sonuçlanmasındaki yeri inkâr edilemez. Bu yazıda harf değişikliği öncesi hükümetin aldığı tedbirler ve hazırlık çalışmaları incelenmiştir. Yöntem olarak betimleme ve belge analiz metodu kullanılmıştır. Konu, ağırlıklı olarak Cumhuriyet Arşivi'nde araştırmaya yeni açılan Maarif Vekâleti fonu içerisinde tespit edilen belgeler ışığında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Harf Devrimi; Latin Alfabesi; Maarif Vekâleti

ABSTRACT

A number of preparatory works were made before the Alphabet Revolution in 1928. Recent documents, which indicate the presence of different samples to the preparatory work of Alphabet Revolution, were found in Republic Archives. These preparations are the letters change, the scientific side of the discussion, the transfer to the ring, proper preparation of the ground for the formation of public opinion through the mass media, but also the size of the administrative, technical and financial burden in the form of thought and see that a number of measures to be taken. Studies carried out by the Ministry of Education's mandate, especially, that the decision will be denied until the conclusion of the importance of the revolution as envisaged. In this article we examined case studies and preparation of measures taken by the government prior to the change. The descriptive method and the method of analysis used, the working document, mainly to explore the newly opened archives of the Ministry of Education of the Republic of funds identified in the light of new documents were discussed.

Keywords: Alphabet Revolution; Latin Alphabet; Education Ministry

Niyazi ÇİÇEK

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü. E-posta: ncicek@istanbul.edu.tr

Giriş

Bir devrimi gerçekleştirmek kadar ona giden yolda yürütülen hazırlık safhaları da o kadar önemlidir. İyi bir hazırlığın, arzu edilen değişikliğin başarılı şekilde gerçekleşmesine büyük katkı sağladığı açıktır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardında yapılan birçok yenilikte olduğu gibi Harf Devrimi için de bir takım hazırlık çalışmaları yürütülmüştür.

Bu çalışmaların, öncelikle Devrimin fikri alt yapısının olgunlaştırılması ve teknik hazırlıklar

şeklinde gerçekleştiğini görmekteyiz. Dilde sadeleşme ve öztürkçe çalışmaları için oluşturulan dil heyeti içerisinde alfabe komisyonu teşkil edilmiştir. Bu heyette, o dönem gerek üniversitelerde gerekse Türk dili ve edebiyatında söz sahibi çoğu aydın görev almış; böyle bir devrim teşebbüsünün sonuçları, olumlu ve olumsuz tarafları bakımından görülmeye çalışılmıştır. Komisyonda, değişiklik sürecinin nasıl işlemesi gerektiği, Latin harflerinin öğretim yöntemleri, yeni yazı ile hazırlanacak alfabe ve kitap yayını gibi birçok konunun görüşüldüğü anlaşılmaktadır.

Gerek yayınlanmış eserlerden, gerekse karşılaşılan yeni arşiv belgelerinden, bütün hazırlık çalışmalarında özellikle Bakan Mustafa Necati idaresindeki Maarif Vekâleti'nin büyük görevler üstlendiği görülmektedir. Bakanlığın yaptığı ön araştırmalar, hazırladığı raporlar ve bildirdiği teknik görüşler, aynı zamanda üstlendiği idari ve hukuki görevler, Devrimin başından sonuna Vekâletin ne kadar aktif rol oynadığını açıkça göstermektedir.

İnceleme birkaç başlık altında irdelenmiştir: İlk olarak Latin alfabesine geçiş öncesinde yapılan hazırlıklar ele alınmıştır. Ardından bir takım deneme yayınlarda kullanılmaya başlayan yeni harfler, imla ve yazı şekilleriyle ilgili öneriler ve teklifler açıklanmıştır. Son olarak da yeni yazıyı öğretme çabaları konusundaki teşebbüslere değinilmiştir.

Konu, Cumhuriyet Arşivi'nde yeni açılan fonlardaki belgeler ışığında incelenmiştir. Araştırmada kullanılan belgelerden alıntı yapılırken belgenin aslında var olan yazı ve ifade biçimine sadık kalınmıştır. Mesela belgede geçen "... bir ummi koyluya okumak ve yazmak ..." ifadesinde, kelime "ö" ve "ü" olması gereken harfler asıl belgede geçtiği "o" ve "u" biçimiyle verilmiş, değişiklik yapılmamıştır. Özellikle harf değişikliği teşebbüsünün başladığı günlerde henüz bazı harf ve kelimelerin okunuş ve yazılışı tam açıklığa kavuşturulmadığı; aynı zamanda, yazı makinelerinde "ö" ve "ü" harfi bulunmadığı için Harf Devriminin gerçekleştiği yıllarda bu tür belge örneklerine çokça rastlanmaktadır.

Yeni Türk Alfabesine Geçiş Öncesi Hazırlıklar

Türk toplumunun Latin alfabesiyle olan münasebetinin, Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önceki döneme rastladığı bilinmektedir. Türkiye Türkçesinin Latin harfleriyle yazılması, XV. ve XVI. yüzyıllarda Avrupalıların Osmanlı Devleti'nde konsolosluklar açmasıyla başlamış olduğu genel kabul gören bir görüştür. Osmanlıya karşı artan ilgi ve ticari ilişkilerin gelişmesi sebebiyle Türklerle iş yapmak isteyen yabancılar, Osmanlıca metinleri Latin harflerine çevirerek kullanmayı tercih etmişlerdir. Ticaret ürünleri başta olmak üzere limanlarda, bankalarda, tahvil ve borç senedi gibi değerli evraklarda Latin harfleri çoktan kullanılmaya başlanmıştı. Mesela kağıt paralarda Latin harfleri ile Arap harfleri birlikte kullanılmıştır¹. Yabancı dil sebebiyle olsa da Tanzimat'tan önce açılan askerî okullarda Latin harfleri öğretiliyordu. 1827'de eğitim-öğretime başlayan Askerî Tıbbiye'de öğretim

dili Fransızca olarak kabul edilmişti. 1834'lerde artık yerleşik duruma giren Avrupa'daki Osmanlı elçilik mensupları, gittikleri yerin dilini öğrenmekle görevlendirilmişlerdir. İstanbul'da Tercüme Odası'nda yabancı dil öğrenilmesi münasebetiyle, Latin alfabesinin bürokrasiye çoktan girdiğini görüyoruz. Dolayısıyla Avrupa devletleriyle olan ilişkiler geliştikçe, Latin alfabesine olan ilginin de artmış olduğu görüşünü savunmak mümkündür². Böylece Osmanlı dışişlerinde Latin yazısı çoktan kullanılmaya başlanmıştır. Hatta bu yazının Osmanlı dışişlerinde resmi yazı haline geldiğini savunanlar da bulunmaktadır³.

İlk başlarda eğitim, ticaret ve dış ilişkiler sebebiyle Türk toplumunun farklı kesimlerinde kullanılmaya başlanan Latin alfabesine zaman içerisinde talep artmış, batılılaşma ve modernleşme çabaları için de gerekli bir adım gibi görülerek, bu derin ilgi kullanılan alfabenin tamamen değiştirilmesi taleplerine dönüşmüştür. Kaynaklarda alfabe değişikliği yolunda ilk mücadelelerden birini, Tanzimat döneminde Maarif Vekilliği yapan Münif Paşa'nın başlatmış olduğu ifade edilmektedir⁴. Paşa, 1860 yılında kurduğu "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye" adlı derneğin üyelerinin ilme ve okumaya karşı yeterli ilgiyi göstermemelerini mevcut Arap harfli alfabeyle bağlamış ve bu konudaki hemen hemen ilk tartışmayı başlatmıştır. Aynı yıllarda Azerbaycanlı yazar ve çevirmen Ahudzade Mirza Fethali alfabeindeki düzeltme isteğini saraya sunmuş, ayrıca Latin alfabesine geçilmesi teklifinde bulunmuştur⁵.

Farklı sebeplerle yapılan harf değişikliği talepleri, Osmanlı aydınları arasında da tartışılmıştır. Birten Çelik'e göre aydınların kaygısı bir yönüyle Arap alfabesiyle okuma yazmanın güçlüğü ve buna bağlı olarak da toplumun geri kalmış olmasıydı⁶.

Bu konuda ilk resmi girişimlerden biri 1909 yılında Maarif Nezareti'nde bir "imla komisyonu"

1 Metin Kale, "Harf Devrimi", *ERDEM*, 11(33), Ocak 1999, s. 815.

2 İlber Ortaylı, "Tarihsel ve Toplumsal Nedenleri İle Harf Devrimi", *Harf Devrimi'nin 50. Yılı Sempozyumu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1981, s.

3 Metin Kale, Aynı yer.

4 Ağâh Sırrı Levent, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 3.bs. Ankara: TDK, 1972, s. 153.

5 Ağâh Sırrı Levent, *a.g.e.*, s. 155-56. Osmanlı Devleti dönemindeki alfabe tartışmaları hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mahmut Babacan, "Tanzimattan II. Meşrutiyete Alfabe Tartışmaları", *THIS*, s. 30-35.

6 Birten Çelik, "Osmanlı Modernleşmesi Sürecinde Osmanlı Aydınları ve Alfabe Meselesi", *THIS*, s. 22.

kurulmasıyla başlamıştır. Mustafa Ergün'ün belirttiğine göre 1911'de "İslah-ı Huruf Cemiyeti" ve "İslah-ı Huruf Encümeni" adlı dernekler kurulmuş; hatta 1912 yılında *İslah-ı Huruf Kongresi* dahi düzenlenmiştir⁷.

Osmanlı Devleti'nde başlayan alfabe değişikliği tartışması, Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Alfabe değişikliği talepleri, modernleşme hareketlerinin de etkisiyle bu dönemde daha ciddi tartışılmaya başlanmıştır. 1923'deki İzmir İktisat Kongresi'nde Kazım Karabekir Paşa'nın Latin harflerinin kabul edilmez olduğu ile ilgili demeçlerinin ardından, özellikle basın yayında birçok yazar ve gazeteci bu konuyu tartışmaya başlamıştır⁸.

Agah Sırrı Levent, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de harf meselesinin en şiddetli tartışıldığı dönemin 1926 yılı olduğunu ifade etmektedir⁹. Bu kanaati de özellikle Türk eğitim sisteminin sorunlarını incelemek için Türkiye'ye gelen Dr. Kunhe'nin raporunda resmi olarak açıklamasıyla pekiştirmektedir. Harf inkılabından önce aslında Türkiye'de Arap harfleriyle okuma yazma bilenlerin sayısı %6'yı geçmiyordu. Dr. Kunhe, 1926'da Türk eğitimi için hazırladığı raporunda, bu sorunun kökten çözümü için Latin alfabesine geçilmesi yönünde bir değişik önermişti¹⁰. Akademik çalışma niteliğindeki bu rapor ile gerek Atatürk'ün ve gerekse İnönü'nün alfabe değişikliği düşünceleri farklı bir gözle açıklanmaktaydı.

Latin alfabesini savunan gazetecilerden Hüseyin Cahit, Kurtuluş Savaşı'nın ardından Gazi Mustafa Kemal'e "*Latin yazısının niçin alınmadığını*" sormuş, kendisi de "*Daha zamanı gelmemiştir*" cevabını vermiştir¹¹. Oysa Milli Mücadele'nin başlarında Erzurum'da iken, Mazhar Müfit Kansu ile ileride yapılacak işler hakkında konuşurken, Latin

yazısının alınacağını söylemiştir¹². Çünkü Atatürk, Arap harflerinin Türkçeye uygun olmadığına, halkın eğitim düzeyinin düşük olmasının harflerin öğrenilmesinin zorluğundan kaynaklandığına inanmaktaydı¹³. Dolayısıyla Atatürk'ün bu kanaatinden hareketle, harf değişikliği daha önceden planlanmış olmasına rağmen farklı çekincelerden dolayı biraz ertelenmiş olduğu anlaşılmaktadır. İsmet İnönü'nün hatıralarında açıkladığı kadarıyla bu gecikmeye kendisinin de sebep olduğunu dile getirmektedir.

"Şimdi, ben bu macerayı biliyorum. Harf İnkılâbı ilan edilmeden iki sene evvel Atatürk'e söyledim:

Bu kolay bir iş değildir. Sen, harp zamanı karargahta çalıştın mı? dedim.

Hayır dedi.

Ben bilirim dedim. Bunu tecrübe ettim. Bütün devlet muameleti, her şey bozulacak. Herkes iki yazı kullanacak. Kabul edildi diye kendisini mecbur hissederek yeni harfleri kullanacak, bir de asıl işidir, kıymetli işidir diye eski harfleri kullanacak. Başa çıkamayız. İyi düşün.

Atatürk'e bunları söyledim ve benim ikazım cesaretini kırdı. Harf İnkılâbını iki sene sürükledi...."¹⁴

Atatürk, diğer devrim ve inkılaplarında olduğu gibi bu devrimin de zaman ve sırasını çok iyi hesap etmekteydi¹⁵. Dolayısıyla harflerin değiştirilmesi konusunda en uygun zamanı beklemiş; muhalefet edenleri ikna etmeye çalışmış ve yeni harflerin

7 Mustafa Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara: A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1982, s. 88.

8 Bunlardan birkaçı şunlardır. Kılıçzade Hakkı, "İzmir Kongresinde Latin Harfleri", *İctihat*, 154, 155, 156(1923); Samih Rifat, "Başlamadan bitiren bir itiraz karşısında" *Hakimiyei Milliye*, 16 Ağustos 1923; Hüseyin Cahit "Latin harfleri", *Tanin*, 16 Mart 1924; Mustafa Hamit, "Latin harfleri ve Türkçe Elifba", *Tanin*, 25 Mart 1924, 3 Mayıs 1924.

9 Agâh Sırrı Levent, *a.g.e.*, s. 396.

10 İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi", *CDTA*, c.3, İstanbul: İletişim, s. 661.

11 Bilal Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992, s. 55.

12 Sami Nabi Özerdim, *Harf Devriminin Öyküsü*, s. 5, <http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/kitap/ozerdim.pdf> (12.10.2006).

13 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: AÜ Eğitim Bilimleri Fakültesi, 1989, s. 313.

14 *İsmet İnönü Hatıralar*, c.2, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987, s. 221.

15 Genellikle Cumhuriyet döneminde Alfabe değişikliği tartışmalarını ilk başladığı yer olarak kabul edilen 1923'deki İzmir İktisat Kongresi'nde başta Kazım Karabekir Paşa olmak üzere farklı kesimlerden muhalefet gelmişti. Aynı dönemde Hüseyin Cahit Yalçın İstanbul gazetecileri ile yapılan bir toplantıda Latin harflerini gündeme getirmiş, Atatürk, bu öneriye sıcak bakmamıştı. Çünkü Cumhuriyetin yeni kurulup henüz yeni teşkilatlanmaya başladığı bu dönemde, Atatürk harf değişikliği konusunda ortamın yeteri kadar hazır olmadığını farkındaydı (Zeynep Korkmaz, (1998). "Harf inkılâbı" <http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/8.php>, (25.06.2010).

kabulünü isteyenlerin görüşlerine itibar ederek, değişikliği gerçekleştirmiştir. Çünkü Atatürk harf değişikliğinin o dönem henüz erken olduğunu düşünse de halkın cahil kalmaması, okur-yazar sayısının artırılması ve eğitim öğretimin yaygınlaştırılması için daha kolay okunup yazılabilen bir alfabeye ihtiyaç olduğunu düşünüyordu. Ülkütaşır, bu kanaati Atatürk'ün konuşmasından alıntı yaparak, eserinde şöyle ifade etmektedir:

“Lisanın suubeti, edebiyatın natamam bulunması, ehl-i vatan cahil bırakıyor, tekamül hevesini müntefi ediyor. Kolay okunur, kolay yazılır bir dil olur ve onun ilerlemiş, ceyadet kesbetmiş bir edebiyatı bulunursa bittabi halk ona rağbet eder. Okur-yazarların sayısı ziyadeleşir ve okumak-yazmak için, bugünkü gibi yıllar sarfedilmez.”¹⁶.

Her ne kadar yapılması düşünülmüş olmasına rağmen ertelense de önceleri münferit çıkışlarla gündemde yer bulan alfabe değişikliği tekliflerinin, Cumhuriyet döneminde daha canlı dile getirildiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu düşünceden hareketle Latin alfabesine geçiş konusunda hükümetin çeşitli arayışlar içerisinde olduğu, gerek ülkede kamuoyu talep ve tepkilerini değerlendirerek, gereksi yabancı uzmanların görüşlerine dikkat ederek bu düşünceyi olgunlaştırdığı görülmektedir. Örneğin yabancı kavramlar ve çeşitli özel adların Türkçe ama Arap harfleri ile yazılması sonucunda ortaya çıkan çeşitli bozuklukları ve yanlış anlamaları engellemek amacıyla Türkçe olmayan özel adların resmî yazılarda imkânlarla göre Latin harfleriyle yazılması konusu gündeme gelmiş ve uygulanmıştır.

Bu arada Başbakan İsmet İnönü'nün direktifleri doğrultusunda İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Latin alfabesini incelemek üzere bir komisyon oluşturulması talep edilmiştir. Komisyonun başlıca amacı Latin yazısının kabulü neticesinde ne gibi sorunlar çıkabileceğini araştırmaktır. Fakat bu komisyonun uzun süre çalışmaya başlamaması, bu projeden vaz mı geçildiği sorusunu da gündeme getirmiştir¹⁷.

16 M. Şakir Ülkütaşır, *Atatürk ve Harf Devrimi*, Ankara: TDK, 1973, s. 30.

17 1928 yılında Alman Konsolosunun gönderdiği raporda Türkiye'deki harf değişikliği çalışmaları şöyle aktarılıyordu: “Alfabe değişikliğinin araştırılması için İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde oluşturulan komisyon şimdiye kadar çalışmaya başlamamıştır. Görüldüğü kadarıyla, sanki bu projeden muvakkaten vazgeçilmiştir. Bununla ilgili diğer haberleri ulaştırma hakkımı kendimde saklı tutuyorum. Latin harflerinin kabulü ile ilgili

Bu hazırlıklarda en önemli sorumluluk, hiç şüphesiz Maarif Vekâleti'nin olmuştur. Zaten Başvekil İsmet İnönü, Maarif Vekâleti'ne gönderdiği yazı ile “Umumi idare maariftedir. Her teşkilat maarife muavindir” diyerek bu sorumluluğu açıkça ortaya koymuştur¹⁸. Vekâlet, bu stratejik rolü üstlenirken, çeşitli belgelerden bir takım hazırlıkları daha önceden yapmış olduğunu anlıyoruz. Üst yazısı bulunamayan ve üzerinde tarihi tam verilmemiş olan, ancak arşivdeki dosyasında tarihi 1927? biçiminde gösterilmiş bulunan rapor niteliğindeki bir belgede¹⁹ Vekâlet harf değişikliği

komisyonun çalışmaları üzerinde komisyonun bir üyesinin bildirdiğine göre, birkaç Macar ve eski Latince harfin dışında, yeni yazı için Alman alfabesi tercih edilmiş ve Fransızca uygun değildir diye reddedilmiştir. Belli olan 23 harfin dışında yeni alfabe 4 yeni harfi de içine alacaktır. Basitliğe büyük değer verilmektedir. Komisyon, ilk ve ortaokullarda yedi yıllık bir süreyi, sonraki yedi yılı da resmî dairelerin yeni yazıyı genelleştirmesi gerekeceğini hesaplamaktadır. İsmet Paşa'nın teklifi kabul etmesi ve Gazi'nin karar verdiği gibi reforma başlaması muhtemeldir, ilk önce sonbaharda şimdiki kadarki çalışmaların kontrol edilmesinin yaygınlaştırılmasını sağlayacak olan büyük bir kongre toplantıya çağrılacaktır.” (Prof. Dr. Nevzat Gözaydın “Türk Dili Ve Lâtin Alfabesi Konusunda Almanya'nın Atatürk'e Bakışı Üzerine”, *Ankara Üniversitesi'nin 60. Kuruluş Yılı Armağanı: Atatürk Ve Türk Dili Ve Edebiyatı, Türk Eğitimi Ve Türk Kültürü Konusunda Seçme Yazılar*, Editör Doç. Dr. Doğan Atılgan, Ankara: AÜ, 2006, s. 82-83).

18 Cemil Öztürk, Maarif Vekili Mustafa Necati Bey ve Harf İnkılabı, *80. Yılında Türk Harf İnkılabı Uluslararası Sempozyumu 10-11 Kasım*, Ed. Tülay Alim Baran, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2009, s. 166; İlhan Sungu, “Harf İnkılabı ve Milli Şef İsmet İnönü”, *Tarih Vesikaları*, c.1, (Haziran 1941) s. 16[1].

19 Belge, “Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti” antetli bir kağıda yazılmıştır. On bir sayfalık belge üzerinde her hangi bir tarih bulunmamaktadır. Belgenin yer aldığı Cumhuriyet Arşivi'ndeki dosyasına 1927 tarihi yazılmıştır. Dosyaya “1927-Alfabe-Harf İnkılabı-Türkçenin Kullanımı” adı verilmiştir. Burada verilen tarihin nereden alınarak yazıldığı tam anlaşılamamaktadır. Raporda, her ne kadar yazım ve kompozisyon itibarı ile doğrudan bir kopukluk dikkat çekmese de 1-, 2-, 3-, biçiminde maddeler halinde verilen konularda madde numaralarından

konusunda atılması gereken adımlarla alakalı olarak Başvekâlete bir öneri ve tedbirler listesi sunulmuştur²⁰.

Maarif Vekâleti alınması gereken bu tedbirleri, öncelikle iki başlıkta toplamayı uygun görmüştür. Bunlardan ilki Maarif Vekâleti'nin sorumluluğunda olanlar, ikincisi ise diğer kurum ve kuruluşların sorumlulukları ve alacakları tedbirler ile uygulamalarıdır.

Vekâlet, yazısında ilk hamlede “Yüksek İcra Komitesi” adıyla bir yürütme kurulu oluşturulması gerektiğini belirtmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla bu komite, bakanlıklar ile milli teşkilat ve cemiyetlerden gelecek temsilcilerden oluşacaktır. Görevleri ise bakanlıklarla temasa geçmek, alınacak tedbirleri, faaliyet ve uygulamaları tek kanaldan takip etmek, ilgili kurumlarla irtibat sağlayıp, bütün millete yeni harflerin çabucak öğretilmesi için teşkilatlanmayı sağlamaktır. Komitenin teşekkülü, görevleri ve kullanacağı bütçe miktarı bir kanunla belirlenecektir.

Yazıda ifade edildiği üzere İcra Komitesinin ardından ikinci önemli organ ise “İlmi Heyet”tir. Kurulacak İlmi Heyet, faaliyette bulunan Dil Komisyonu (Dil Heyeti) yerine teşekkül edecek ve Maarif Vekâleti'ne bağlı çalışacaktır. Dil Komisyonu

kaynaklanan bir boşluk bulunmaktadır. 3'e kadar gelen madde başlıklarından sonra numarasız olarak “Harf sahası haricinde halk arasında yapılacak işler” başlığı verilmiştir. Bu başlığa unutulardan mı numara verilmedi? yoksa “4” numarayı mı oluşturuyor tam bilemiyoruz. Açıklamalardan sonra “5” numara verilmeksizin “6- Posta ve Telgraf İşlerinde” kısmına geçildiği görülmektedir. Dolayısıyla “5” numaralı başlık gözükmemektedir. Dolayısıyla raporun eksik sayfalarının olup olmadığı tam anlaşılmıyor. Her ne kadar Cumhuriyet Arşivi'nde tasnifi yapılırken sayfalar kurşun kalemle 1'den 11'e kadar numaralandırılmış olsa da belirtilen hususlardan dolayı rapor niteliğindeki belgenin sayfaların tam olup olmadığı konusundaki şüphelerimiz tam giderilememiştir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 180.09/3.16.3, s. 1-11).

20 Bu raporun tam metni yayınlanmıştır (Niyazi Çiçek, “Harf Devrimiyle İlgili Yeni Belgeler: Maarif Vekâletinden Başvekâlete Gönderilen Bir Belgenin Düşündürdükleri”, *Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı: Osmanlı'nın İzinde*, Haz. Feridun M. Emecen, İshak Keskin, Ali Ahmetbeyoğlu, İstanbul: TİMAŞ, 2013, s. 451-466.

zaten Türkçenin yeni harflerini tespit ile meşgul olduğundan bir nevi dil komisyonunun görevinin “İlmi Heyet” olarak yeniden tanımlanmasından ibarettir. Bu Heyet'in başlıca vazifesi, “ana lügat” adıyla temel bir Türkçe sözlük ve mukayeseli bir gramer kitabı hazırlamak olması gerektiği ayrıca belirtilmiştir²¹. Bir lisan akademisi gibi hizmet vermesi düşünülen komite şu şekilde tanımlanıp açıklanmıştır: “Heyette bulunacak üye sayısının on iki olabileceği öngörülmüştür. Bu heyet, en kuvvetli edebiyatçılar ve şairler aynı zamanda tecrübeli dil bilimciler ve Türkçe uzmanlarından oluşmalıdır. Heyetin en önemli vazifesi, harf ve alfabe faaliyetlerini ilmi cepheden ele alıp yönetmek olacaktır. Aynı zamanda ortaya koyacağı çalışmalar ve alacağı kararlar *İcra Komitesi'nce* ilgililere duyurulup uygulanmasını takip edecektir”²². Yazıda heyet ve komitenin oluşturulması ve faaliyette bulunabilmesi için Maarif Vekâleti bütçesine ek tahsisat konulması gerektiği ayrıca belirtilmiştir²³.

Maarif Vekâleti, Başvekâlete sunduğu harf değişikliği ile ilgili bu yazısında, yeni harfler için çalışma yapacak olan İcra Komitesi ve İlmi Heyet'i tanımladıktan sonra, üçüncü adım olarak dilin tasfiyesi ve kısaltılması ile ilgili yapılacak çalışmalar hakkında görüş bildirmiştir. Burada amaçlanan dilde var olan Arapça ve Farsça ifade, terkip ve kelimelerin yerine yeni öztürkçe kelimeler bulmak; böylece, dili olabildiğince sadeleştirmektir. Dilde sadeleşme işi, zaten tavsiye edilen farklı kurum ve şahıslar tarafından münferit olarak yürütülmektedir. Kanaatimizce burada amaçlanan, çeşitli kurum ve dairelerin kendi başlarına ve arzularına göre dilde değişiklik ve sadeleşme yapmaları yerine bu gayretlerin tek bir noktada toplanmasını sağlamaktır²⁴.

Yeni harflerin kabulü ve yayılması için oluşturulacak ilmi heyetlerin ardından düşünülen dördüncü adım, halk için yapılacak olanlara ayrılmıştır. Bu konuda Maarif Vekâleti yazısında birkaç faaliyet öngörmüştür:

1- Halk Fırkası, Muallimler Birliği, Türk Ocağı, Hilal-ı Ahmer ve Matbuat Cemiyeti gibi milli teşkilatların yapmaları gereken faaliyetler. Bunlar önce kendi teşkilatlarında ardından yurt çapında halk için kurslar örgütleyebilirler.

2- Günlük gazete ve dergilerin haber kısımlarının üçte biri, resmi yayın ve duyuruların tamamı yeni

21 BCA, 180.09/3.16.3, s. 1-2.

22 BCA, 180.09/3.16.3, s. 2.

23 BCA, 180.09/3.16.3, s. 2-3.

24 BCA, 180.09/3.16.3, s. 4.

harflerle basılmalıdır. Resmi matbaaların basım işini tamamen yeni harflerle gerçekleştirebilmeleri için bu matbaaların yeni harfler tedarik etmesi gerekmektedir.

3- Halkın yakın alaka gösterdiği haftalık yayın yapan dergilerin yeni yazı ile çıkmaları sağlanmalıdır. Halk tarafından merakla okunan Karagöz, Akbaba gibi mizah gazetelerinin yarısı ile resimlerin açıklamaları yeni harflerle yazılmalıdır.

4- Ankara'da çıkan ve yarı resmi bir mahiyet arz eden Milli Hakimiyet gazetesini yeni harflerle yayınlanmalıdır.

5- Sinema filmlerine ait açıklamalar yeni harflerle yazılmalıdır.

6- Resmi dairelere ait levhalar, makam isimleri, istasyon, durak, vapur, araba, tiren adları ve tarifeleri; aynı zamanda özel işletmelere ait, lokanta, gazino ve bar isimleri yeni harflerle yazılmalıdır.

7- Halk masalları, Nasrettin Hoca hikayeleri, buna benzer kitaplar ve risaleler yeni harflerle yazılmalıdır. Talim ve Terbiye Heyeti, bu amaçla halk için bir kitap serisi ısmarlamıştır. Kitaplar geldiğinde derhal tercümesi ve yeni harflerle basımı yapılacaktır. Aynı zamanda İktisat ve Sıhhiye Vekâletleri halk için faydalı olacak ülkenin ekonomi ve sağlık hizmetleriyle alakalı küçük kitaplar yayınlamaları beklenmektedir.

8- Anadolu Ajansı, önemli haberleri geceleri her kesin görebilmesi için dikkat çekecek şekilde elektrikli ampullerle yazmalıdır.

9- Müsveddeleri hazır olan Reşat Nuri Beyin Zola'dan tercüme ettiği "Hakikat" adlı romanı derhal yeni harflerle yayınlanmalıdır.

10- Yeni harfleri öğretmek üzere hazırlanacak büyük levhalar acilen bastırılıp dağıtılmalıdır.

11- Kaza merkezlerinde ve büyük köylerde, ajans haberleri her gün büyük levhalar üzerine yazılarak meydanlarda halkın görebileceği yerlere asılacaktır.

12- Tayyare Cemiyeti'nin çıkardığı "Köy" ve "Köy hocaları" dergilerinin kısmen yeni harflerle çıkması faydalı olacaktır²⁵.

Yazı değişikliğinin yapılabilmesi için Maarif Vekâleti'nin önerdiği ve alınması gerekli diğer bir tedbir paketi ise posta ve telgraf işleriyle alakalıdır. Burada tavsiye edilen, öncelikle postane isimlerinin yeni harflerle yazılması ve alfabetik sıra ile bütün postane adlarının yayınlanmasıdır. Yazıda belirtildiğine göre "bu yayındaki posta adlarının imlası resmi olacaktır. Bu şekilde yazılmayan mektuplar, isimlerin ilanından bir süre sonra

postanelerce kabul edilmeyecektir"²⁶.

Ayrıca, Latin harfleri ile yazılmış olan bu isimlerin, Cenevre'de bulunan uluslararası Posta Kalem Merkezine de bildirilmesi gerektiği tavsiye edilmiştir. Kasaba, köy isimlerinin birbirine karışmaması için Batı ülkelerinde kullanılan usulün uygulanması; aynı zamanda, mektup adreslerinde kasaba ve köy isimleri ile birlikte şehir isimlerinin de verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Yazıda Vekâlet, mektup adresleri için yeni yazıya göre bir şekil düşünmenin lüzumunu dile getirmiştir. Telgrafların da yeni yazı ile yazılmalarını, diğer taraftan telgraf metninde bulunan kelime sayılarının doğru belirlenebilmesi için gerekli kuralların tespit edilerek, telgraf için herkesin ne miktarda para ödeyeceğinin şüpheye yer vermeyecek şekilde önceden belirlenmeye imkan sağlanması gerektiği hususlarına ayrıca değinmiştir²⁷.

Yazının sekizinci sayfasında, "Meclise Acilen Teklif Edilecek Kanunlar" başıyla, mevzuatla alakalı alınması gereken tedbirler açıklanmıştır. TBMM'nin yeni dönemi açılır açılmaz, bu konuyla ilgili teklif edilmesi gereken kanunların birkaçı şu şekilde sıralanmıştır:

"1- Yeni harflerin resmi olarak kabul edilmesi hakkında kanun.

2- Dışarıdan ithal edilecek yeni harflerin vergiden muaf tutulması; ayrıca yeni harf dökümcülerinin teşvik ve himaye edilmesi.

3- Devlet Matbaasının, bir numune matbaa haline gelmesi için, şimdiki yapısı yenilenmelidir. Yeni harflerin temininde bu matbaanın işi büyük olacaktır. Yeni harflerin halk tarafından benimsenmesi yayın yapılarak mümkün olduğundan Türkiye'de bir örnek matbaa oluşturmak için devlet matbaası takviye edilmelidir. Bunun için bir kanun teklifi hazırlanmalıdır.

4- Yeni harflerle yapılacak yayın, telgraf ve posta işlerinin indirimli olmasıyla ilgili bir kanun hazırlanmalıdır.

5- Yayınların yeni harflerle yapılması ve eski harfle yayın yapmanın yasaklanması konusunda bir kanuna ihtiyaç bulunmaktadır. Yayın hayatına yeni başlayacak yerlere, yeni harflerle yayın yapmak şartı ile izin verilmelidir. Günlük gazeteler ve dergiler, bu kanuna göre kısmen veya tamamen yeni harflerle yayın yapacaklardır²⁸.

Raporda belirtilen kanuni düzenlemelerin yapılması zaruri görülürken; bunun yanında, resmi dairelerde ve şirketlerde yeni yazı ile okuma yazma

25 BCA, 180.09/3.16.3, s. 5-6.

26 BCA, 180.09/3.16.3, s. 7.

27 BCA, 180.09/3.16.3, s. 7.

28 BCA, 180.09/3.16.3, s. 8.

bilmeyenlerin çalıştırılmaması gerektiği ifade edilmiştir. Görüldüğü gibi Vekâletin önerilerinde yeni yazının kabulü ve uygulanması konusunda geri adım atmaksızın, oldukça ciddi yaptırımlar bulunmaktadır.

Alınması gereken tedbirlerle alakalı olarak raporda verilen diğer bir başlık ise “Yeni Harflerin Süratle Tamimi İçin:” biçimindedir. Başlığın altındaki açıklamadan anlaşıldığı kadarıyla yeni harflerin hızlı bir şekilde duyurulması ve uygulanıp yaygınlaştırılması için yapılması gereken işlerin bir kısmı zaten Maarif Vekâleti’nce kısmen yürürlüğe konmuştu. Alınması gereken diğer tedbir ve kararlar ise şöyle açıklanmıştır:

1- Bu sene (Eylül 1928) okulların her sınıfında yeni harfler öğretilecektir. İlkokulların birinci sınıfında ise eğitim-öğretim yalnız Latin harfleri ile yapılacaktır. İkinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıflara ise ilk iki ayda yeni harflerin alfabeti öğretilecek; ardından kıraat (okuma) ve Türkçe derslerinde yeni harflerle derslere devam edilecektir. İlkokulların son iki sınıfında tarih, coğrafya, hayat bilgisi, yurt bilgisi vb. derslerin yeni harflerle gösterilmesi mümkün değildir. Ortaokullarla liseler ve öğretmen okullarında ise her sınıfa yeni harfler öğretilecek kıraat ve lisan dersleri bu harflerle yapılacaktır. Bu okullarda diğer derslerin şimdilik eski harflerle okutulması zarureti bulunmaktadır. Her yıl aşamalı olarak derslerin yeni harflerle gösterilmesi sağlanacak dört beş yıl içerisinde bütün eğitim-öğretim yeni harflerle yapılacaktır.

2- Bu sene bütün okullarda Türkçe ve kıraat derslerinin yeni harfle takip edilebilmesi için kitapların iki ay içerisinde yeni harflerle basılması gerekmektedir. İki ay içerisinde yeni harfler gösterildikten sonra dersler bu harflerle devam edecektir. Okuma kitaplarının şimdiden basımına başlanmalıdır. Yeni basılacak eserler ve ders kitapları için mevcut matbaa yetersiz kalırsa başka özel matbaalarda basılması yoluna gidilecektir. Matbaalar için dışarıdan getirilecek harflerin gümrük vergisinden muaf tutulabilmesi için devlet matbaasına tahsisat ayrılması gerekmektedir.

3- Acilen bir alfabe ve kıraat kitabı çıkarılmalıdır.

4- Talebelere yeni harfleri çabuk sevdiren öğretmek için onların sevdiği cazip eserler yayınlanmalı; dergi ve gazetelerin en çok okunan kısımlarının yeni harflerle çıkarılması sağlanmalı; aynı zamanda yeni harflerle eser verecek muharrirler desteklenmelidir. Çocuklara mahsus yeni harflerle basılmış dergiler çıkarılmalıdır.

5- Çocuk kitaplarının eski harfli olarak basılması yasaklanmalıdır.

6- Okul levhaları, programları ve okul duyuruları yeni harflerle yazılmalıdır.

7- Öğrencilerin yeni harflerle rahat yazabilmesi için

defterler hazırlanacaktır.

8- İlkokullarda ders veren öğretmenlere yeni harfleri öğretmek için öğretmen kursları açılacaktır.

9- Ortaokul öğretmenleri arasında yeni harfleri bilmeyenler için okulun Türkçe öğretmenlerince derhal kurslar açılacak ve bir ay içerisinde öğretilecektir.

10- Her yörede gönüllü öğretmenler belirlenmeli; onlar köylerde yeni harflerle okutma ve yazdırmaya başlamalıdır.

11- Bütün halk dershanelerinde öğretim yeni harflerle takip edilmeli, kitaplar yeni harflerle basılmalıdır²⁹.

Maarif Vekâleti alınacak tedbirleri maddeler halinde sıraladıktan sonra, bunu gerçekleştirmek için gerekli maddi kaynağı açıklamıştır. Bu iş için acilen yüz bin liralık bir tahsisata ihtiyaç olduğu bildirilmiştir. Bu tahsisatın da derhal vekâlet emrine verilmesi; ayrıca, kanunlarla verilecek tahsisatla birleştirilerek kullanılmasına müsaade edilmesini istemiştir³⁰.

Yeni harflere geçiş konusunun açıklanmasını takiben, gerek ülke içerisinde gerekse ülke dışında, konuyla ilgili farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Görüşlerin ortak noktasını ise toplumu yeni harflere alıştırmamanın hiç kolay olmadığı ve çalışmaların yıllarca süreceği fikriydi³¹. Yunus Nadi, Cumhuriyet Gazetesi’nin 10 Ağustos 1928 tarihli sayısında, bu sürenin on yıldan önce olamayacağını, zamanın Meclis Başkanı Kazım Paşa ise bunun üç yıllık bir sürede gerçekleşebileceğini ifade etmiştir. 19 Ağustos 1928’de Atatürk, Yunus Nadi’ye yeni Türk harfleriyle yazdığı bir mektup yollamıştır. Bu mektubunda Atatürk, yeni Türk harflerine geçiş için çok uzun bir zaman olmadığını ve yeni harflerin uygulanmasına 1 Kasım 1928’den sonra kesinlikle

29 BCA, 180.09/3.16.3, s. 9-10.

30 BCA, 180.09/3.16.3, s. 10.

31 Falih Rıfkı Atay, Atatürk’ün doğumundan ölümüne kadar bütün hayatını anlattığı Çankaya adlı eserinde yeni yazının kullanılmasının ne kadar zaman alacağı konusunda şu hatırasını paylaşmaktadır. “Atatürk bana sordu: yeni yazıyı tatbik etmek için ne düşündünüz? Bir on beş yıllık uzun, bir de beş yıllık kısa müddetli iki teklif var, dedim. Teklif sahiplerine göre ilk devirleri iki yazı bir arada öğretilcektir. Gazeteler yarım sütundan başlayarak yavaş yavaş yeni yazılı kısmı artıracaklardır. Daireler ve yüksek mektepler için de tedrici bazı usuller düşünülmüştür. Yüzüme baktı: Bu ya üç ayda olur, ya da hiç olmaz dedi.” (Falih Rıfkı Atay, *Çankaya: Atatürk’ün Doğumundan Ölümüne Kadar*, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık, 1969, s. 440).

geçileceğini belirtmiştir. Yeni alfabe meselesini yabancı basının da yakından takip etmekteydi. Arap harflerinden Latin alfabesine geçişin çok uzun bir süreyi bulacağını öne sürdükleri geçiş süreci ile ilgili olarak, örneğin *The New York Times*, on beş yıllık bir süre öngörmüştür³².

Birçok atılımla beraber kültür hayatının ana damarlarından biri olan Türk dili konusunda hızlı adımlar atılması, adeta harf değişikliği zamanının geldiğine işaret ediyordu. Değişikliğin gerçekleştirilmesi yolunda ilk ciddi adımların 1928 yılı itibarıyla atılmaya başlandığını görüyoruz. Türk Ocaklarının Merkez ve Hars Heyetlerinin 8 Ocak 1928 tarihli toplantısında, Adalet Vekili Mahmut Esat, Latin harflerinin kabulünü hararetle istediğini bildirmiş, 8 Mart 1928'de de Başvekil İsmet Paşa Latin harflerini överek bu konuda aydınların ve bilim adamlarının düşüncelerini sormuştur. 3 Şubat 1928'de İstanbul'da hutbe Türkçe olarak okunmaya başlanmış, aynı yılın 24 Mayıs'ında da TBMM, yazı devriminin öncüsü olarak Latin rakamlarını kabul etmişti. Bütün bu değişim ve dönüşüm hareketleri, harf devriminden önce gerekli zemini oluşturmak adına, bir kamuoyu oluşturma hareketi olarak görülebilir.

Maarif Vekili Mustafa Necati Bey'den Başvekâlete gönderilen bir tezkeredeki bilgiye göre özellikle Atatürk'ün talimatıyla 23 Mayıs 1928'de İcra Vekilleri Heyeti'nin almış olduğu kararlar "Dil Encümeni" kurulmuştur³³. Böylece Maarif Vekâleti'nin daha önce Başvekâlete sunduğu teklifin kabulü gerçekleşmiş oluyordu³⁴. Çok daha önce düşünülmüş olmasına rağmen Encümen geç toplanabilmiştir³⁵. Encümenin amacı, yeni Türk harflerine geçişi sağlama konusunda Latin harfleri üzerine çalışmalar yapmak olarak belirlenmiştir. Bu encümendeki üyeler arasından "alfabe ve gramer komisyonu" teşekkül etmiştir. Bu komisyon Türk dilinde Latin harflerinin uygulanmasını görüşmek üzere kurulan bir heyet niteliğindedir³⁶. Bu heyette Fazıl Ahmet, Ragıp Hulusi, İbrahim Garandi, Yakup Kadri, Ruşen Eşref, Mehmet Emin, İhsan, Ahmet ve Falih Rıfki Beyler bulunmaktaydı³⁷. Maarif

Vekâleti, 27 Mayıs 1928'de Başvekâletin onayını almış, 26 Haziran 1928'de de komisyon, Vekâlet binasında ilk toplantısını yapmıştı³⁸. Alfabe ve gramer komisyonları toplantılarının ardından alınan kararlarla ilgili olarak raporlar hazırlanmıştır³⁹.

Kurulan Dil Encümeni üyeleri belirli bir kadroya karşılık gelecek şekilde aylık ücret almaktaydılar. Encümen üyeleri yanı sıra Latin harflerinin uygulama şeklini incelemek üzere oluşturulan komisyonuna da çıkarılan bir kararname ile aylık ücretlerine dair kadronun yürürlüğe konduğunu, böylece ücret almış olduklarını öğrenmekteyiz⁴⁰. Yine ayrı bir kararname ile bu komisyon üyeleri arasına dört üye ve bir kâtip katılmış ve bunlara ait kadro da ayrıca yürürlüğe konmuştur⁴¹.

Bir taraftan bütün bu hazırlık çalışmaları yürütülürken, diğer taraftan bazı kişi ve kurumlar Latin harflerini çoktan kullanmaya başlamış; hatta, bu konuda çeşitli öneriler getirmişlerdir.

Latin Harflerinin İmla ve Yazı Şekilleri Konusunda Öneriler

1 Kasım 1928 yılında kabul edilen yeni Türk harfleri yasasından önce de hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında olmak üzere Arap harfli yazının ıslahı veya tamamen değiştirilmesi tekliflerinin zaman zaman gündeme geldiği daha önce de belirtilmişti. Bundan dolayı Cumhuriyet döneminde özellikle harf değişikliği kanunundan önce, gerek yeni alfabe tekliflerinin ve gerekse düşünülen Latin alfabesinin Türkçede kullanılmasıyla alakalı bir takım talepler ve öneriler olmuştur.

Modern Batı toplumu ile bütünleşmek adına Atatürk tarafından Türk Ulusu için başlatılan değişim hareketleri, küçük de olsa farklı kesimlerden muhalefet ile karşılaşabilmekteydi. Buna rağmen idarenin kati ve kararlı tutumu, değişikliklerin halk nazarında da genel kabul görmesi, karşılaşılan dirençleri kırmaya imkân veriyordu. İdareye yapılan değişiklik tekliflerinden, halkın da bir takım yenilik hareketlerini kendisinin ihtiyacı olarak gördüğüne işaret etmektedir. Dolayısıyla öngörülen inkılâp hareketleriyle alakalı düşünceleri öğrenmek adına kişi ve kurumların kanaatleri sorulabildiği gibi toplum kendi yararına gördüğü çeşitli değişiklik taleplerini, mevcut idareden beklemezsizin, bir öneri olarak da getirebilmekteydi. Bu önerilerden

32 Elif Asude Tunca, "Türk Harf Devriminin Halka Tanıtımı Çalışmaları", *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c.2, s.2, (Aralık 2006), s.114-115.

33 BCA, 30.18.1.1/29.32.20.

34 BCA, 180.09/3.16.3, s. 1.

35 Nevzat Gözaydın, aynı yer.

36 BCA, 30.18.01.01/29.32.20.

37 Aynı yer.

38 *Hakimiyeti Milliye*, 27.6.1928, s.1.

39 Ağâh Sırrı Levent, *a.g.e.*, s. 400-401.

40 BCA, 30.18.01.01/29.36.6.

41 BCA, 30.18.01.01/29.46.10.

bir kısmının da mevcut harflerin ıslahı konusunda yapıldığını görmekteyiz.

Cumhuriyet döneminde alfabe değişikliği taleplerinin resmi ağızdan ilk dile getirildiği dönem ve yer 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi olduğu kabul edilir⁴². Daha sonra İzmir Milletvekili Şükrü Saraçoğlu'nun 1924'de TBMM'de Arap harflerine getirdiği eleştirilerle, harf değişikliği talepleri üst düzeyde ifade edilmeye başlamıştır⁴³. O dönemdeki Maarif Vekili Vasıf Bey Vatan Gazetesine verdiği röportajda harf değişikliğinin gerekli olduğunu belirtmekle beraber eğitimin yaygınlaşmasında Arap harflerinin tek engel olmadığı eğer bunun değiştirilmesi gerekirse de bunun bilim dünyasında tartışılarak ele alınması gerektiğini ifade etmiştir⁴⁴.

Gerek Şükrü Saraçoğlu'nun teklifi ve gerekse Vasıf Bey'in yeni alfabe hakkındaki görüşleri toplumun önde gelenlerini cesaretlendirmiş, bir takım öneriler getirilmeye başlanmıştır. Harf Devrimi öncesi bu tür teklif ve tartışmalar olurken bir taraftan da bu işin olacağına inanan yurdun dört bir yanından resmi veya halktan birçok insan harf değişikliği konusundaki görüşlerini ortaya koyarak, tekliflerini arz ediyordu. Maarif Vekâleti'ne gönderilen çeşitli yazılardan 1924'lü yılların, bu tür tekliflerin yapıldığı dönem olduğu anlaşılmaktadır.

İstanbul Maarif Müdürlüğü'nün 8 Mayıs 1924 tarihli ve 14898 numaralı yazısına cevap olarak Maarif Vekâleti'nin gönderdiği 22 Mayıs 1924 tarihli bir belgeden⁴⁵, kaldırılan Şûra-yı Devlet yani Danıştay'da müdürlükten emekli Erika (Elif) Efendi'nin harflerin ıslahıyla alakalı bir teklifinin olduğunu görmekteyiz. 19 Nisan 1924 tarihinde Vekâlete takdim edilen "Vekâlete Rapor" başlıklı diğer bir yazıdan⁴⁶ Vekâletin bu teklifi üniversite hocalarına incelediği; hocaların, Erika Efendi'nin harf değişikliği konusundaki bu araştırmasında ilmi açıdan bir yenilik ortaya konulmadığı ve Türkçe yazıda görülen aksaklıkları giderecek nitelikte olmadığı yönünde görüş bildirmeleri neticesinde, Vekâletin başka bir yere de incelemeye gerek duymadan hocaların görüşüne katılarak teklifi reddettiğini öğreniyoruz.

Bu dönem Erika Efendi gibi alfabe ile ilgilenen farklı kesimlerin teklifleri hep olmuştur. Bunlardan biri de belge çok silik olduğu için okunmakta güçlük çekilmiş ancak tespit edilen harf ve birkaç kelimedden Almanca olduğu anlaşılan ve Maarif Vekâleti Özel Kalem Müdürlüğü koleksiyonu içerisinde bulunan bir belgeden⁴⁷ yine Türkçe yazım için kullanılan mevcut Arap harflerinin ıslahı konusunda bir teklif sunulduğu anlaşılmaktadır. Belgenin ekinde bir tablo verilmiş olup, tabloda Türkçe, Arapça, Farsça ve Hintçe alfabe harflerinin yazılış şekilleri gösterilmiştir⁴⁸.

Benzer tekliflerden birini, Kuleli Askeri Lisesi'nde Türkçe öğretmeni olan Nurettin Bey'in mütâlaa olarak bildirdiğini görüyoruz. 5 Eylül 1925 tarihinde Kuleli Lisesi Müdürü tarafından gönderilen bu belgede okul öğretmenlerinden Burhaneddin Bey'in imla, harf ve gramer hakkındaki görüşünün ekte takdim edildiğini bildirmiş olmasına rağmen görüş yazısı belgenin ekinde bulunamamıştır.

Harf değişikliği konusundaki tekliflerle alakalı örneklerden biri o dönemki Konya Valisine aittir. Teklif, resmi olmasa da Türkçenin Latin harfleri ile yazılmaya başlamasının ardından görülen aksaklıkla ilgilidir. Vali, Maarif Vekili Necati Bey'e hitaben yazmış olduğu 29 Ağustos 1928 tarihli belgede, görüşlerini şöyle ifade ediyordu: "Lisanımızda pek çok kullanılan "kef" harfi seslerinin "gayın" yerine kabul edilen "g"ye ve "kaf" harfi yerine kabul edilen "k"ye dönüştürülmesi gerektiği iki harfli seslerin ileride problem oluşturacağı kanaatindeyim. "Kef" yerine müstakilen "g" harfinin kabulünü teklif ederim. Konya Valisi İzzet"⁴⁹. Yine aynı belgenin üzerindeki havale notundan Valinin Maarif Vekiline göndermiş olduğu bu belgenin görüşülmek üzere Talim ve Terbiye Heyeti'ne havale edildiğini anlıyoruz. Belgede geçen mevzuu Dil Encümeni'ni ilgilendiriyor gibi gözükmesine rağmen neden Talim ve Terbiye Heyeti'ne havale edilmiştir, bu yapılırken ne düşülmüştür tam bilemiyoruz.

Alfabe değişikliği ve muhtemelen kabul edilecek Latin alfabesinde özellikle harflerin Türkçenin dil ve ses yapısına uygunluğu konusunda görüş bildirenlerden bir kısmı da yabancı uzmanlardır. Bunlardan biri Alman asıllı olduğu düşünülen Prof. Dr. Rain Müller'dir. Müller'in Maarif Vekâleti'ne göndermiş olduğu 11 Ağustos 1928 tarihli yazısında:

42 Ayşe Aktaş, "Atatürk ve Harf Devrimi", *Erdem, Cumhuriyet Özel Sayısı III*, C. 11 Sayı 33, Ankara: Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu, 1999, s. 707.

43 Ülkütaşır, *a.g.e.*, s. 48.

44 Refik Turan, "Eğitim ve Öğretimdeki Gelişmeler: Yeni Devlet Yeni Eğitim. Alfabe Yeni Dönem: Harf İnkılabı", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi, 2002, s. 114.

45 BCA, 180.09/3.16.1, s. 1.

46 BCA, 180.09/3.16.1, s. 2.

47 BCA, 180.09/3.15, s. 2-7.

48 BCA, 180.09/3.15, s. 1.

49 BCA, 180.09/3.16.6, s. 102.

“Türk lisanı için latin harflerine dairdir

Gazeteler Türk hükümetinin latin alfabesini

Yeni Türk elifbasının bir defa daha tetkik ve hülasa-ı mümkün ve tehammül olduğundan iki harfi iyi bulmadığımı arza mücaseret eylerim.

Almanca S, C, H gibi teleffuz olunan Ş harfi Türkiye haricinde hiç bir yazı makinesinde ve hiç bir matbaada bulunmamaktadır. Bir lisanın memalik-i ecnebiyede dahi tab ve yazı makinasıyla tahriri her lisan için mühim bir şeydir. Bundan maada bütün işaretler...”

Vekâlete Almanca olarak gönderilmiş olan bu yazı, Dil Encümeni Müdürlüğü’ne havale edilmiştir. Bu ve benzer tekliflerin, Latin harfleri resmi olarak kullanılmaya başlamadan önce, günlük gazete ve dergiler gibi bazı yayın organlarında yapılan deneme niteliğindeki yayınlarda görülen aksaklıklar üzerine, yapılmakta olduğu anlaşılmaktadır.

Gerek hükümetin oluşturduğu kamuoyu, gerekse özel kişi ve resmi kurumlardan gelen teklifler, harf değişikliği sırasının geldiği yönünde bir hava oluşturmuştu. Bu sebeple Arap harflerinin terk edilerek yeni yazıya geçilmesi konusundaki çalışmalar resmi ağızlardan dile getiriliyordu.

Yeni Türk Harflerini Öğretme Çabaları

Yeni Türk harflerinin kabulü ve uygulanması konusundaki faaliyetlere, devlet kurumları başta olmak üzere farklı kesimlerin de yoğun gösterildiği anlaşılmaktadır. Özellikle Cumhuriyet Halk Partisinin (CHP) bu konuda azami gayreti gösterdiği, teşkilata bağlı il ve ilçe organlarında okuma ve yazma kurslarına verdiği destekten anlaşılmaktadır. Kurs açmak, ders araç-gereci tedarik etmek ve öğretmen bulmak konusundaki faaliyetleri yanında parti üyelerinin, uygulamaları denetim ve takip işini de bir vazife olarak üstlenmiş oldukları görülür. Parti Başkanlığının yayınlamış olduğu duyuru niteliğindeki bir tamimde bütün CHP Milletvekilleri, yürütülen uygulamaları takip ve denetimle alakalı olarak görevlendirilmişti⁵⁰.

Yeni yazının yazılış şekilleri ile söyleniş ve yazılıştaki farklılık, aynı zamanda ses değişimleri konusunda birçok aydın gibi o dönem bu işe oldukça emek veren biri olarak Başbakan İsmet İnönü’nün de ilgi gösterdiğini, farklı öneri ve tekliflerde bulunduğunu tutmuş olduğu kendi el yazısı notlarından öğreniyoruz. İnönü’nün hem Başbakanlıktaki belgeler üzerinde tuttuğu havale notları ve şerhlerden hem de kendi özel günlüğündeki notlardan Eylül 1928’den itibaren 1 Kasım 1928’de kabul edilen Yeni Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun’dan önce yeni Türk Harflerini

kullanmaya başladığı anlaşılmaktadır. Bu notlarında bazı kuralları şöyle açıklamıştır:

“Tek heceli ve yabancı kelimelerde müstesnalar vardır.

İsimler, sıfatlar, muzaflar mücerred ve muhtelif hallerinde söylendikleri gibi beraber yazılırlar.

Kaide

Süreksiz harfler

Sert	Yumuşak
p	b
t	d
ç	c
k	ğ

kelimelerin sonunda gelen süreksiz harfler sert olur. Bu harfler harekelendikleri zaman bâzen kendi cinsinden yumuşak harflere tebeddül eder”⁵¹.

Üzerinde tarihi olmayan ancak kendinden önceki notun 2 Eylül, sonraki notun da 4 Eylül tarihli olduğu göz önünde bulundurulursa bu notların 3 ya da 4 Eylül 1928 tarihlerinde tutulduğunu anlamak mümkündür.

Harf devriminin ardından her ne kadar millet mektepleri açılıp, derneklerde valiliklerde, belediyelerde kurslar verilerek yeni harfleri öğrenme ve öğretme tedbirleri alınsa da sonraki dönemlerde yeterli olmadığı yeni önlemler alınması gerektiği anlaşılmaktadır. Özellikle şehir merkezleri dışındaki köy ve kasabalarda seferberliğin yavaş ilerlediği düşünülerek yeni harfleri öğrenme kampları açılması tekliflerinin yapıldığını görmekteyiz.

“Halka yeni harfleri öğretmek için millet mektepleri kafi gelmedi. Şehirlerde ve illerde koylerde okuma, yazma bilmeyenlerin adedi zannedildiğinden daha çok ustundur. Ummiliğe karşı daha radikal ve daha geniş mikyaslı mücadele şekilleri bulmak lazım. Mesela: Tatil aylarında şehir kenarlarında kamp kuran, avarelikten canları sıkılan, kahvelerde pinekliyen mekteplileri seferber edip koylere gönderemez miyiz? Kamplarını koylerde kursunlar ve her okuma yazma bilen mektepli bir ummi koyluye okumak ve yazmak öğretmek mecburiyetinde olsun. Bu vazifesinde muvaffak olanlara ummilikle mücadele madalyaları dağıtılarak bu işe ideal bir mahiyet de verilebilir. Bu sayede şehir cocuğu, koylulerimizi ve koylerimizi tanıyacak; koylulerimiz, şehirli gence ısınacak. Koy ile şehir arasında bir kanal açılmış olacak. Şehirli genc, ustune aldığı ictimai vazife ile inkılabı daha iyi benimseyecek. Evvelce hazırlanması lazımgelen vahdetli bir programla koylerde takip edilecek musamereler, konferanslar, oyunlar, spor, idman şenlikleri, gramofon, radyo, fotoğraf hatta sinema

51 İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973)*, Haz. Ahmet Demirel, İstanbul: YKY, 2001, s. 96.

50 BCA, 490.01/1.2.1.

gibi koyun yabancı olduğu kultur vasıtaları koyun durgun ve geri muhitini devasa bir motor gibi harekete getirecek...²⁵².

Yeni harflerin öğretilmesi gayretleri, genellikle okulda, işyerinde ve kurumlarda dersler aldırarak, konferanslar verilerek ve ders anlatımı şeklinde gerçekleşse de öğrenilen bu bilgi sürekli kullanılacağı için çeşitli alıştırmalarla kalıcı hale getirilmeye çalışılıyordu. Belgeler incelendiğinde yurdun dört bir yanında farklı metotlar da denendiği görülür. Bu konuda en çok rastlanan uygulama, hem harfleri hafızada tutmak hem de yazımını ve gramer kurallarını öğrenmek için çokça yazılması yöntemidir. Mesela yeni Türk harfleri kabul edildikten sonra 1928-1929 öğretim yılının güz döneminde Maarif Vekâleti, okullara bir genelge göndererek, öğrencileri yeni harflere alıştırmak amacıyla bütün öğretmenlerin ders konularını iki ay yazdırmaları istenmiştir⁵³.

Sonuç

Yeni Türk harflerinin kullanılmaya başlanması sürecini, Yunus Nadi gibi Türk aydınları on yıla, *New York Times* gibi yabancı kaynaklar ise on beş yıla yaymaktaydı. Çıkarılan harf değişikliği kanununun ardından kısa sürede uygulamaya geçilmesi, bu öngörülerin abartılı olduğunu göstermişti. Her ne kadar harf değişikliği kararını alan irade, devrimi yapmış olsa da kısa sürede netice alınmasını sağlayan asıl unsurun, yoğun propaganda faaliyetleri ile yürütülen politikaların olduğu anlaşılmaktadır. Bu politikaların istenildiği şekilde sonuçlanmasında ise hazırlık çalışmalarının ne kadar önemli olduğu görülmüştür.

Harf Devriminin hazırlık çalışmalarını Maarif Vekili Mustafa Necati ve diğer maarif yetkilileri ile aynı zamanda kararlı tutumları ile il ve ilçelerdeki mülki amirler ve öğretmenler yürütmüştür. Vekalet, idari ve hukuki olarak konunun hem yasal hem de bürokrasi ayağını iyi koordine etmiştir. Yayınladığı tamim ve duyurularla alınması gereken tedbirleri bildirmiş, sahada çalışan amir, bürokrat ve öğretmenlerin çalışmalarına rehberlik etmiştir. Ayrıca, Cumhuriyet Halk Partisi il ve ilçe örgütlerinin tertip ettiği toplantı ve kurslar, aynı zamanda milletvekillerinin Anadolu'nun dört bir yanındaki yeni yazının öğretilmesi ve uygulanması faaliyetlerini takip ve denetimleri etkili olmuştur.

52 Vedat Nedim Tör, "Ümmilikle Mücadele İçin Köy Kampları", *Kadro Dergisi*, s. 1, (Ocak 1932), s. 27-28.

53 Bahri Ata, "Harf Devrimi Üzerine Yeniden Düşünmek", s. 3, <http://www.acikarsiv.gazi.edu.tr/dosya/HarfDevrimi.pdf> (12.10.2011).

Her ne kadar değişiklik 1 Kasım 1928'de yapılmış olsa da o günkü günlük gazete ve dergilerden ayrıca Arşivde karşılaşılan belgelerden uygulama çalışmalarının Ağustos ayı itibarıyla başlamış olduğunu bize göstermektedir. Ağustos ay içerisinde, yeni yazı ile hazırlanmış deneme niteliğinde çalışmalar bulunmaktadır. Zaten her hangi bir hukuki gerekçe beklemezsizin kişiler kendi aralarında yeni yazı ile yazışanlar yapmaktaydı. Hatta, kurumlar arası bir takım yazışmalarda Latin alfabesi kullanılmaya başlanmıştır.

Bütün bu gayretler neticesinde, düşünülen yeni Türk alfabesinin Türkçeyi nasıl ifade ettiği, seslerin çıkarılması ve yazılmasında yeterli olup olmadığı görülmeye çalışılıyordu. Durum böyle olunca tasarlanan yeni alfabe için teklifler gelmeye başlamıştı. Valilerden eski bürokratlara, hatta yabancı bilim insanlarına kadar birçok aydın, uygulamada gördüğü aksaklığı ve buna getirdiği çözümü bir öneri olarak sunmaktaydı. Sonuçta Latin Alfabesinin kabulü ve uygulanmasında, geri adım atmaksızın alınan kararlar ve yöneticilerin sağlam bir duruşu kadar Maarif Vekaleti sorumluluğunda çok sıkı yürütülen hazırlık çalışmalarının olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

- 180.09/3.15.
- 180.09/3.16.1.
- 180.09/3.16.3.
- 180.09/3.16.6.
- 30.18.01.01/29.32.20.
- 30.18.01.01/29.36.6.
- 30.18.01.01/29.46.10.
- 30.18.1.1/29.32.20.
- 490.01/1.2.1.

Araştırma Eserleri

Aktaş, Ayşe. "Atatürk ve Harf Devrimi", *Erdem, Cumhuriyet Özel Sayısı III*, C. 11 Sayı 33, Ankara: Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu, 1999, s. 699-714.

Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi, 1989.

Ata, Bahri. "Harf Devrimi Üzerine Yeniden Düşünmek", s. 3, <http://www.acikarsiv.gazi.edu.tr/dosya/HarfDevrimi.pdf> (12.10.2011).

Atay, Falih Rıfki. *Çankaya: Atatürk'ün*

Doğumundan Ölümüne Kadar, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık, 1969.

Çelik, Birten. Osmanlı Modernleşmesi Sürecinde Osmanlı Aydınları ve Alfabe Meselesi, *80. Yılında Türk Harf İnkılabı Uluslararası Sempozyumu 10-11 Kasım*, Ed. Tülay Alim Baran, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2009, s. 9-22

Çiçek, Niyazi. “Harf Devrimiyle İlgili Yeni Belgeler: Maarif Vekâletinden Başvekâlete Gönderilen Bir Belgenin Düşündürdükleri”, *Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı: Osmanlı'nın İzinde*, Haz. Feridun M. Emecen, İshak Keskin, Ali Ahmetbeyoğlu, İstanbul: TİMAŞ, 2013, s. 451-466.

Ergün, Mustafa. *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1982.

Gözyaydın, Nevzat. “Türk Dili ve Lâtin Alfabeti Konusunda Almanya'nın Atatürk'e Bakışı Üzerine”, Ankara Üniversitesi'nin 60. Kuruluş Yılı Armağanı: Atatürk Ve Türk Dili Ve Edebiyatı, Türk Eğitimi Ve Türk Kültürü Konusunda Seçme Yazılar, Editör Doç. Dr. Doğan Atılğan, Ankara: Ankara Üniversitesi, 2006, s. 82-83.

Hakimiyei Milliye, 27.6.1928, s.1.

Hüseyin Cahit. “Latin harfleri”, *Tanin*, 16 Mart 1924.

Sungu, İlhan. “Harf İnkılabı ve Milli Şef İsmet İnönü”, *Tarih Vesikaları*, c.1, (Haziran 1941) s. I-IX.

İnönü, İsmet. *Defterler (1919-1973)*, Haz. Ahmet Demirel, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.

İsmet İnönü Hatıralar, c.2, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987.

Kale, Metin. “Harf Devrimi”, *ERDEM*, 11(33), Ocak 1999, s. 811-831.

Kılıçzade Hakkı, “İzmir Kongresinde Latin Harfleri”, *İçtihat*, 154, 155, 156(1923).

Korkmaz, Zeynep. (1998). “Harf İnkılabı” <http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/8.php>, (25.06.2010).

Levent, Ağâh Sırrı. *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 3.bs. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1972.

M. Şakir Ülkütaşır, *Atatürk ve Harf Devrimi*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1973.

Mahmut Babacan, “Tanzimattan II. Meşrutiyete Alfabe Tartışmaları”, *80. Yılında Türk Harf İnkılabı Uluslararası Sempozyumu 10-11 Kasım*, Ed. Tülay Alim Baran, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü 2009,, s. 30-35.

Mustafa Hamit, “Latin Harfleri ve Türkçe Elifba”, *Tanin*, 25 Mart 1924, 3 Mayıs 1924.

Özerdin, Sami Nabi. *Harf Devriminin Öyküsü*, s. 5, <http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/kitap/ozerdin.pdf> (12.10.2006).

Öztürk, Cemil. Maarif Vekili Mustafa Necati Bey ve Harf İnkılabı, *80. Yılında Türk Harf İnkılabı Uluslararası Sempozyumu 10-11 Kasım*, Ed. Tülay Alim Baran, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2009, s. 158-170.

Samih Rıfat, “Başlamadan Bitiren Bir İtiraz Karşısında” *Hakimiyei Milliye*, 16 Ağustos 1923.

Şimşir, Bilal. *Türk Yazı Devrimi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992.

Tekeli, İlhan. “Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c.3, İstanbul: İletişim, s. 661.

Tör, Vedat Nedim, “Ümmilikle Mücadele İçin Köy Kampları”, *Kadro Dergisi*, s. 1, (Ocak 1932), s. 27-28.

Tunca, Elif Asude. “Türk Harf Devriminin Halka Tanıtımı Çalışmaları”, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c.2, s.2, (Aralık 2006), s.114-115.

Turan, Refik. “Eğitim ve Öğretimdeki Gelişmeler: Yeni Devlet Yeni Eğitim. Alfabe Yeni Dönem: Harf İnkılabı”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi, 2002, s. 114.

BİR MİSYONER GAZETESİNİN OSMANLI ÜLKESİNDEKİ SERÜVENİ

THE ADVENTURE OF A MISSIONARY NEWSPAPER THAT SERVES THE OTTOMAN

ÖZET

Misyonerlik faaliyetlerinin en önemli ayaklarından birisi basın-yayın faaliyetidir. Hedef kitleyi etkilemenin en etkili ve kolay yolu maksadı dergi, gazete, broşür vs. vasıtasıyla yaymaktır. Makalemizde 1909 yılında Filibe’de çıkan Güneş gazetesinin yaptığı yayın faaliyeti ile bölgedeki Müslüman nüfusu etkileme çabaları, gazeteyi çıkaran şahıslar, gazetenin Osmanlı sınırları içine girip takibata uğraması ve bu esnada yaşanan olaylar incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Güneş Gazetesi, Awetarianian, Kutubzâde Mehmed Nesimî, Başmaklılı Ahmed Keşşaf, St. Nikola Kilisesi

ABSTRACT

One of the most important pillars of missionary operations is press activities. The easiest way to impress the the target audience is publishing magazines, newspapers and brochures. In our article press activities and influence on the Müslim public opinion of Güneş Newspaper which is published in Filibe in 1909, its owners, entrance of the into the Ottoman borders, its exposure to the legal ections is analyzed.

Keywords: Güneş Newspaper, Awetarianian, Kutubzâde Mehmed Nesimî, Başmaklılı Ahmed Keşşaf, Saint Nichola Church.

Kasım HIZLI

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Yüksek Lisans Öğrencisi. E-posta: kasimhizli@gmail.com

Giriş

Misyonerlik faaliyetlerinin en önemli unsurlarından birisi basın yayın faaliyetidir. Hem hedef kitleyi etkilemek, yönlendirmek ve istenen kıvama getirmek hem de kendilerine bağlı görevlilerin gittikleri yerlerde işlerini kolayca yürütebilmeleri için broşür, gazete, mecmua ve kitap gibi materyaller sıkça kullanılmıştır.

Makalemizde 1909 yılında Filibe’de çıkan *Güneş* gazetesinin yaptığı yayın faaliyeti ile bölgedeki Müslüman nüfusu etkileme çabaları, gazeteyi çıkaran şahıslar, gazetenin Osmanlı sınırları içine girip takibata uğraması ve bu esnada yaşanan olaylardan bahsedilecektir.

Güneş Gazetesini Çıkaran İlginc Şahıslar

14 Ekim 1909 tarihli *Sırat-ı Müstakim* gazetesindeki “Güneş Gazetesi ve Filibe Müslümanları” baş-

lıklı haberde, Filibe’de bir müddetten beri İslamiyet aleyhinde yayın yapan Güneş gazetesinin son nüshalarında orucun farz olmadığına ve namazın faydasız olduğuna dair yazılardan Filibeli Müslümanların galeyâna geldikleri ve Cumartesi günü akşamı teravih namazından sonra Ulucami’de toplantı yaptıkları anlatılıyordu. Filibe’de halkı galeyâna getiren bu gazete neydi ve kim çıkarıyordu?

Güneş gazetesinin sahibi ve müdürü Awetarian isimli bir Hıristiyan, başyazarı ise müderris Kutubzâde Mehmed Nesimî’dir. Diğer yazarı ise Mehmed Nesimî’nin kardeşi Şeyh Ahmed Keşşaf’tır. Bu şahıslar “garip bir şekilde” bir araya gelerek o zamanlar Bulgaristan sınırları içinde kalan ve hatırı sayılı miktarda Müslümanın yaşadığı Filibe’de, *Güneş* isimli haftalık ahlakî, fennî, ilmî, felsefî ve siyasi bir gazete çıkarmaya başlamışlardır.

Elimizdeki nüshalardan anlaşıldığına göre gaze-

te, künyesinde yazdığı şekliyle ahlakî, fennî, ilmî, felsefî ve siyasî olmaktan ziyade, kendini tamamen İslamiyetle ilgili yazılara adanmış görünüyor. Gazetenin üç yıllık dalgalı yayın hayatında İslamiyet'in asırlara dayanan ilmî ve kitabî birikimini cerh etmeye(çürütmeye) yönelik yayın yapmaya çalışan iddialı bir yazar kadrosu bulunmaktadır.

Gazete evvela Filibe'deki kalabalık Müslüman nüfusun tepkisini çekmiş, mukaddesatlarına yapılan hakaretili yayımları içlerine sindiremeyen Filibeliler, Ulucami'de toplanarak gazeteyi tel'in etmişlerdi:

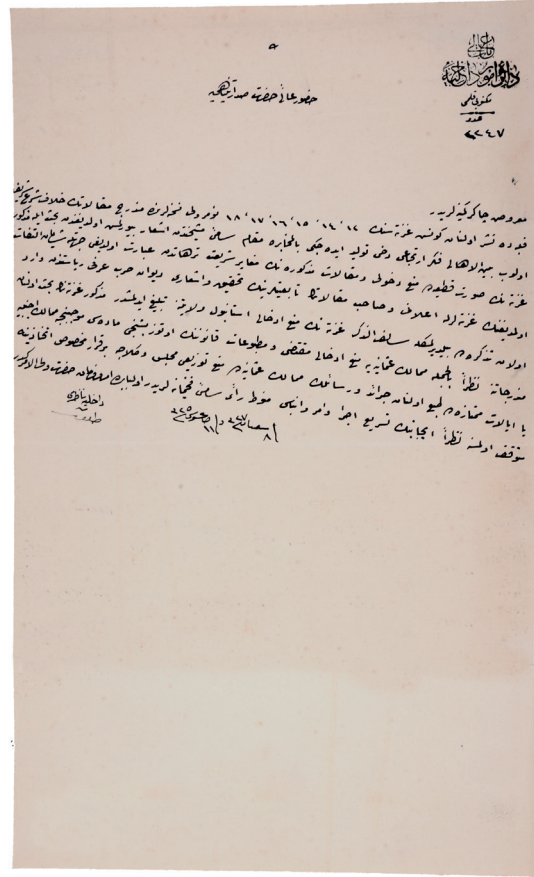
*"Bu toplantıda Ahmed Râgıb Bey tarafından te-
sirli bir konuşma yapılmış, İslam'ın yüceliğinden
ve bu neşriyatın İslamiyet'e bir zararı dokunmaya-
cağı ifade edilmiştir. Ayrıca İslam'ın ulviyetini yal-
nız bizim değil diğer dinlerin âlimlerinin bile teslim
ettiğini, Bulgaristan ve Filibe Müslümanlarının bu
pespaye gazeteyi bırakın okumayı, ellerine bile al-
mayacaklarından bahisle Bulgaristan'da yaşayan
600 bin Müslümanın din ve vicdanlarına saldıran
ve hakaret eden bu gazetenin yayınının durdurul-
ması için Bulgaristan hükümetine hemen topluca
müracaat etmeyi tavsiye etmiştir. Bulgar hüküme-
tinin Müslümanların dinlerine alenen saldırıp ha-
karete bulunan Güneş gazetesi gibi hezeyatların
yayınına müsaade etmeyeceğinden eminiz"*¹.

Filibelileri galeyâna getiren, bu kadar hiddetlen-
diren olay neydi? Güneş gazetesinde nasıl makale-
ler yayınlanıyordu? Bir misal olması bakımından 11
Eylül 1909 tarihli yirmi beşinci nüshanın ilk yazı-
sından kısaca bahsedelim.

"Dinin kaynağı kalp ve vicdandır" başlıklı yazıda,
evvela kalp ve vicdanın düzgün olması gerektiğini
uzun ve tesirli cümlelerle anlatan yazar, ardından
sözü mektep ile medreselerdeki derslere getiriyor
ve sözlerine şöyle devam ediyor:

*"Mekteb ve medreselerdeki âlim ve talebeler
halkı beş vakit namaza gayet mübalağalı bir tarz-
da teşvik ediyorlar. Eğer beş vakit namazın haki-
ki mahiyetini idrak etmiş olsalar bunu yapmazlar.
Bu tipler birtakım meşhur zatlara taklid ederek beş
vakitte başlarını yerden kaldırmazlar ve bu suretle
dinin büyük bir erkânını yerine getirdiğini sanırlar.*

1 "Güneş Gazetesi ve Filibe Ahali-i İslamiyesi", *Sırât-ı Müstakîm*, A.58, s.96, c.3, 29 Ramazanü'l-Mübârek 1327(14 Ekim 1909).

Dahiliye Nazırı Talat Bey'in Güneş gazetesinin yurda sokulmasının yasaklanması ile alakalı Sadaret'e yazdığı yazı. (BEO 3632/272370)

*Asıl namaz bedenle yapılan değil kalp ve yürekle
kılınan namazdır."*

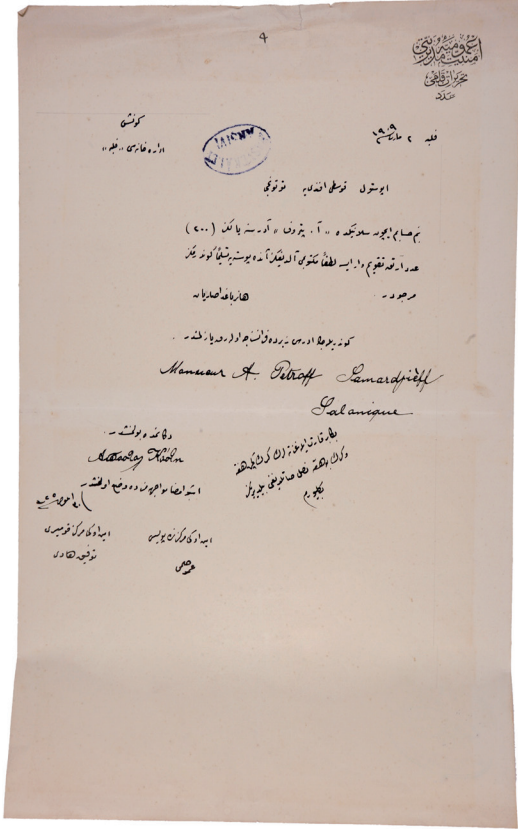
*Eskiden bazı insanlar beş vakit namazın Allahın
emri olduğunu iddia etmişlerdir. Eski asırlarda na-
mazın farzietini inkâr eden insanlar boşuboşuna
katledilmişlerdir. Bir insan namazı inkârla kâfir ol-
maz, hatta Kur'ân'da namazın farz olduğuna dair
bir emir de yoktur. Artık insanlar dinlerini bırakıp
birbirleriyle hakiki kardeşlik kurma emelindedirler.
Bunun için arz üzerinde savaşlar azalmakta ve ba-
rış dolu günler yaşanmaktadır.*

Gerçek hürriyet fedaileri

*Başmaklılı Ahmed Keşşaf, Mehmed Nesimi"*².

Yayımlarına bu gibi makalelerle devam eden ga-
zeteye, yukarıda iktibas ettiğimiz *Sırât-ı Müstakîm*

2 "Kalp ve vicdan memba-i diyanettir", Hakiki hürriyet fedaileri Başmaklılı Ahmed Keşşaf, Mehmed Nesimi, *Güneş Gazetesi*, 11 Eylül 1909, sayı 29.

Güneş gazetesini yurt içinde kaçak olarak dağıtan gayrimüslim şahısların isim ve imzalarını havi emniyet tutanağı. (DH.EUM.THR 9/3)

Mecmuası'na haber olan tepkiler Filibe şehri ile sınırlı kalmamış, Osmanlı'ya da sıçramıştır.

Gazete Osmanlı Sınırları İçine Giriyor

Güneş gazetesi az çok okuma bilen herkesin anlayacağı derecede sade yayımlanan bir gazetedir. Çünkü yayıncıların gayesi gazeteyi her seviyeden Müslümana okutmaktır. Osmanlı sınırları içine sokulan gazete kısa zamanda ülke içinde rahatsızlığa sebep olmuş, durum adli ve idarî makamlara intikal etmiştir. İlk rahatsızlık sesleri coğrafi konum itibarıyla Bulgaristan'a en yakın şehir olan Edirne'den yükselmiştir. Edirne Valisi Mehmed Reşid, 3 Haziran 1909'da Dâhiliye Nezâreti'ne yazdığı yazıda, Filibe'de çıkan Güneş gazetesindeki dinî bahislerin Edirne'deki Müslümanları pek ziyade üzdüğü için buradaki nüshaların şimdilik alıkonulmasının Edirne Posta ve Telgraf Başmüdüriyeti'ne tebliğ edildiğini ifade eder. Mezkûr gazetenin yurda girişinin yasaklanıp yasaklanmaması için incelenmesine ka-

rar verildiğini belirtir. Matbuat Müdür Muavini de 14 Haziran 1909'da gazeteyi inceler ve gerçekten Müslümanlar arasında kötü tesir icra edecek makaleler bulunduğunu ve özellikle 20 numaralı nüshanın başmakalesinin İslamî esaslara ve cihadı beyan eden sûrelerin ahkamına aykırı olduğunu belirtir. Gazetenin ayrıca toplumun birlik ve düzenini bozucu olduğunu ve her halükarda memlekete girmesinin muzır olduğunu beyan etmiştir³.

Yenicami'de Şüpheli Paket

Edirne'den yükselen sesler kısa zamanda İstanbul'da yankılanmış ve birtakım provokatif hadiselerin yaşanmasına sebep olmuştur. Meçhul bir şahıs tarafından Yenicami Kayyımhanesi önüne bırakılan şüpheli bir paket, polisi harekete geçirmiştir. Kayyımların ifadesine göre uzunca boylu sarışın birisi, elindeki paketi camiye bırakarak kaybolmuştur. İstanbul Valisi Mehmed Serdar, 18 Ağustos 1909'da İçişleri Bakanlığı'na yazdığı yazıda;

“Ahmed Keşşaf ile kardeşi Mehmed Nesimî tarafından Filibe'de yayınlanan “Güneş” gazetesinin on iki nüshasının, meçhul bir şahıs tarafından dün gece teravîh namazından sonra Yenicami'nin Kayyımhânesi önüne bırakıldığı İstanbul Polis Müdürlüğü'nden alınan 18 Ağustos 1909 tarihli ve 164 numaralı tezkerede bildirilmiştir: Gazeteleri bırakan şahsın kayyım tarafından beyan edilen eşkali zabıtaya dağıtılmış ve yakalanması emredilmiştir. Bu gazete, ek olarak takdim edilen nüshalarından da anlaşılacağı üzere, baştan aşağı İslamiyet'e hakaret eden birtakım makaleler ihtiva etmektedir. Bunun böyle camiye bırakılması, üzerinde ehemmiyetle durulması gereken bir husustur. İnsanların kafasını karıştırmak maksadıyla buraya konduğu anlaşılan gazetenin, Matbuat Kanunu'na göre memlekete sokulmasının yasaklanması babında ...”⁴.

Valilerin ısrarla memlekete sokulmasının yasaklanmasını istedikleri gazete, Bâb-ı Fetvâ Tedkîk-i Müellefât Komisyonu'nun (Şeyhülislamlik Eser İnceleme Komisyonu) kontrolü neticesinde, İslamiyet'in esasını hafife alan ve inkâr eden fikirler beyan ettiği gerekçesiyle, Meclis-i Vükelâ'nın (Bakanlar Kurulu) Matbuat Kanunu'nun 35. Maddesine

3 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezâreti Mektubi Kalemi (DH.MKT) 2849/68.

4 BOA, DH.MUI, 112/42.

№-ро 20.

Günech (Soleil)
Journal hebdomadaire politique-
littéraire, absolument indépendant

Editeur-Directeur: Awetaranian

Redacteur Mohammed Nesimi

Abonnements: { Bulgarie 4 fr.
Etranger 6 fr.

Adresse:
„GUNECH“ Philippople.

АДМИНИСТРАЦИЯ
„ГЮНЕШЪ“ — Пловдивъ

نومرو ۲۰ نسخه سی ۱۰ باره در

اخلاقى ، فنى ، علمى ، فلسفى
سیاسى هفتلق غزیده در .

صاحب و مدبری او یطوارانیان
سر تحریری
مدرسیندن قلب زاده محمد نسیمی

سنه لك آیونه بدلی : داخل
ایچون ۶ خارج ایچون ۹ فرانک

آدرس :
Administration „GUNECH“
Philippople

Samedi 29 Mai 1909

برنجی سنه

۱۲۲۵ قی ۱۶ مایس سنه

برمان اتحاد ایدیورلر . فقط آنلرک پورهای موشکا -
فایه برسورنده تدقیق اولندی و قنده آنلرک دعوا
سنگ عسکی اثبات ایدیورلر زبرا اوله محارب اولان
حکمه ارلر عسکرلری جبار تلدیمرک ایچون متولکاته
برو سمیت کوستر مشرا ایسه ده فن حرب طله نظر ندن
لانمکلان پلانلری ترتیب و تهیه بنگده اسلرک اسلر
وامال انجزلر ایدی و معلومدر که بعض حکمدارلر
کلیدی کوزل پارلاق مظفر بیلر م نالار اولدقدن صکره
اللزنده موجود اولان غلبه اسبابی دشمنلرک
موجود اولان غلبه اسبابیندن جزئیجه ناقص و آسک
کلیدی قنده بر مغلوبیت قنجه به دوچار اولدقلری
مراراً مشاهده اولمشدر . والحاصل که ضارنده
وقوعه کلان حاللرک هیچ برسی اسلرکدن خالی
اولدقنی حالده ظهور ایتدی مشاهده اولنما مشدر
فقط عوامل کاعقادات اولکی عصر لرده اولان
محاربه لرده اسبابه مخالف بر طاقم خارق العادهلر
مشاهده اولمش ایش دبه عوامل اسکی عصر
لره غیبه ایدیورلر . کویا که اولکی عصر لرده
اوله اولایلر وار ایشکه اوله اولایلر دن بر آدم
بوز بیک کشیکلر بر اوردوبه غلبه چالار ایش و
چوق عسکره لزوم یوق ایش . حی اسکی قوجا تلرک
اکثریسی بوله خارق العاده بر کیتیده چرمان ایش ایش
و عوامل بودوعولر بری بر طاقم ماسال کتابلری
ایله اثبات ایدیورلر . و او ماسال کتابلری
غایتده چوق قدر . بطل غازی رقان قلبه مسمی محمد
حنفیه و سیرالنئی منظمه می سائر جیکلرک
لری ماسالار و دوزمه حکمکلر دن عبارت ایکن
مسئله نازلر بوله کتابلری اکلنجه صیره سنده مطالعه
ایدیورلر . فقط بوله کتابلر غایتده مضردر .
زبرا عوامل اوله ماسال لری طوعغری نطن ایدوب
بشفق ملنلر ایله محاربه ایشکه قبلر لره بر آرزو
پیدا اولیور .

قتال و محاربه به جبار تلدیمرک شیلر دن برسی
دخی خواس و ظلمت کتابلر ایدی . زبرا اوله

و محاربه سوق ایشک ایچون اتخاذا اولنان متعدد
تدیمرک معنویانه و حسیانه منقسم اولیور .
مثلا بعض داتلر معنویاتی یعنی بمداوقات
محاربه ده مقتول اولان آدملرک درجه اخریوبه
لرینک علویتی کتابلر ده اوله مفضل صورنده
بیان ایتدیمرک او کتابلر ده مسذکور اولان
تشویقات و بشارتلری ایشیدن بر طاقم آدملر
محاربه ده جان تسلیم ایشکی بویک بر نعمت عدس
ایدوب محاربه مک ظهور ایشکی تمسلی و آرزو
ایشکدر لر . و اولدیمرک محاربه تشویق و ترغیب
ایدن داتلر انسانلرک جبارتی اوتیرمق اولوم
قورقوسنی دفع ایشک ایچون عسکرک و حیاتک
زیادملک و تقاضایت قبول ایتدیکی مسئله سنی ناسیس
ایتدیلمی بر کسه تک اجن کلدیسه و عمری او زون
اوله جتی تقدیر اولندیسه مکرراً محاربه میدانته
کیرسه دخی آنک عمریسه تقاضایت کلر ایش ددیمر
بو اعتقادی چوق کسهلر قبول ایدوب تصدیق
ایتدیمر .

والحاصل قضا و قدر توکل و قسمت میجتلری
تهکلل اولان موقلمه انسانلری سوق
ایتدیلمی عیاناً مشاهده اولقنده در . بعض مدققلر
بو میجتلرک مضر تلری دفع وستر ایشک ایچون
توکل و قضا و قدری بالکن قلباً اعتقاد ایدوب ظاهر آ
اسبابه تشب ایشک و تهکلر لدن حذر ایشک لازم
اولدقنی بیان ایتدیلمی ایسه در بو میجتلرک اسناج
ایتدیکی تحیر و پریشانی ازاله ایشکه مقدر
اوله مدیلمر .

کرچه اولکی عصر لرده بعض حکمدار لر
قضا و قدره استناد ایتدیلمی حالده توکل ایدوب
بویک محاربه لره جبارت ایدر ایدی . و بر طاقم
سپهر دناشی چوق کره غالب و مظفر اولور لر
ایدی . بو حکمدارلرک احوال تاریخی سنه و اقیف
اولان بر طاقم داتلر قضا و قدر میجتلری
تأیید و تقویه ایشک مقصد ایله اوله حکمدارلری

﴿ مصالحه و حریت عمره مدیتلر ﴾
﴿ محاربه و ضدیت نایره و حشدلر ﴾

ازمنه قنده ده نوع انسانلرک کفر ارضه
بدایت انتشار ندیمر بو کونه قدر حریت تسمیه
اولنان نعمت عظمی متفاوت و کونا کون مختلف
صورتلر و کیتیلر ایله تمجیل و ظهور ایشکدر .
معلومدر که اولکی عصر لرده حریت مخصوص
و معین آدملرک منحصر قلمنده ایدی و سائر
آدملر اعمال شافعه استعمال و استفاده اولنان
حیوانات کی اسارت تختنده شایور لر دی . اکثریا
مغلوب اولان بر قوم و بر قبیله غالب کلان قومک
تحت تسلطنده مقهور اولوب آنلرک حیاتی و
یشامی غالب کلنلرک انصاف لینه مربوط ایدی .
اگر مرحمت ایدوب قتل و ابحا ایشکلر ایدی
کوله و اسیر نامیله آنلری آغیر ایشلر ده استخدام
ایدر لر ایدی .

مع هذا انسانلرک ماچینده متعدد قبائل و اقوام
شعبه لوب اعتقاداته متنوع ایشکلرک احداث
ایتدیلمی دناشی طبیعتلرک زده موجود و مستز بولنان
تعصب شخصی و مادمی نشو و نما بولنمه باشلادی .
و هر بر فرقه تمسک ایتدیلمی اعتقادلری سائر
آدملرک دخی قبول ایتلرینه سی و غیرت ایشکه
مباشرت ایتدیلمی . و انسانلرک قبلر لره رسوخ
بولان افکار و اعتقادلر کثرت بوله قوری و قنده
قوملر و قبیلهلر دین و مذهبجه منقسم اولدیلمی .
بنابرین بعض ادیانک رؤسای و ناشرلری کندی
دینلرک نه درلو واسطه ایله توسع و اعمم
ایده جکی عسکر ایتدیلمی ائاده محاربه و قوه
جیره دینک نشر اولنمشه ایشک سبب و واسطه
اولدقنی کشف ایتدیلمی . فقط محاربه مک دهشت
و تهکلر کسنی ستر ایشک ایچون محاربه طرقدارلری
بر طاقم تدابیر سایه سنده محاربه یی انسانلرک
کوزلنده کوزل و لذتی کوستر مک موق اولدیلمی .

93
342

BASHI-MELI
OSMANLI

Güneş gazetesinin 29 Mayıs 1909 tarihli nüshası. Künyede sahip ve müdürü Awetaranian (İncil'in oğlu), sermuharrir olarak ise müderrisinden Kutupzâde Mehmed Nesimî ibaresi görülmekte. (DH.MKT 2849/68)

göre aldığı kararla yasaklanmıştır (20 Ekim 1909)⁵.

9 Ağustos 1909'da Hariciye Nâzırı Ref'et'in Şeyhülislamlığa yazdığı yazıda, Sofya Sefareti'nden alınan bilgiye göre Güneş gazetesini çıkaranların Bulgaristan ve Osmanlı'daki tepkilerden ürkererek yayını durdurdukları ve Almanya'ya kaçtıkları belirtilmektedir⁶.

Bu olaylar yaşanırken bir taraftan da gazetenin dağıtımını kimlerin yaptığı ve kimlerin okuduğu araştırılmaya başlanmıştır. Yapılan takibatta gazeteleri Osmanlı sınırları içinde gayrimüslimlerin dağıttığı tespit edilmiştir. Mesela Apostol Kostantin'in dükkânında 1600 nüsha ele geçirilmiş ve Apostol Kostantin Divan-ı Harbi-i Örfî'ye sevk edilmiştir⁷. Yine, Merzifon'a gazeteyi getiren şahsın Tomayan Agop olduğu tesbit edilmiş ve nüshalara el konulmuştur⁸.

İncil'in Oğlu Ve Arkadaşları

Güneş Gazetesini çıkaranların asıl kimlikleri nedir? Şimdi bu hususu aydınlatmaya çalışalım. Yazdıkları yazılarda kendilerini müderris ve şeyh olarak tanıtan iki kardeş esasında Osmanlı vatan-daşı idiler. Meşrutiyet'in ilanından sonra bir külâh kapabilmek için Bulgaristan'a gittiler ve Awetaranian ile tanıştılar. İşin garibi Awetaranian da Mehmed Şükrü adında Erzurumlu bir Müslümandı ve o da Osmanlı vatandaşı idi.

Kadro, din değiştirerek Hıristiyan olmuş Müslümanlardır. Awetaranian, 1885'te Tiflis'te vaftiz edilerek Hıristiyan olmuş Mehmed Şükrü adında bir Türktür. Ahmed Keşşaf ve Mehmed Nesimî⁹ ise biri müderris, biri Rufaî şeyhi iken Awetaranian'ın 1909'da Almanya'nın Postdam şehrinde bizzat vaftiz ettiği iki eski Müslümandır. Johannes Awetaranian olan Mehmed Şükrü hayatını bir misyoner olarak devam ettirir. Tiflis'te tanıştığı İsveçli bir misyoner vasıtasıyla İsveç'e giderek İsveç Misyonerler

Derneği'nin çatısı altında çalışmaya başlar. 1892'de Orta Asya'ya gönderilir. Kaşgar'da beş yıl çalışır ve İncil'i Uygurca'ya çevirir. Daha sonra Alman Şark Misyonu'nda Johannes Lepsius'un emrinde çalışmaya başlar. Bulgaristan Şumnu'da 1902 yılında Şâhidü'l-Hakâik'i yayımlamaya başlar. Bu gayretli misyoner 1907'de Filibe'ye taşınır¹⁰.

St. Nikola Kilisesi'ndeki Vaftiz

1909'da bir Alman gazetesi Awetaranian, Ahmed Keşşaf ve Mehmed Nesimî'nin propaganda amaçlı fotoğraflarını yayımlar. Dönemin (1909) Sofya ataşesi Enver Bey (sonradan paşa) fotoğrafı görür. Ama gördüklerine bir anlam verememiş olacak ki resmin kenarına,

“*Muhterem Kardeşler! Berlin'de Postdam'da bir Ermeni papazı tarafından Hıristiyan edilen Şeyh Ahmed Keşşaf Efendi ile biraderi Müderris Mehmed Nesimî efendilerin resmidir. Acaba bu doğru mudur? Bu ahmaklar kimdir?*”¹¹ notunu düşer.

Yukarıda Dışişleri Bakanı Ref'et'in Şeyhülislamlığa yazdığı yazıda, Sofya Sefareti'nden aldıkları bilgiye göre *Güneş* gazetesinin tatil edilerek yazarlarının Almanya'ya kaçtığı bilgisini vermiştik. O haberi veren de resmin kenarına bu notu düşen, dönemin Sofya Ataşesi Enver Bey'dir.

Aynı yıllarda Bulgaristan'da yayın hayatını devam ettiren bir başka Türkçe gazete vardır: *Balkan*. Ethem Ruhi (BALKAN) tarafından çıkarılan bu gazete ile *Güneş* gazetesi arasında 16 makalelik bir tartışma yaşanır. Ethem Ruhi hatıralarında bu tartışmaların nasıl cereyan ettiğini ve Awetaranian'ın Almanya Postdam'da St. Nikolas Kilisesi'nde bu iki kardeşi kendi elleriyle vaftiz ettiğini ifade etmektedir¹².

1912 yılında *Güneş* gazetesi Filibe'de yasaklanınca Awetaranian, yine *Güneş* manasına gelen *Hurşid* isimli bir gazete yayımlar. *Güneş*'teki makaleleri ise *Mecmua-i Makalat* ismiyle kitaplaştırır.

5 BOA, BEO, 3632/272370.

6 BOA, DH.MKT 2897/44.

7 BOA, Dahiliye Nezareti Emninet-i Umumiye Müdüriyeti Tahrirat Kalemî (DH.EUM.THR) 9/3.

8 BOA, DH.EUM.THR 92/72.

9 *Güneş* gazetesinin 29 Mayıs 1909 tarihli nüshasında sermuaharir olarak ise müderrisinden Kutupzâde Mehmed Nesimî ibaresi bulunmaktadır. Bkz. BOA, DH.MKT 2849/68.

10 Johannes Awetaranian, *A Muslim Who Became A Christian*, 2002.

11 Haluk Oral, Kim Bu Ahmaklar, *Nıvtarih*, Eylül 2009, s.72-74.

12 Edhem Ruhi, *Canlı Tarihler*, Türkiye Yayınevi.

Sonuç

Bu üç şahsın maddi ve manevi hâmişisi, Alman Şark Misyonu idi. Filibe Müslümanlarının bu misyoner gazetesine karşı verdikleri toplu tepki gazetesinin Filibe ve çevresindeki etkisini kırmış, Osmanlı içindeki takibatlar da gazetesinin halka yayılmadan toplanmasını sağlamıştır. Alman Şark Misyonu denetiminde Türkleri Hıristiyanlaştırma projesinin bir parçası olarak kullanılan Ahmed Keşşaf 1912’de, Mehmed Nesimî 1917’de Postdam’da, Mehmed Şükrü(Johannes Awetaranian) 1919’da Wiesbaden’de öldü.

Kaynakça**Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**

BEO 3632/272370.

DH.EUM.THR 9/3, 92/72.

DH.MKT 2849/68; 2897/44.

DH.MUI 112/42.

Araştırma Eserleri

Awetaranian, Johannes, *A Muslim Who Became A Christian*, 2002.

Edhem Ruhi, *Canlı Tarihler*, Türkiye Yayınevi.

“Güneş Gazetesi ve Filibe Ahali-i İslamiyesi”, *Sırât-ı Müstakîm*, A.58, s. 96, c. 3, 29 Ramazanı’l-Mübârek 1327(14 Ekim 1909).

Hakiki hürriyet fedaileri Başmaklılı Ahmed Keşşaf, Mehmed Nesimi, “Kalp ve vicdan memba-ı diyanettir.”, *Güneş Gazetesi*, 11 Eylül 1909, sayı 29.

Oral, Haluk, Kim Bu Ahmaklar, *Nıvtarih*, Eylül 2009, s.72-74.

KİTAPİYAT

TÜRK DEVLET GELENEĞİNDE BÜROKRASİ VE MEMUR

Mehmet Akif Terzi, Ankara: Sistem Ofset, 2012, 506 sayfa.

Nazmi EROĞLU

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. E-posta: nazmieroglu@hotmail.com

Türk Devlet Geleneği ve Bürokrasisi

Kadim Yunan filozofu Platon ve ünlü İslam filozofu Farâbî, devleti, uzun süre bir arada yaşama iradesi gösteren toplumların belli aşamalardan geçerek aynı ideal etrafında teşkilatlanması sonucu vücut bulan organizmaya benzetir. Dolayısıyla belli kurumlar ekseninde varlığını sürdüren toplumlar, millet olmanın bilinci ile hayata bağlanırlar ve birikimlerini gelecek nesillere aktararak tarihin koridorlarında kendilerine yer açmış olurlar. Bununla beraber, milletlerin temel birimi, yapı taşı veya bu organizmanın hücreleri, fertlerdir. Ancak, ilahi vahye mazhar olması veya kendi içinde bir bütünlük arz etmesi bakımından her insanın tabiat içinde ayrı bir yeri de bulunmaktadır. Bu bakımdan fertlerin ayrı mizaçları olduğu gibi, fertlerden müteşekkil milletlerin de farklı mizaçları bulunmaktadır. Bu farklılıklar her toplumun hayat tarzına, yönetim mekanizmasına, iktisadî, askerî ve siyasî sistemlerine yansımaktadır.

Geleneksel devlet bürokrasisinin büyük oranda on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar devam ettiği bilinmektedir. Ancak, sanayi ve endüstri inkılabından sonra gelişen devlet yapılarında bürokrasisinin daha farklı bir şekle dönüştüğü söylenebilir. Bu süreçten geçen bütün toplumlar, geleneksel veya Weber'in deyimleriyle patrimonyal yapılarını yavaş yavaş terk ederek bürokrasilerini modern anlayışa göre tanzim etmişler ve birbirinden ayrı gelenekler içinde gelişen bürokrasiler arasında dahi yakınlaşma meydana gelmiştir. Bununla beraber, günümüzde de her devletin geleneksel yapısı içinde kazandığı davranış, yönetim ve mekanizmanın işleyiş biçimi ile halk-bürokrasi-devlet ilişkisi, iyi veya kötü yöndeki alışkanlıkların rengini taşıdığı

malumdur. Ancak bu, yirminci yüzyıl öncesi devlet yapılarından daha farklı bir tonda kendini göstermektedir.

Diğer taraftan, günümüzde dünyanın farklı coğrafyalarında yaşayan Türklerin köklerini oluşturan boyların devlet kurma, yönetme, hatta imparatorluk aşamasına ulaşma gibi idari yeteneklerinin ilkçağdan beri (erken dönemde) geliştiği bilinmektedir. Bu kazanımlar, fütihat anlayışının sonuçları ile de ilgilidir. Her ne şekilde olursa olsun Türklerin temas kurduğu toplumların kültür ve medeniyetlerinden etkilendikleri, kendi dünya görüşleri atmosferinde yeni sentezler ortaya koyarak yönetimlerini ve bürokrasilerini dönüştürdükleri açıktır.

İşte böylesine önemli bir konuda Osmanlı Arşivi'nden mesai arkadaşımız ve dostumuz Mehmet Akif Terzi'nin "Türk Devlet Geleneğinde Bürokrasi ve Memur" adlı kapsamlı bir çalışma ortaya koymuş olması bizim için memnuniyet verici bir durumdur.

Yazarın geniş bir bibliyografyaya dayanarak inşa ettiği çalışması bir noktada Türk devlet teşkilatının yönetim tarihine de ışık tutmaktadır. Akif Bey'in Arşiv'de görev yapıyor olması, daha doğrusu Osmanlı bürokratik sisteminin bir göstergesi olan yazışmaları; belge akışını, diplomatikayı yakından görmesi, eserin meydana gelmesinde önemli katkıları sağladığı anlaşılmaktadır. Zira önemli bazı konular arşiv vesikalarına dayandırılmıştır. Bunun yanında on yıllara dayanan sendika çalışmaları da memurlarla ilgili meselelerde duyarlı olmasına vesile olduğu tahmin edilebilir.

Akif Bey, teşkilât tarihçilerimizin yöntemleriyle konuya yaklaşmaktadır ve metnin bütünüyle kurgu-

su bu yönde gelişmektedir. Daha ziyade müesseseler açısından ders kitabı mahiyeti arz eden bu durum, okuyucuyu rahatlatan, daha kolay bir şekilde konuları anlamasını sağlayan bir imkân da sunmaktadır. Konuların ayrıntılı başlıklar altında incelenmesi bu cümledendir.

Kitapta, -ana hatlarıyla- Türklerde devlet kavramı ve yönetim anlayışı, Türk devletlerinde bürokrasinin oluşumu ve gelişimi, etkili olan sair devletler; Osmanlı devlet bürokrasisinin oluşumu, yapısı, tarihi süreç içinde gelişimi; Osmanlı Devleti'nde taşra teşkilâtı; kamu idaresinin tanzimi, memuriyet anlayışı; on dokuzuncu yüzyıl içindeki yenilenme çalışmaları veya bürokrasinin modernleştirilme gayretleri, bu dönemde memuriyetin yeniden ele alınması; Cumhuriyet döneminde devletin ve bürokrasinin yeniden yapılandırılması ve bu konuda uzmanlar tarafından kaleme alınan raporların mahiyeti; kamu çalışanları ve sendikalar ile sair birçok konu işlenmektedir.

Bununla beraber, metnin ağırlık merkezini tabiiyle Osmanlı Devleti'nin bürokrasisi oluşturmaktadır. Bürokrasinin en üst noktasında yedi üyeden meydana gelen ve günümüzde bakanlar kuruluna tekabül eden Divân-ı Hümayûn bulunmaktadır. Ancak, yazarın izahlarından ve satır altlarından anlaşıldığına göre, alınan kararlar padişah adına hayata geçirilmekte, bu sebeple buradaki üyeler bugünkü bakanlar kurulundan farklı bir konumda görev yapmaktadır. Zira padişah bütün siyasi kararların, politikaların merkezinde yer alan tek şahıstır ve meşruiyetini de dayandığı aileden almaktadır. Ancak, bu monarşik yapıyı meşrulaştıran, aile mensubiyetinin yanında şer'î ve örfî hukuktur. Dolayısıyla padişahın dışında bulunan en küçük memurdan Divân-ı Hümayûn üyelerine kadar olan görevliler, hatta "devlet adamlarının" da bürokrat olarak kabul edilmesi gerekmektedir.

Kitapta bahsi geçen kurum ayrıntılı bir şekilde incelenmekte, üyelerin görevleri, bu kurumun işleyişini sağlayan personelin yapısı ve görev alanları ortaya konulmaktadır. Bunun yanında Osmanlı malî teşkilâtı (Bâb-ı Defteri) ele alınmakta, yapılan faaliyetler, tutulan kayıtlar hususunda özlü bilgiler verilmektedir.

Yazarın, akıcı bir üslupla okuyucuyu sıkmadan birçok karmaşık konuyu suhuletle ortaya koymayı başardığı görülmektedir. Zira asırlara yayılan bir imparatorluğun oluşturduğu kurumlar, işlevleri ve zamanla dönüşümleri hayli netemeli konulardır. Merkezî teşkilâtın yanında imparatorluk yapısından kaynaklanan ve farklı coğrafyalara yayılan birçok yönetim şekli meydana gelmiştir ki, bu hususlar "taşra teşkilâtı" başlığı altında ele alınmaktadır.

Ayrıca, kamu yönetimini oluşturan zihniyet yapısı, memur zümresi (seyfiye, kalemiye, ilmiye) ile bu sınıflarda görev yapan personelin teşekkülü, eğitimi ve görev anlayışları ilgili başlıklar altında incelenmektedir.

Diğer bir önemli husus, reform sürecinde Osmanlı bürokrasisinin dönüştürülmesi veya modern devlet sistemine yönlendirmede yapılan çalışmalar ve oluşturulan kurumsal yapılarıdır. Bu konular, bilindiği gibi Cumhuriyet dönemi sosyal bilimcileri tarafından tartışılmıştır. Dönüşümün zorunluluğu veya gerekliliği, eksiklikleri hususu zihniyet yapısı da dikkate alınarak sorgulamalar yapıldığı bilinmektedir. Ancak, yazar bu tartışmalardan ziyade genel gidişat yönünden konulara yaklaşmakta, daha doğrusu, tartışılması elzem olan konulara altyapı oluşturucu bilgiler sunmaktadır. Bu anlamda metin, yukarıda da belirttiğimiz üzere öğretici bir ders kitabı mahiyetini almaktadır.

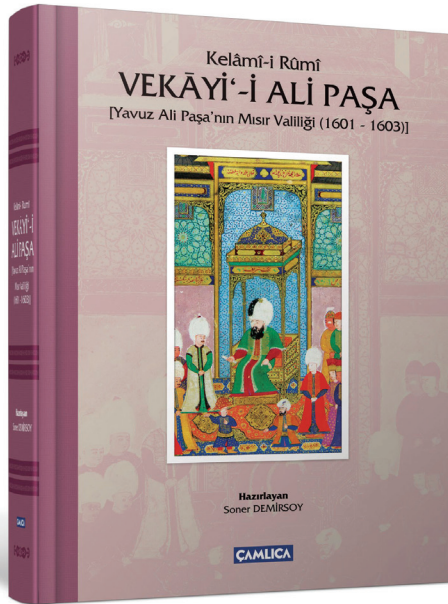
Sonuç olarak, bahis konusu ettiğimiz eserde, Osmanlı Devleti'nin bürokratik yapısından Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemi bürokratik yapısına, oradan günümüze kadar geçen süreç içinde devletin bütünlük içinde işleyişini sağlayan kurumlar incelenmektedir. Bu kurumlarda istihdam edilen memurlar, görev ve sorumluluk alanları, haklar, tayin ve terfiler ile sair konular ele alınarak Türk devlet geleneği içinde bürokrasinin yeri çok yönlü olarak ortaya konulmaktadır.

KELÂMÎ-I RÛMÎ, VEKÂYİ‘-İ ALİ PAŞA [YAVUZ ALİ PAŞA’NIN MISIR VALİLİĞİ (1601–1603)]

Neşre Hazırlayan Soner Demirsoy, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2012, LXXVII+433+300 sayfa.

İlhan GÖK

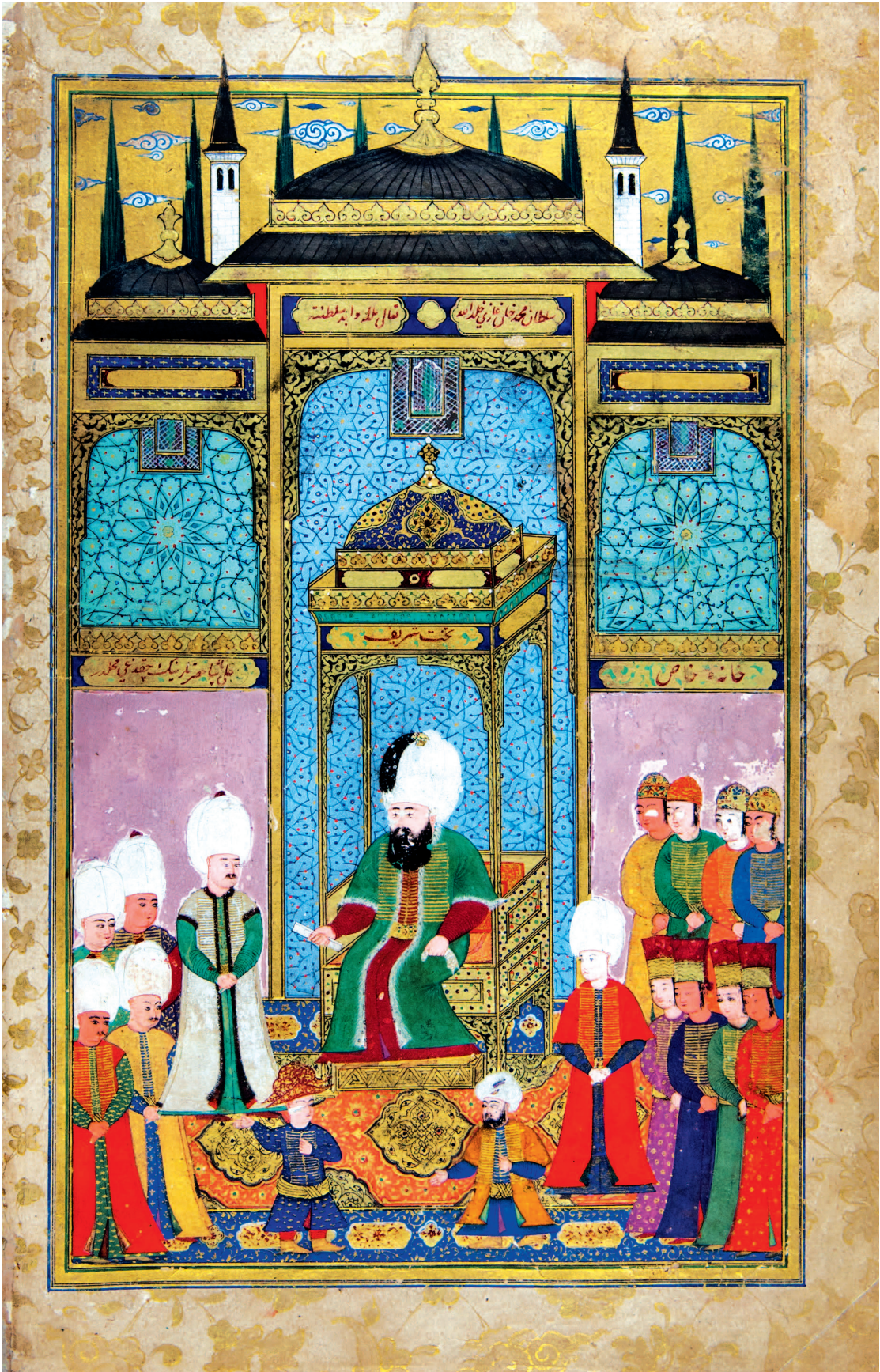
Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Doktora Öğrencisi. E-posta: maviboztepe@gmail.com

Tarihimizi doğru öğrenmenin yolu öncelikle o devre ait eserlerin eleştirisi süzgecinden geçirilerek hazırlanmasından geçmektedir. Vekayinamele- rin birinci elden kaynaklar arasında müstesna bir yeri bulunmaktadır. Kelâmî-i Rûmî'nin edisyon kritik ve tıpkıbasımı ile ilim alemine kazandırılan *Vekâyi‘-i Ali Paşa* isimli eseri de bu minvaldendir.

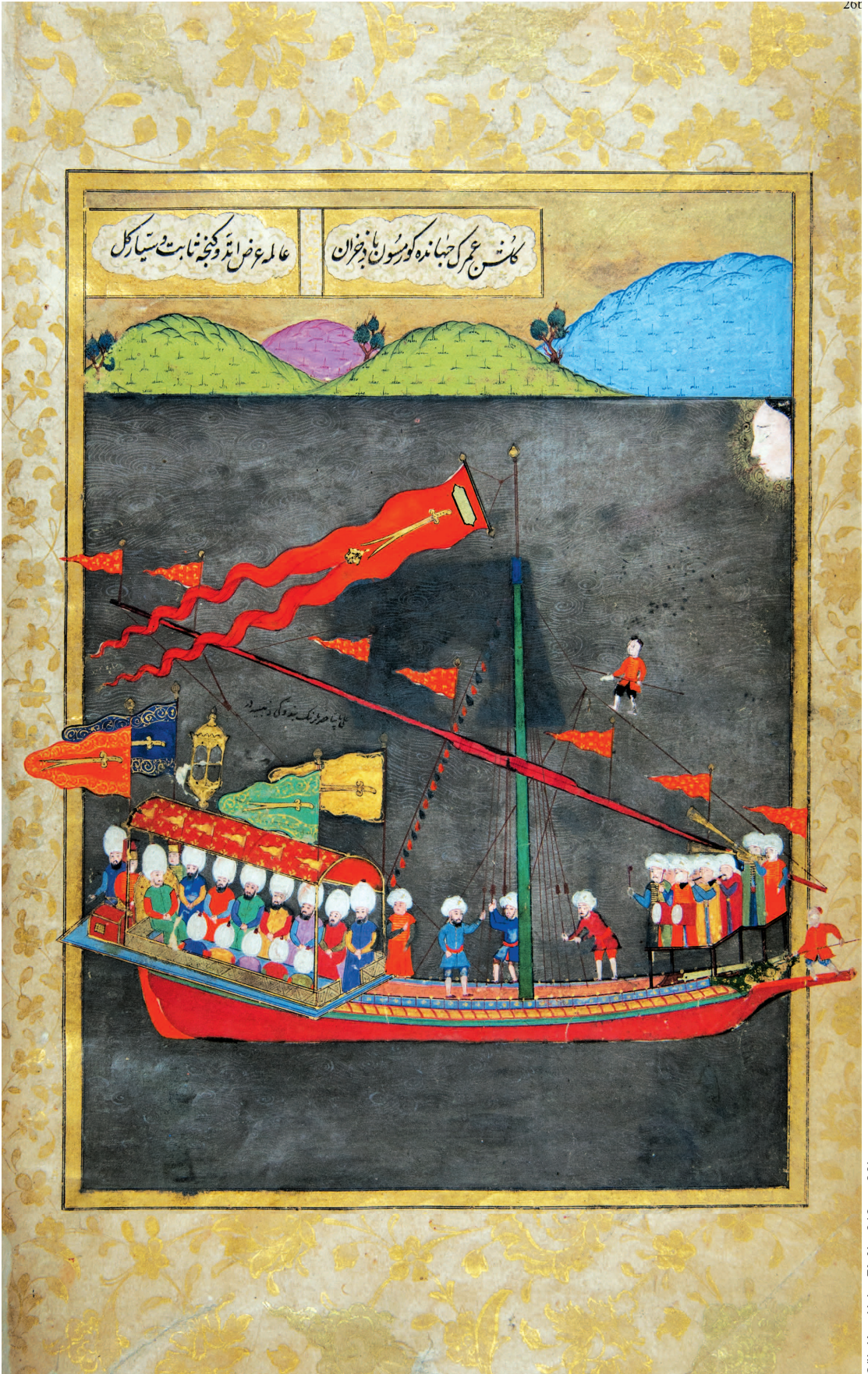
Vekâyi‘-i Ali Paşa adlı eserin müellifi olan Kelâmî-i Rûmî'nin hayatı hakkında bilinenler çok sınırlıdır. Mahlası Kelâmî olan müellifin ismi “*Mehmed b. Ahmed Beğ*” olarak belirtilmektedir. Yavuz Ali Paşa'nın Mısır'a vali tayin edilmesi ve sonrasında Paşa'nın buradaki icraatlarının anlatıldığı eser, birinci elden kaynak niteliğindedir. Muhtemelen Ali Paşa'nın isteğiyle kaleme alınan eser, Paşa'nın Sultan Üçüncü Mehmed tarafından Mısır'a vali tayin edilmesiyle başlamaktadır. İki yıl gibi kısa bir zaman diliminin ele alınmasına rağmen işlenen konuların çokluğu ile dikkat çekmektedir. Mısır'ın gelenek görenekleri, piramitler, Nil nehri ile ilgili batıl inançlar, nehrin taşmasının hesaplanması, Zehebiyye adlı mahalli geminin hususiyetleri, bayram kutlamaları, su dolapları, mesire yerleri öne çıkan mevzulardan birkaçıdır.

Eserin bir başka hususiyeti de tarihi olduğu kadar edebi bakımdan da son derece zengin olmasıdır. Bir münşi olduğu kadar şair yönü de son derece kuvvetli olan Kelâmî, eser boyunca ele almış olduğu konuya uygun şiirler söylemeyi ihmal etmemiştir.

Sultan Üçüncü Mehmed Han'ın Ali Paşa'yı Mısır Valisi tayin etmesi

Süil. Ktp. Halet Ef. Nr. 612 vr 5b

Ali Paşa'nın Nil Nehri kenarındaki köy ve kasaba halkını ziyaret ettiği Zehebiyye isimli gemisi

Onun bu şiirleri neredeyse bir divançe teşkil edecek hacimdedir. Kelâmî, eserinde pek çoğu mahalli asker ve devlet adamlarının da şiirlerine yer vermiştir. Yine bu kitap içinde yer alan ve Prof. Dr. Cihan Okuyucu tarafından eserin edebi değerinin incelendiği makalede, Ali Paşa'ya şiir sunan 55 şairin tek tek ismi belirtilmiş ve hayatı hakkında malumat verilmiştir. Eserin başka bir hususiyeti de buradaki şairlerin pek çoğunun isminin hiçbir şura tezkiresinde zikredilmemesidir. Bu da edebiyat tarihimiz açısından yeni bir zenginliktir. Roma rakamlarıyla belirtilen ilk 77 sayfada müellifin hayatı, eserleri, *Vekâyi'-i Ali Paşa*'nın muhtevası ile Yavuz Ali Paşa'nın detaylı biyografisi sunulmuştur.

Vekâyi'-i Ali Paşa on yedinci asır Osmanlı ve Mısır tarihi hakkında araştırma yapan herkesin görmesi icap eden bir eserdir. Bunun yanında yukarıda belirtildiği üzere hem edebi hem de tarihi kıymeti hazirdir. Gerek hayvan motifleriyle bezeli cildi, gerek

sayfalarındaki tezhibi, gerekse içindeki sekiz adet saray işi minyatürüyle güzel sanatlar bakımından da son derece önemlidir. Bu hususiyetleriyle birlikte edebiyatçı ile tarihçiler arasındaki transkripsiyon farklılıklarının önüne geçebilmek için tıpkıbasım da esere dâhil edilmiştir.

Tarih, edebiyat ve güzel sanatlar olmak üzere geniş bir kesimin istifadesine sunulan eserde nüsha farklılıkları belirtilmiş, metinde geçen ayet ve hadisler orijinal dilinde gösterilmiş ve dipnotta kaynaklarıyla birlikte Türkçe manası belirtilmiştir. Bunun yanında Arapça ve Farsça yazılmış şiirler orijinal alfabesinde dizilmiştir.

Kelâmî-i Rûmî'nin söz konusu eserini yayınlamak tarih camiamıza kazandıran ve bu sahada kaynak eser neşrine devam eden Çamlıca Basım Yayın ve çalışanlarını da tebrik ediyorum.

Sül. Ktp. Halet Ef. Nr. 612 vr 2a

Sül. Ktp. Halet Ef. Nr. 612 vr 1b

OSMANLI ARŞİV BELGELERİ

Doç. Dr. Recep KARACAKAYA, Yrd. Doç. Dr. İsmail YÜCEDAĞ, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2013, 480 s.

Ebul Faruk ÖNAL

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. E-posta: ebulfaruk@gmail.com

Bilindiği gibi Türkler, İslam Dinini kabul ettikten sonra zaman içinde alfabelerini de değiştirmişler ve Arap alfabesini kullanmaya başlamışlardır. Türklerin Anadolu'ya yerleşmesinden sonra özellikle XIII. yüzyıldan itibaren Türkçe, Anadolu'da bir yazı dili olarak gelişmeye başlamış, Selçuklu Devleti'nde yerleşmiş gelenekler, yani Arapça ve Farsçanın devletin resmî dilleri kabul edilmesi geleneği zaman içinde etkisini yitirince, Türkçe bilim, edebiyat ve devlet dili olarak önem kazanmaya başlamıştır. Türklerin Anadolu'ya yerleşip, Türkçeyi edebiyat ve devlet dili olarak geliştirmeleri bir anlamda bin yıllık birikimi doğuracak sürecin de başlangıcı olmuş ve yaklaşık bin yıllık Türk tarihi bu yazı ile yazılmıştır. Harf inkılabına kadar devam eden bu dönemden günümüze yüz binlerce cilt kitap ile hemen hemen tamamı Osmanlı Devleti'ne ait milyonlarca arşiv vesikası intikal etmiştir.

Osmanlı medeniyeti ve kurumları konusunda her konunun bilimsel ölçüklere uygun şekilde aydınlatılabilmesi, önemli ölçüde arşiv vesikalarının incelenmesine bağlıdır.

Toplumlar, geçmişlerini hatırladıkları, onları toplum yapan kültürel değerlerini korudukları sürece sağlıklı olabilirler. Toplumsal hafızanın yaşatılması, ancak yazılı metinlerin okunup anlaşılmasıyla mümkün olabilir. Edebiyat Fakültelerinin Tarih bölümleri başta olmak üzere, Türk Dili ve Edebiyatı, Bilgi ve Belge Yönetimi, Sanat Tarihi vb. bölümleri ile diğer fakültelerin (İlahiyat ve İktisat) ilgili bölümlerindeki lisans ve lisansüstü eğitim-öğretim

faaliyetleriyle öğrencilere Osmanlı Türkçesi çeşitli düzeylerde öğretilmektedir.

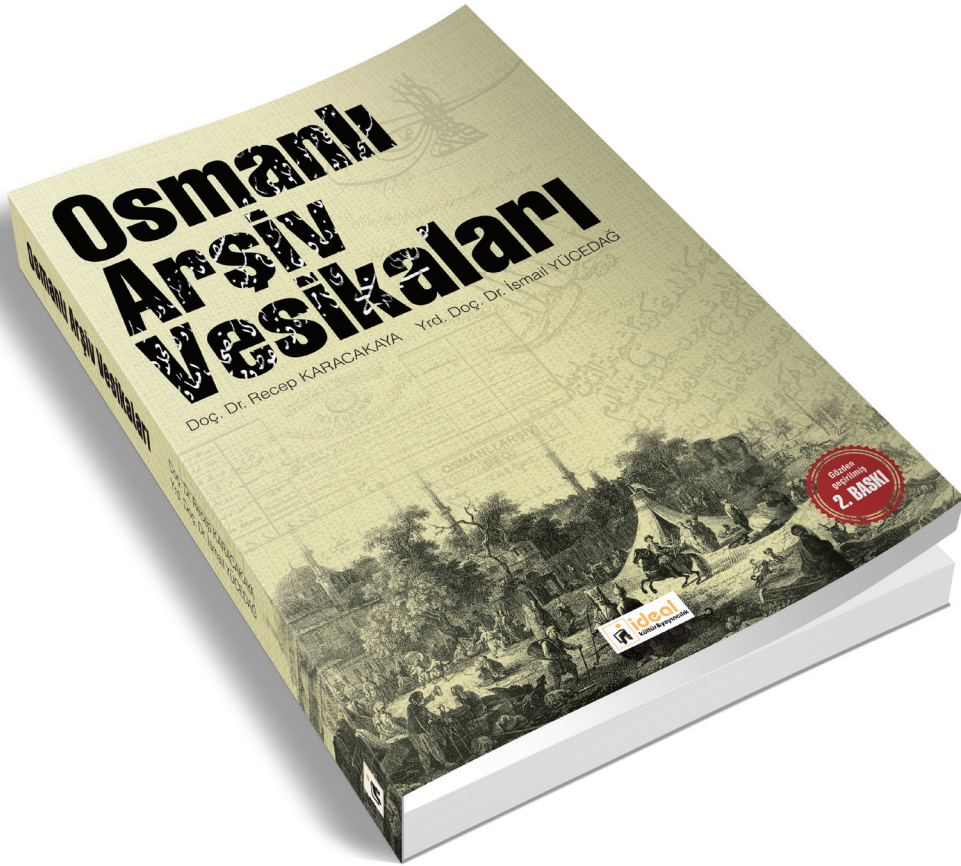
Eser öncelikle, öğrencilerin Osmanlı Arşiv Vesikaları derslerinde, arşiv vesikalarını rahatça okuyabilme ve anlayabilmelerine yardımcı olmayı hedefleyen bir ders kitabı olmasının yanı sıra, bu alanın meraklılarına hitap edebilmek üzere hazırlanmıştır.

Osmanlı Arşiv Vesikaları ile yalnızca okuyucuların arşiv belgelerini okuma, anlama ve değerlendirebilme melekelerinin geliştirilmesine yardımcı olma amaçlanmaktadır.

Kitap, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş kısmında, Arap yazısının çeşitleri ve özellikleri, Osmanlı'nın kullandığı yazı çeşitleri, arşiv vesikalarında yoğun olarak kullanılan Talik, Rika, Divânî ve Siyakat yazı türleriyle ilgili bilgiler ana hatlarıyla verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, okuyucuya arşiv belgelerini okuma ve anlamada kolaylık sağlayacağı düşünülen sayılar, günler, aylar, Hicri ve Rumi takvimlerin özellikleri ve tarih çevirme hakkında kısa bilgiler verilmiştir.

Birinci bölümde 154 belge, özetleri ve transkriptleri ile birlikte yer almaktadır. Bilindiği gibi Osmanlı Arşivi'nde farklı fonlar içinde çok değişik belge türleri mevcuttur. Belgelerin seçiminde, öncelikle bu yazıları öğrenecek kişilerin durumu göz önünde bulundurulmuş, belgelerin mümkün olduğu ölçüde rahat okunabilir olması ve arşivde sık karşılaşılan belge türleri olma özelliği ön planda tutulmuştur.

Bu çerçevede birinci bölümde çeşitli fonlardan seçilmiş 104 adet rika, 5 adet nüfus defteri kaydı, 4 adet temettuat defter kaydı, 5 adet şer'îye sicil kaydı, 18 adet divânî, 3 adet şikâyet defter kaydı, 15 adet siyakat belge, transkriptleri ile yer almaktadır. Belgelerin görüntü ve transkriptlerinin karşılıklı olarak yer alması, okuyuculara metni takip etmede kolaylık sağlaması amacını taşımaktadır. Belgeler, belirtilen çerçevede her bölümde türleri içinde kronolojik sıra takip etmektedir.

İkinci bölümde ise 116 belge yalnızca görüntü ve özetleri ile birlikte verilmiştir. Bu bölümde 79 adet rika, 5 adet nüfus defteri kaydı, 5 adet şer'îye sicil kaydı, 14 adet divânî, 3 adet şikâyet defter kaydı, 10 adet siyakat belge yer almaktadır.

Eserde, Osmanlı Arşivi'nin çeşitli fonlarında bulunan 43 ayrı kaleme ait toplam 270 adet belge yer

almaktadır. En eski tarihli belge 1301, en son tarihli belge ise 1924 yılına ait olup belgeler yaklaşık 623 yıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır. Osmanlı Arşivi'nin sisteminde görüntüsü bulunan fonların-belgelerinin bir kısmında (Hatt-ı Hümayun gibi...) tarih bulunmamaktadır. Bu tür belgelerin tarihleri Osmanlı Arşivi'nin katalog sisteminden alınarak eklenmiştir. Kitabın sonunda, belgelerin kodları bir liste halinde verilmiş, yine okuyucuya kolaylık sağlayacağı düşünülen ve genelde belgelerde geçen kelime ve kavramları içeren bir sözlük düzenlenmiştir.

Osmanlı Arşiv Vesikaları kitabı aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin sosyal, kültürel, dinî, ekonomik, siyasal ve düşünce yapısı ile şehircilik ve çevre kültürü açısından ilk elden önemli bilgiler vermektedir.

ARŞİV DÜNYASI DERGİSİ'NİN YAYIN İLKELERİ

PUBLICATION PRINCIPLES OF THE "ARCHIVE WORLD MAGAZINE"

Amaç ve Kapsamı:

1. Arşiv Dünyası, başta Arşivcilik (bilgi ve belge yönetimi) olmak üzere, arşivcilik ve arşivlere dayalı bilimsel çalışmaların yer aldığı hakemli bir dergidir.
2. Arşiv Dünyası, yılda iki defa çıkar.
3. Arşiv Dünyası, daha önce yayınlanmamış araştırma ve derleme makaleleri yayınlar.
4. Arşiv Dünyası'nın yayın dili Türkçe ve İngilizcedir.
5. Yayınlanan makalelerin her türlü fikrî ve hukukî sorumluluğu makalenin yazar(lar)ına aittir.
6. Hakem incelemesi sonucu yayınlanabilir bulunan makaleler geldikleri tarihe göre sıra ile yayınlanmaktadır. Yazar(lar)dan düzeltme istenmesi durumunda düzeltmenin 15 gün içinde dergi editörlüğüne ulaştırılması gerekmektedir.
7. Dergide, özgün makale (hakemli statüde), görüş (hakemsiz yazı), çeviri, kitap tanıtımı, editöre mektup, tahlil ve tenkit vb. akademik yazılar yer alır.
8. Dergide "yayın etiğine" uygun yazılar yayınlanır.
9. Dergide yayımlanan yazıların yayın hakkı Türk Arşivciler Derneği'ne aittir. Yazarlar, yayınlanmak üzere dergiye gönderilen yazıların telif haklarını devrettiğini onaylar.
10. Dergide yayınlanan çalışmaların telif hakları bedelsiz olarak dergiye devredilir. Eser sahibi olarak yazarlar, gerektiğinde ulusal ve uluslararası akademik bilgi paylaşımını desteklemek amacıyla tam metin olarak ticari niteliği bulunmayan elektronik veri tabanlarında yer almalarını onaylarlar.

11. Özel imlâ gerektirmeyen durumlarda, Türk Dil Kurumu İmlâ Kılavuzu'na uyulmalıdır. Yazıda dil ve ifade yönünden bilimsel ölçülerin dışında unsurlar bulunmamalıdır.
12. Doktora tezi veya Yüksek Lisans tezinden üretilmiş makaleler "dip not" verilme şartı ile değerlendirmeye alınır.
13. Daha önce sunum yapılmış ancak yayınlanmamış yazılar, dipnotta sunulduğu yer gösterilmek kaydıyla değerlendirmeye alınır.

Yazım Kuralları:

1. **Başlık:** Yazıya Türkçe ve İngilizce olmak üzere iki başlık konmalı, başlıklar konuyu en iyi şekilde ifade etmelidir. Yazının İngilizce başlığı Türkçe başlığın tam karşılığı olmalıdır.
2. **Yazarın Adı ve Adresi:** Yazarın adı, soyadı ve görev yaptığı kurum ile haberleşme (e-mail adresi) bilgileri ilk sayfada dipnotta ve unvansız olarak belirtilmelidir.
3. **Özet:** Makalenin başında konuyu kısa ve öz biçimde anlatan ve en az 100, en çok 200 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır.
4. **Anahtar Kelimeler:** Türkçe ve İngilizce özetlerin altında en az 3 ve en çok 5 kelimedenden oluşan anahtar kelime verilmelidir.
5. **Makale Metni:** Yazılar A4 kağıdı boyutunda, Microsoft Word programında Times New Roman karakterinde 12 punto ve 1.5 satır aralığı ile yazılmalıdır. Yazılar ekler dahil 30 sayfayı, editöre mektup ise 4 sayfayı geçmemelidir. Sayfa kenarlarında 3'er cm. boşluk bırakılmalı ve sayfaların alt ortasına sayfa numarası verilmelidir.

Paragraflar 1 cm. içeriden başlatılmalıdır. Eski harfli metinler word programında yazılmalı, özel bir yazı karakteri kullanılmış ise kullanılan karakterler de gönderilmelidir.

Metin içinde vurgulanması gereken yerler *italik* yazılmalıdır. 40 kelimeyi aşmayan alıntılar paragraf içinde *italik* olarak verilmeli; 40 kelimeyi aşan alıntılar ise ayrı bir paragrafta 10 punto ile ve metin sağ ve solda birer santimetre içeride verilmelidir.

Yazıda heceleme kullanılmamalıdır.

6. Makale İçi Başlıklar: Özgün makalelerinde ana bölümler, Giriş, Metot, Bulgular, Tartışma, Sonuç ve Kaynaklar biçiminde, birbirini izleyecek şekilde yazılmalıdır. Derlemelerde ise bölümler ve alt bölümler içeriğe uygun olarak verilmelidir. Makalede konunun durumuna göre rakam sistemi esas alınarak ana ve alt başlıklar kullanılabilir. Makalenin bölüm başlıkları bold ve ilk harfleri büyük yazılır. İkinci alt bölüm başlığı bold ve italik ve kelimelerin ilk harfi büyük yazılır. Üçüncü alt bölüm başlığı bold, düz ve sadece ilk kelimenin ilk harfi büyük yazılır.

7. Belge, Fotoğraf, Plan, Harita ve Çizimler: Belge görüntüleri belge, tablo içermeyen bütün görüntüler (fotoğraf, plan, harita, çizim) şekil olarak adlandırılmalıdır. Bütün belge, tablo ve şekiller, ayrı ayrı Belge: 1, Tablo: 1 ya da Şekil: 1 düzeni içinde olmalı ve bunlara metin içinde Belge: 1, Tablo: 1 ya da Şekil: 1 şeklinde atıfta bulunulmalıdır. Ayrıca her belge, çizelge ve şeklin uygun bir alt yazısı bulunmalıdır. Bütün belge, çizelge ve şekil görüntüleri dijital ortamda metin ile beraber baskı tekniğine uygun çözünürlükte (en az 300 dpi) verilmelidir.

8. Kaynak Gösterme ve Atıflar: Dipnotlar sayfa altında birden itibaren numaralandırılarak verilmelidir. Sırasıyla yazar(lar)ın adı ve soyadı, eser adı, (varsa) cilt numarası, (varsa) çeviren, hazırlayan adı, yayınevi, yayımlandığı yer ve tarih, sayfa numarası belirtilmelidir. Yayın adları *italik*, makale ve bölüm adları tırnak içinde yazılmalıdır. Tez adları *italik* yazılıp tezin yapıldığı kurum, yapıldığı yer ve tarih, sayfa numarası ve yayınlanıp yayınlanmadığı ve tezin akademik derecesi belirtilmelidir.

Makalelerde yapılacak kaynak atıfları aşağıda belirtilen şekilde yapılmalıdır.

Kitaplara yapılacak atıflar

İlk atıf:

Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 5–6.

Aynı kaynağa araya kaynak girmeksizin yapılan ikinci atıf:

Emecen, *aynı eser*, s. 8.

Araya kaynak girmeksizin aynı kaynağın aynı sayfasına yapılan atıf:

Emecen, *gös.yer*.

Aynı kaynağa başka kaynak atıflarından sonra yapılan atıf:

Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, s. 11.

Tercüme edilmiş eserlere yapılan atıf:

Dimetri Gutas, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür: Bağdat'ı Yunanca-Arapça Çeviri Hareketi ve Erken Abbasi Toplumu* (trc. Lütfü Şimşek), İstanbul 2003, s. 60.

Aynı dipnotta aynı müellifin ikinci eserine atıf:

Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1980, s. 5; a.mlf., “Selçuklu Devri Vakfiyeleri III: Celaleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri”, *TTK Belleten*, XII/45, (1948), s. 17-58.

Armağan, bildiri vs. kitaplarına yapılan atıf:

Mübahat S. Kütükoğlu, “Mühimme Defterlerindeki Muâmele Kayıtları Üzerine”, *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri*, 30 Nisan - 2 Mayıs 1986, *Bildiriler*, İstanbul 1988, s. 105.

Yayına hazırlanan esere atıf:

Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânik* (haz. Mehmet İpşirli), I, İstanbul 1989, s. 221.

Makalelere yapılan atıf:

Nejat Göyünç, “Tarih Başlıklı Muhasebe Defterleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, X (1990), 1–37.

Tercüme makaleye atıf:

Ernst Posner, “Ortaçağ İslam Dünyasında Arşivler”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Dergisi* (trc. Ahmet Oğuz İcimsoy), 4 (1998), s. 201–231.

Yazma esere atf:

Mustafa Sâfi, *Zübdetü 'l-Tevârih*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddîn Efendi, nr. 2429, II, vr. 5^a.

Ansiklopedi maddesine atf:

Mücteba İlgürel, "Celâli İsyânları", *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 252–257.

Arşiv belgelerine yapılan atf:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Şurâ-yı Devlet Evrakı (ŞD), 205/9, lef 2.

Arşiv defterlerine yapılan atf:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Kamil Kepeci (KK), nr. 1764, s. 58.

Deftere yapılacak sonraki atflar:

Aynı Defter, s. 186.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Mühimme Defteri (A.İDVNS.MHM.d), nr. 74, hüküm 19.

Gazete haber ve makalesine atf:

"Mekteb Kütübhâneleri ve Gece Mütâla'aları", *İkdam Gazetesi*, 26 Eylül 1311 / 19 Rebülâhır 1313 / 8 Teşrînisânî 1895, sayı 433, s. 1. (Yazarı varsa önce yazar adı yazılmalı)

Teze yapılan atf:

Victor Ostapchuk, *The Ottoman Black Sea Frontier and the Relations of the Porte with the Polish-Lithuanian Commonwealth and Muscovy, 1622–1628*, Harvard Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 1989, s. 194–257.

Teze yapılacak sonraki atf:

Aynı tez, s. 75.

Sayfa numaraları belirtilmeksizin yapılan kaynak atfları:

Ömer Lütfi Barkan, *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defterleri*, Ankara, 1988.

Elektronik yayınlara atf:

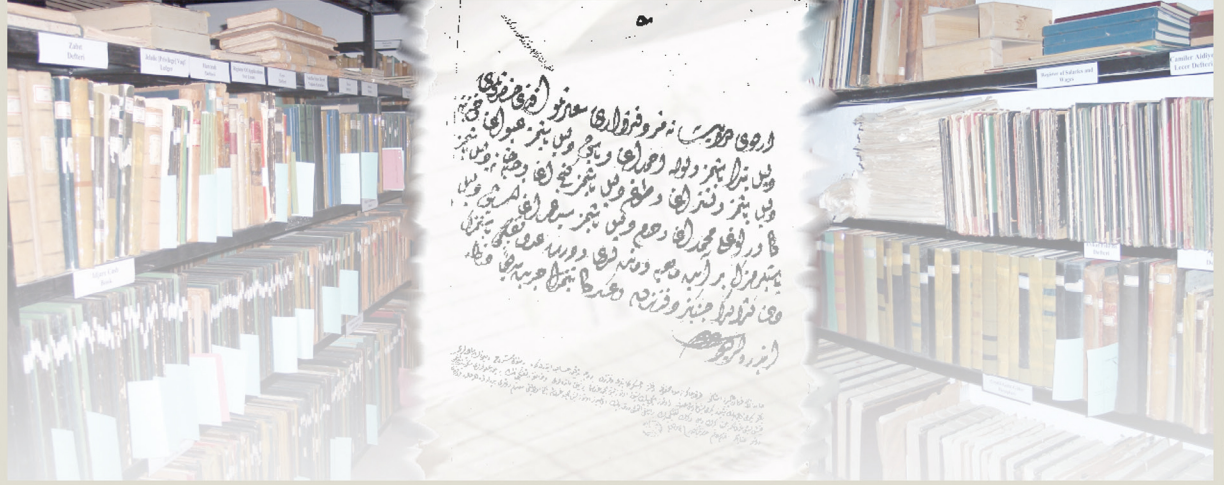
Markus Ernzerhoff, "Die Ecole des Chartes".
Elektronik adres: <http://www.uni-marburg.de/archivschule/forum12.html>. 15 Şubat 2000 tarihinde erişildi.

9. Kaynakça: Kaynakçada yazar(lar)ın soyadı ve adı sıralamasıyla verilir. Yazar isimleri soyadına göre alfabetik sıralanmalıdır. Alıntı yapılan makalenin ve bölümlerin sayfa numaraları tam olarak belirtilmelidir. Ayrıca yayınevi ismi verilmelidir.

10. Ekler: Verilecek ekler sıra ile (Ek. 1, Ek. 2...) ve kaynakçanın ardından verilir.

TÜRK ARŞİVCİLER DERNEĞİ

Arşivlerin Fiziki Düzenlemeleri
Arşiv Yazılımları
Arşiv Otomasyonları
Doküman Yönetimi ve Evrak Takip Programları
Osmanlı Dönemi arşiv malzemelerinin
günümüz Türkçesine çevirimi
özetlenmesi ve kataloglanması
Restorasyon, Konservasyon, Klasik cilt
Osmanlıca Başlangıç, Rika, Divânî, Siyakat eğitimleri
Görüntü arşivleri ve
Arşivcilikle ilgili diğer konularda
TÜRK ARŞİVCİLER DERNEĞİ'nden bilgi isteyiniz.

Kurum ve Şirket arşivlerinin
düzenlenmesi ve otomasyon işlerinde
Derneğimiz'den Kontrol ve Denetim isteyiniz.

arşivist & dizayn ^{15. yıl}

İŞİMİZ BİLGİ ve BELGEYİ YÖNETMEK !

- Dijital Arşivleme
- Fiziksel Arşivleme
- Standart Dosya Planı
- Süreç Yönetim Sistemi
- Arşiv Yönetim Sistemi
- Doküman Yönetim Sistemi
- Web Sitesi İçerik Arşivi Yönetimi
- Elektronik Belge Yönetim Sistemi
- Evrak Takip (Muhaberat) Sistemi

E-İmza Destekli Akıllı İçerik, Sürec ve Doküman Arşiv Yönetim Sistemi
arşivist EBYS

arşivist & dizayn

Arşiv Kütüphane Belge - Bilgi Yönetimi ve Bilişim Sistemleri Ltd. Şti.
Kaptanpaşa Mah. Darülaceze Cad. Famas İş Merkezi A-Blok No:45 Kat:3 Okmeydanı - Şişli - İstanbul
Tel : +90 212 632 13 77 (pbx) Fax : +90 212 632 13 76 www.arsivistdizayn.com.tr